

**DELHI UNIVERSITY
LIBRARY**

UNIVERSITY LIBRARY

Cl. No. 82-418

15 H 5.

Ac. No. 144615

Date of release for loan
13 JUL 1962

This book should be returned on or before the date last stamped below An overdue charge of 0 6 nP. will be charged for each day the book is kept overtime

The Ganga Oriental Series—No 2

GENERAL EDITOR:—

K. MADHAVA KRISHNA SARMA, M.O.L.

Curator, Anup Sanskrit Library, Fort, Bikaner

JAGADVIJAYACCHANDAS

JAGADVIJAYACCHANDAS

OF

KAVINDRACHARYA

EDITED BY

DR. C. KUNHAN RAJA

Head of the Department of Sanskrit

University of Madras,

ANUP SANSKRIT LIBRARY, BIKANER.
1945

जगद्विजयच्छन्दः

कवीन्दाचार्यविरचितम्

मद्रपुरीविश्वविद्यालय
संस्कृतविभागाध्यक्षेण

डा. चि. कुञ्जन्नराजेन
संपादितम्

बीकानेर

संवत् २००२

प्रस्तावना

मया नावष्टपूर्वोऽयं मरुवद्धासमानोऽपि महत्या विभूतेविख्याते-
श्चाकरायमाणो विक्रमनगरभूखरडः। अद्य त्वत्रागमनस्य मे चितयं
प्रयोजनम्-शान्तधीरोदाराणां शार्दूलसिंहमहाराजानां श्रीपादपीठोपा-
स्तिः, तदीयसंस्कृतसाहितीप्रणयवैपुल्यस्येव मूर्तिमतोऽत्रत्यप्राचीन-
ग्रन्थागारस्य संसेवनम्; महाराजमन्त्रीन्द्रपदमलंकुर्वतां द्वीपान्तरेष्वपि
सुविदितसाहित्यपटिञ्चां मेजर् सर्दार् के. एम्. पणिकरित्येतेपाम-
स्मच्चरन्तनसुहृदां सहवासमहोत्सवश्च ।

हन्त ! मे वृन्त एकस्मिन् त्रीणि पुष्पाणयुतादितवता भगवता
कालेन तरङ्गात्तरङ्गमवगाहितोऽस्मि प्रमोदाकृपारस्य यदिदं जगद्विज-
यच्छन्दो नाम दण्डकमिदं पूर्वतयास्वदयितुमवसरो लब्धः। सोऽयमपि
वन्धुरतरो निबन्ध एतावत्पर्यन्तमनेकैः सह सगोत्रैर्यत्र कुत्राप्यन्धतमसे
शलभकीटादिदंश्यमानो जर्जरेष्वेव पत्रेष्वशयिष्ट; चिरेणाप्येष मोचित-
स्तस्मान्नरकान्तरादित्यद्य भोः सचेतसः फलितं युष्मदीयाभिः पुण्य-
लक्षिकाभिः ।

येषामिष्ठेवतास्तुतिविकसिंताद्वदनारविन्दान्निर्गतिः स्मकरन्द
इदं ‘जगद्विजयच्छन्दः’ त एते कवीन्द्राचार्या वैदुष्ये कवित्वे चासा-
धारणं स्थानमध्यतिष्ठन्नित्ययमर्थोऽनैव गीत्या सुस्पष्टं गीयते ।

उपलभ्यन्ते हामीभिर्विरचिताः संस्कृतहिन्दीभाषामया वहवः
सद्ग्रन्थाः। तेषु योगवासिष्ठस्य वरिष्ठा हिन्दीव्याख्यैकैवालं कवी-
न्द्राचार्याणां ब्रह्मन्द्रस्वाम्यनुगृहीतत्वं व्याख्यातुम्। श्रूयते किलैतेभ्यः
कलारसिकेन पाजहान् चक्रवर्तिना “सर्वविद्यानिधान” मित्युपाधिः
सबहुमानं प्रादायि। नियतं स सर्वभौमप्रसादः पात्र एव न्यपतत् यदेते
सर्वतन्त्रस्वतन्त्राः समकालिकेन सहृदयगण्डलेन नररूपिण्यवतीणां
“सरस्वती” ति समक्षयुद्रेकं समाराधिताश्चासन्। यदेतदन्त्याक्षर-
प्रासमर्णिडं खण्डपरशुस्तोत्रदण्डकं कैरप्यास्तिकैविशुद्धकरणै रागता-
ललयानुसारेण गीयेत तदा सुधाभिषिक्तश्चवोभिरिव श्रोतुभिः सच-
मत्कारमुत्प्रेदयेत किं तु सरस्वती स्वयं विपञ्चिकां वादयति प्रवरसख्या
गैर्वाण्याः पुरस्तादिति ।

अथि ग्रियपाठकाः, तस्याः समप्रवृद्धाभ्यां संगीतसाहित्याभ्यां समुच्चरतीकृतहृदयायाः पुरुष “सरस्वत्याः” गभीरमधुरामिमां गाथामर्थोद्दोधनपूर्वमस्मान् आवयितुं ये नामेदानीमश्यन्त तेभ्यो डाक्टर् सि. कुञ्जन्नराजेभ्यो वयं सुब्रह्म धारयामः। दण्डकस्यास्य टिप्पण्या-मुद्दूतानां व्याकरणस्त्राणां कोशानां च संख्यामपि पिपटिष्ठौणां सौ-कर्याय निर्देष्टुं निस्तन्द्रमुद्दूकेत्यहो गुरुसत्त्वायाः श्रीकुञ्जन्नराजले-खन्याः ङ्लेगसाहिष्णुत्वम्।

अथवा बहोरात्म्य कालाच्चत इतः संकीर्णतया विशीर्णतया विविधपत्रपुज्जतया च स्थितान् दशसहस्राधिकान् द्युसद्भारतीग्रन्थान् सूक्ष्मावेच्छणैः संविभज्य नवीकृत्य पृथक्पृथग्विन्यस्य सर्वथोपयोगक्ष-माश्च कृत्वास्य महाराजग्रन्थागारस्याधुनातनी दर्शनीयता यस्यैव तीव्रैः प्रयत्नैरुदपादि तस्य श्रीकुञ्जन्नराजस्य पारिष्ठृत्यपरिमाणं परिअमगरिमाणं वा यथावदधिगन्तुं कोऽयमलसताविलासी जनः।

एतस्या ग्रन्थशालायाः समये संस्करणे निषुणे भरणे पुस्तकानां च प्रसारस्ते प्रकाशने विपश्चिद्राजानां कुञ्जन्नराजानां येन खलु दक्षिणेन दक्षिणाहस्तायितं तमपि विमुष्टानेकरास्त्रमर्माणं श्रीमाधवकृष्णारमाणं त के के कृतकेतरया कृतज्ञतयाभिनन्देनरन्?

आमात्यवान् श्रीयुतमाधवेन यः
क्षितीशितुस्तस्य मनोऽन्नयाह्वया ।
अनेन शिल्पीन्द्रयुगेन संस्कृतं
सरस्वतीदेवमिदं भजामहे ॥

वीकानेर
१२-१०-१९४४

}

वल्लतोल्

FOREWORD

(ENGLISH VERSION)

This is not the first time that I see this country of Bikaner which, though a desert in appearance, is an abode of immense riches and glory. My present visit has three objects: to pay my respects to His Highness Maharaja Sri Sadul Singhji Bahadur, the serene, brave and benevolent ruler of the country; to see the Library of ancient manuscripts here which shines as the embodiment of His Highness' vast love of letters; and to enjoy the company of my old friend Major Sardar K.M. Panikkar who now adorns the position of Prime Minister to His Highness the Maharaja and whose literary fame has spread even in other continents.

Lo ! by the Mighty Providence that has already produced the above mentioned three flowers on a single stalk of mine, I have been taken from the crest of one wave to that of another in the ocean of jubilation, in so far as I have now been given an occasion to taste for the first time this song named Jagad Vijaya Chandas. And this supremely fascinating poem, along with innumerable others of the same class, had been till recently, confined in gloom to decaying manuscript folia, bitten by insects and worms. Now that they have been rescued after a long time from what was a second purgatory, O lovers of letters, the tender creepers of your fortune have blossomed.

The great Kavindracharya, from whose lotus-like mouth made open by extolling the beloved Deity, this honey of Jagad Vijaya Chandas has flowed, occupied a very eminent position both as a scholar and as a poet; it is this same idea that is being sung in this very song.

Many classical works in Sanskrit and Hindi are available as coming from his pen. Among them, his Hindi commentary on Yoga Vasishtha by itself is enough to expound his title "having been blessed by Brahmendrasaraswati." It is known that the Emperor Shah Jahan, a great lover of arts, conferred on him the title of Sarvavidyanidhana (Treasure Trove of Omnipotence). Undoubtedly, the patronage of that great Emperor descended on the right person in so far as this scholar, a master of all branches of learning, was worshipped by his contemporaries as an incarnation in man's form of Saraswati herself (the goddess of learning).

Should this song in praise of the Lord Siva, adorned with rhymes, be sung by a person with a divine fervour and with a trained voice, in proper tune with suitable time-beat and agreeable melody, then it is possible that those who listen to the song would wonder in ecstasy, as if their ears are immersed in nectar, whether Saraswati herself is playing on the harp in the presence of the language of the gods that is also a family companion.

O beloved readers, we are deeply indebted to Dr. C. Kunhan Raja who has now been kind enough to undertake the task of bringing to our notice, along with a commentary that elucidates the text, this majestic and sweet song of that Man-Saraswati whose heart has been elevated by music and literature, both developing in equal proportion. Admirable indeed, is the perseverance and hardihood of Dr. Kunhan Raja's pen of commanding powers, in that it has undertaken without any fear or hesitation, the heavy work of noting, for the convenience of the readers, even the exact references of grammatical and lexicographical citations appearing in the commentary of the song.

Or rather, who am I, this person indulging in leisureliness, to correctly estimate the measure of scholarship and the weight of studiousness of Sri

Kunhan Raja through whose sole efforts has resulted the present appearance of the Library in the Fort Palace, the more than ten thousand works in the Divine Sanskrit language that have been for a long time remaining more or less as a heap of leaves scattered here and there and mixed up, without proper arrangement, having now been properly classified after close examination, newly wrapped up and sorted out in separate bundles and thus organised into a state in which they can be utilised by scholars in all their pursuits.

And who will not bestow grateful felicitations on Sri Madhava Krishna Sarma, who has critically mastered the vital essence of the various Sastras, who has rightly taken up his position as the right hand of Kunhan Raja, the leader of critical scholars, in his efforts to organise this Library, in its efficient management, and in the creditable publications of the books.

I worship in this temple of Saraswati that has been consecrated by these two eminent builders under the gracious orders of His Highness the Maharaja of Bikaner, who is endowed with worthy Minister in the person of Sri Madhava Panikkar.

BIKANER
12-10-1944.

} VALLATHOL.

न२

जंदं

— xii —

॥ श्रीगणेशभवानीशोनलाटीकाविरचे ॥
॥ अश्विनीशायनमः श्रीगणेशभवानीशोनलाटीकाविरचे ॥
॥ तथा देवकातस्त्रेनशिवाचकेनमेष्ठेनानयः महेश्वर
तित्पर्वते २ चालयुतेरप्यत्प्रस्त्रये वह ॥ वृत्तिसंवेदी ३
लुट्टगतो ॥ उग्रोगतोरिद्विः शत्रुघ्नेर्वैष्णवमातितात् भूमित्रवह ४ भूमित्रवह
एतेन गिरजतोरक्षणं धृष्टितानाश्रितास्त्रुघ्नमस्मायेना वृयुदित्वह ५ गुह्यत्रणाच्चादिकमीलिकं ॥ उ
उपधारितिगकित्वा वृक्षरेणानुदित्तात्पादितोच्चराक्ष्यायेन ॥ लोकोपकारकेत्यात् ॥ हृष्टित्वह ६

॥ १ ॥

Fac-simile of the first page in the manuscript.

Preface

This edition of the *Jagadvijayacchandas* with commentary in its longer recension, along with the same in a shorter recension with commentary and the two texts without commentaries, is based on four manuscripts in the Anup Sanskrit Library, Bikaner. The main portion of this edition along with the three Appendices have each a separate manuscript correspondingly. The details about the four manuscripts are given below.

1. Jagadvijayacchands, long, with commentary:

This manuscript is about 11 inches long and 4 inches wide. There are 43 leaves. On the first page of the first sheet, there is written in bold letters || श्रीमहाजा + + सिंहस्य || जगद्विजयच्छंदः || The letter रा is omitted after श्रीमहा ; the letter न् is worm-eaten completely ; the next letter प is slightly damaged, but can be made out. The letters are nearly $\frac{3}{4}$ inch in height;. There are thick double strokes at the beginning and at the end and also between the two words. To the left of this, slightly moved to the top of the page, there is written in a slanting line, the figure 622 in Arabic numerals by a modern hand. Evidently this must be the number assigned for preparing a list at some recent time. Just below the Title of the work there is a big hole, the damage having been produced by white ants. This is about an inch wide and an inch and a half long on the first sheet. It becomes smaller and smaller in the subsequent sheets. The first four sheets have been affected in this way.

The work begins on the second page of the first sheet. The writing is very bold and clear. There is a margin of about an inch on all the four sides. There is

a double line both on the left and on the right sides of the writing. On the second page of each sheet, there is written on the top of the left margin ज. दं. शि with the sheet number below. On the same pages there is written on the bottom of the right margin राम with the sheet number below it. The corrections are carried out in the margins. Thus if a word is to be inserted, there is a v mark above a certain letter where the insertion is to come, and the letter to be inserted, written in the margin with the number of the line from that margin, after the letter. Sometimes the line number is not given. In some cases the insertion is made on the side margin against the line in which the insertion is to be made.

The page numbering proceeds till the second page of the 42nd sheet, and in the next one, which is the last, the page numbering is given on the first page. The text ends on the first line here. On the second page of this sheet, there is written in the same bold letters as on the first page of the first sheet ॥ श्रीमहाराजश्रीमद्नूपसिंहस्य ॥ जगद्विजयच्छंदः ॥ and below this is written in small letters अथ 700. Above the Title there is written 740. This must be an earlier number for the manuscript. On the left side, a little to the top there is again the number 622 in Arabic numerals in modern hands in a slanting line.

The Text portion is written as divided into sections, and the commentary follows for that section. Then the next section of the text is given. But the numbering is given for each rhyming unit. These numbers are separately given for each part having a separate rhyme. Thus section 119 on P. 18 is given as: स्मरणीर्वाण् 17 शुतियुतगान् 18 and its commentary follows. If a section

ends in the middle of a rhyming unit, then the number is given only at the end of the rhyming unit in the next section. Thus the sections 192 and 193 are given as: अवज्ञिःशान् ९७ भ्यसकृत् ; then after commentary, अवान् ९८ स्तोमितगाण् ९९. The copy is fairly accurate. There are very few corrections on the margins, and even in editing the text there was not much need to conjecture readings on account of any defect in the manuscript.

The first thirteen sheets end with क्षेत्रविता, which is in section 156, and the final letter न appears in the next sheet. But there is space for at least two lines more on this page. The handwriting also changes in the next sheet. Quite on the top of the left margin of the second pages, above the letters and the sheet numbering, there are written in the next four sheets औं, न, म, सि० each letter being in a separate sheet. The second page of the 18th sheet closes with कर्मधारयः in section 218. There is still space in the last line for about eight letters and this space is filled with full stop marks which appear like ऽ. Then the first handwriting is found again. From the 26th sheet again, there is found on the extreme top of the left margin on the second page of the sheets the letters औं, न, मः सि०, ऽ० on five sheets and then in the next two sheets there are the letters अ० and आ० respectively. In the succeeding sheets (33 to 42) there are the figures 1 to 10 in that place. This closes the manuscript, the next sheet being practically blank.

2. Jagadvijayacchandas, short, with commentary: This manuscript is more or less of the same size as the previous one, only $\frac{1}{4}$ inch shorter, but $\frac{1}{2}$ inch wider than the previous one. The first page of the first sheet is left blank completely, except for the

number 623 in Arabic numerals written by a recent hand in the same position as on the previous manuscript, in a slanting line. The work ends on the 6th line on the first page of the last sheet. There are seven sheets on the whole. The margins are left on all the four sides of the pages, about an inch in width with double lines before and after the written space. On the left margin in the second page of the first two sheets there is written on the top ल. ज. दी with the page numbering and in the remaining sheets what is written is जग. दी; on the bottom of the right margin in the second page of all sheets there is written राम with the same page numbering. On the last sheet where the work ends on the first page, these things are written on the first page itself. The manuscript ends: तेन धर्मस्य तारस्य कृशकः शान्तिहरः on the second page of the sixth sheet in the first line. After that till the sixth line in the first page of the next sheet there are many passages from lexicons mostly from अमर. They have a bearing on the commentary. But since this text and commentary are taken up here only as an Appendix and since the passages are all familiar ones, they are not given here. Then there is written ग्रंथसंख्या 175. On the second page of this last sheet is written in very small hand जगद्वज्रवच्छदप्याका and the number 623 in Arabic numerals appear in the same position as on the first sheet. The name of the owner is not found in the manuscript.

The writing is very bold and clear ; only the letters are slightly smaller than in the previous manuscript. The scheme of writing the text and the commentary is exactly the same as in the former. The few corrections are carried out according to the same plan. The

text is fairly correct and the manuscript is in a very good condition. There are seven sheets on the whole.

3. **Jagadvijayacchandas, long, text:** The size of this manuscript is 10 inches long and four inches wide. On the first page of the first sheet there is written in bold handwriting || महाराजश्रीमद्नूपसिंहस्य || जगद्विजयकंदः || There are double lines before and after the Title and also between the words. After the middle double line and before the name of the work there is a **v** mark and above is written in the same bold handwriting, the letter श; then a letter which looks like घ is defaced with ink and ह is written after that. Evidently the scribe started writing लघु on the top; the first letter was corrected into श, and घ was disfigured. There is the figure 624 in Arabic numerals to the left of this, slightly towards the top of the page, in a slanting line, as in the previous manuscripts. The work begins on the second page of the first sheet. The rhyming units are not numbered; but the total number at the end of each rhyming part is given. Thus the six parts have 121, 120, 111, 102, 61 and 60 units respectively.

The margins on the four sides in each page are less than an inch. The sheet numbers are given on the bottom of the left margin of the second page in each sheet. The writing is smaller; and it is not bold or clear as in the previous manuscripts. But it is quite legible. The work ends on the second page of the fourth sheet, leaving space for only about three more lines. In this space is written at the left end in small letters अथ 110 and then there is written the owner's name in big, bold letters, exactly as on the first page of the first sheet. The figure 624 appears on the top of the left margin on this page again.

4. **Jagadvijayacchandas, short, text:** This manuscript is 10 inches long and $4\frac{1}{2}$ inches wide. On the first page of the first sheet there is written in bold, large letters || महाराजश्रीमद्नृपसिंहस्य || with double lines before and after. On the left of this, slightly to the top there is written in a slanting line the figure 625 in Arabic numerals. The text begins on the second page of the first sheet. It begins : जय जय धीन ।

At the end of the rhyming units there is no numbering. But at the end of the first rhyming part there is, after प्रखलधुरीण, the figure 1. After स्वलितविनाम at the end of the next rhyming part there is only a small circle. At the end of the next rhyming part there is no indication of an end, the line स्वनुकृतनास following the line धजवरकीर immediately. After the line प्रचितसमाप्त at the end of the next part the first line in the succeeding part follows without any break. But in the next part, each rhyming unit is numbered. When in certain rhyming units the number is not given the unnumbered line is taken note of. Thus श्रीभुजदण्ड is numbered as 7 and there is the figure 9 after अधिकोदण्डग्राहितदण्ड. The 36 units are thus numbered. The same plan is followed in the next three parts rhyming in आन, आल and अर्म. There is only one line ending in आर and this is numbered as 16, after द्रमितनिमान which is numbered as 15. The line श्रुतितरमे is numbered 12 and then the following lines are given without any numbering. The manuscript ends in the middle of the first page of the third sheet with भक्तिसमेतम् श्रीसर्वविद्यानिधानकवीन्द्राचार्यसरस्वतीना लघुजगद्विजयक्षन्दः पुस्तकम् ॥ शुभमस्तु ॥

On the second page of the first and the second sheets, there is written on the top of the left margin ज. अ. मू.

and in the bottom of the right margin राम, with the sheet numbering below in both the places. In the first page of the third sheet, where the work ends, there is only मू with the sheet number below in the left margin; but in the right margin there is राम in full with the sheet number.

On the second page of the last sheet, there is ॥ महा-
राजथीमदनूपसिहस्र ॥ in bold, large letters with double lines before and after; above this is written 738, evidently an earlier serial number, and below is written अंथ 35. On this page also there is ल. ज. मू and राम at the top and bottom of the left and right margins respectively, with the sheet number below in both the places. The number 625 is written in Arabic numerals in a slanting line, to the left, slightly to the top, of the main Title, in modern hand.

The longer *Jagadvijayacchandas* is given in this edition as the main work. And the commentary is also given along with it. The shorter one is given as the first appendix. In printing the text with the commentary, I had to join up the rhyming units into a single section in many cases and in some cases, the rhyming units had to be broken up between two sections. In the edition with the commentary, I cannot ignore the meaning. In order to enable the readers to understand the rhyming, I have given the two texts separately as Appendices II and III, giving each rhyming unit in a separate line. The text as found in the manuscript with the commentary is slightly different from the text as found in the manuscript with the text alone. In Appendix II, I have given the text exactly as it is printed along with the commentary, and the variants

in the other manuscript are given in foot notes. The variations are many. In the case of the shorter *Jagadvijayacchandas*, the variations are very few. There are only two lines extra in the text as found in the manuscript with the text alone, as compared with the text found in the manuscript with the commentary. These I have included in the Appendix and the point is stated in the foot note. In the manuscript with the text alone many lines are found missing and this point also is stated in the foot note.

I have "edited" only the longer *Jagadvijayacchandas* in this volume. For the shorter one, I have given only a readable presentation. All the manuscripts variations in the case of the longer *Jagadvijayacchandas* are given in the Notes which follow the Appendices. In some cases I have not been able to give the references in the main body of the edition; they are given in the notes, as far as I could trace them. In the case of citations from *Amara*, I have given only the line number in the body of the edition, following the edition of the text of *Amara* in the Nirnayasagar Press, 1942. The references to कार्त्ति and वर्ष and verse are given only in the notes. Some corrections and improvements are also given in the Notes.

In a work of this sort, where a word is used in a variety of meanings, a glossary giving all such meanings, is very necessary. Instead of making it a mere glossary, I have given a complete index of words, so that readers can easily trace up a passage. Otherwise I would have had to give an alphabetical index of the rhyming units. It is my belief that this Index containing a glossary would be enough to satisfy all the needs of the readers. By using this Index it would be possible

to know if a line in the shorter text appears in the longer text. To find out if a line in the longer text appears in the shorter text, I am giving a separate concordance.

Mr. K. Madhava Krishna Sarma, the Curator of the Anup Sanskrit Library who has been associated with me now for over a decade, first as a Research Student under me in the Madras University and later as an Assistant in the Adyar Library before he took charge of this Library, has been of very great help to me in bringing out this edition. He has read through the proofs and he has been personally supervising the work when it was passing through the Press. He has helped me in tracing many quotations also.

When the main body of the book, containing the longer text with the commentary, was printed off, Mr. H. G. Narahari, M.A., M. Litt. who is also an Assistant in the Adyar Library (now a Research Fellow in the Madras University under me) and Mr. K. Kunjunni Raja, M.A., a Research Student in the Madras University under me, read through the portion and brought some mistakes to my notice. I too had detected a few myself. All of them are recorded in the Notes.

On a model prepared by me for the first six pages, Mr. K. Kunjunni Raja and Mr. H. G. Narahari prepared the index till the 48th page. In preparing the index for the remaining portion I was assisted by Miss P. Thankamma, M.A., a young scholar of promise. She has also helped me in checking the two Appendices where the two texts are given, in checking all the references when the Notes were being printed, in reading the proofs of the Appendices, Notes and Index and in preparing the concordance.

It is now my pleasant duty to record my sincere thanks to all the younger scholars who have helped me in bringing out this edition. Mr. Madhava Krishna Sarma had to arrange the manuscripts in the Library in the final form and also to prepare and pass through the Press, the catalogue of the Library. He did his work in connection with this edition very satisfactorily, in spite of his many such pre-occupations. So I must record my special thanks to him.

Pandit Sri Ram, Superintendent of the Government Press, Bikaner, has spared no pains to bring out this edition very expeditiously without at the same time sacrificing the interests of neat and correct printing. His expert knowledge of printing has been of great help to me in arranging the matter in the proper form. One can easily appreciate a good work after it is done; but it requires special skill to anticipate in advance, before the work is taken up, what the proper form of arrangement should be in order to give the book a good appearance. All the credit for the printing goes to Pandit Sri Ram.

Mahakavi Vallathol, the eminent scholar and poet of Malabar, who has won international reputation by his work in reviving the ancient art of dancing in Malabar, was in Bikaner in September of this year. He had already seen the work in parts when I met him in Malabar, before it was taken up for edition, and he appreciated the beauty of the poem very much. He encouraged me in taking up the work of editing it. At the time he visited Bikaner, the text portion had been printed. I am deeply indebted to him for the encouraging Foreword in Sanskrit which he has contributed.

When I discovered the work in the Anup Sanskrit Library in the beginning of 1940, I showed it to Major K. M. Panikkar, the Prime Minister of Bikaner. He appreciated the work very much. His only fear was that it may be difficult to prepare a satisfactory edition. After I examined the manuscript I assured him that there would be no particular difficulty in the matter, and he sanctioned the inclusion of this work in the Series as soon as the Series was inaugurated. I had to consult him on various details, and with his usual courtesy, he always encouraged me with his advice and guidance in all matters. At the time the work was taken up by me he was the Foreign and Political Minister in Bikaner, and he had also the Portfolios of Education and Public Health under him. Thus he was in direct charge of the affairs of the Library, and he continues to be so even as Prime Minister. His scholarship, his critical insight, his eye for details and his thorough grasp of fundamentals contributed much to the rapid progress of the Library. If I have been of any service to the Library, I owe it entirely to the kindness of Major Panikkar. It is not possible for me to find adequate words to express my gratitude to him for his constant encouragement in my work.

I must also record here my gratitude to the University of Madras for permitting me to undertake this edition and to include it in the Series inaugurated by the Government of His Highness the Maharaja of Bikaner.

The author of the work was a great scholar and poet of the seventeenth century; he was patronised by the Moghul Emperors, Jahan Ghir and Shah Jahan, and also by Maharaja Anup Singhji of Bikaner. The author

must have written the work for dedication to his royal patron; the shorter text was written in praise of the royal patron. It is a great privilege for a humble student three centuries later, to edit the work under the patronage of His Highness the Maharaja of Bikaner, who continues the tradition of his ancestors by patronising Letters, Art and Scholarship. Works of this sort show the exalted position which scholarly pursuits occupied in the State in ancient times. While economic progress may enable the people to command the means of subsistence and while political progress may afford the security, it is cultural progress that makes life worth living. Without cultural progress, life of man degenerates into a mere existence, not different from that of beasts. It is my belief that this humble contribution of mine will add something to the nobility in life of the people in the State, which is the constant aim of His Highness and also of the people of modern times, by giving them something that produces joy. I dedicate this work to His Highness as a loyal tribute for all the kindness which he has shown to me personally and for all the patronage he has bestowed on the Anup Sanskrit library and its undertakings.

BIKANER

15th December 1944.

C. KUNHAN RAJA.

CONTENTS

	PAGE.
ग्रस्तावना by Mahakavi Vallathol	VII-VIII
Foreword (English version of the previous)	IX-XI
Facsimile of the first page in the manuscript	XII
Preface	XIII-XXIV
Introduction	XXVII-XXLV
Some evidence about the location of the MSS Library of Kavindracharya Sarasvati at Benares in A.-D 1665 by Prof. P. K. Gode, M.A.	XLVII-LVII
Text: जगद्विजयच्छन्दः वृहत् सटीकम् ...	१-७६
Appendix I जगद्विजयच्छन्दः लघु सटीकम्... ...	७७-८४
„ II जगद्विजयच्छन्दः वृहत् मूलम्... ...	९५-११०
„ III जगद्विजयच्छन्दः लघु मूलम्... ...	१११-११४
„ IV Common Passages ...	११५
Index	११७-१४०
Notes	141-163

INTRODUCTION

In 1935, the Madras University undertook the preparation of a "New Catalogus Catalogorum" of Sanskrit and Sanskritic manuscripts, making the Catalogus Catalogorum of Th. Aufrecht up-to-date. Three years after that, during which period some preliminary work was done, I was made the editor of the work and was put in charge of executing that difficult task. As a part of the work, I had to go to various manuscripts Libraries in India and to arrange for the preparation of complete and reliable catalogues.

Major K. M. Panikkar became the Foreign and Political Minister in Bikaner in 1939 and he was in charge of the portfolio of Education and Public Health as well in the State; as such, he was in direct charge of the rich collection of manuscripts preserved in the Bikaner Fort. He is a great scholar and poet, besides being a great administrator, politician, historian and author. As soon as he came to Bikaner, he took steps to put the Library in proper order. Knowing that I had to prepare the "New Catalogus Catalogorum" of Sanskrit and Sanskritic manuscripts, undertaken by the Madras University, he invited me to visit Bikaner and organise the Library there, which had been constituted as Anup Sanskrit Library, after Maharaja Anup Singhji who collected the major part of the manuscripts. During my first visit, which was for less than a month in February-March, 1940 and my second visit in May-June 1942, which was for nearly six weeks, I had to handle more than ten thousand volumes. My prime task was to arrange the manuscripts classified on a subject basis,

to identify the name of the work and of the author and to note them; this was preliminary to preparing a list. During this first examination it was not possible for me to select rare and valuable manuscripts. Yet even during such a casual examination I was able to notice a large number of works in Sanskrit, not known till now. I found that the collection was very rich in Classical Sanskrit, Alamkara, Sangita and Dharma Sastra. The four manuscripts that have been utilised in this edition were some of the few that attracted my attention even during my first visit.

The name of Maharaja Anup Singhji appearing as owner on the cover sheet, the peculiar form of the poem and the name *Jagadvijayacchandas* attracted my attention. I brought the manuscripts to the notice of Major K. M. Panikkar and he too was very much interested in the work.

About that time I had noticed the manuscript of a letter in Sanskrit written by Dara Shukoh, son of Shah Jahan, and addressed to one Nrisimha Goswamin. It is not exactly a letter; it is rather an address of greeting. It was written in an extremely artificial style. With considerable difficulty I was able to prepare a readable presentation of the letter for publication. It appeared in the Adyar Library Bulletin, with notes and an English version and it was later issued as a pamphlet from that Library. I was deeply interested in that form of literature. My interest was all the more when such literature was found to have flourished under the Muslim emperors.

When I discovered the four manuscripts in the Anup Sanskrit Library and when I examined them, I was able to detect some family resemblance between the[†]

letter of Dara Shukoh which I had already examined, and published partially, and this work. Dara's letter was in prose. This is metrical in form. In all other details there is considerable resemblance. Maharaja Anup Singhji was the owner of these manuscripts. The name of Kavindracharya appeared in the manuscript of the shorter poem with commentary. It struck me that the poem is by Kavindracharya.

"Jagadvijaya" is not an ordinary name. No Hindu king is known to have assumed such a Title. When I thought of Kavindracharya, my mind naturally turned to the name Shah Jahan as the King to whom this shorter poem is dedicated. But "Shah Jahan" is "the ruler of the world" and the name that fits in with "Jagad Vijaya" is "Jahan Ghir". I started with the presumption, rather the hypothesis, that "Jagadvijaya" referred to some king. Since the longer poem is in praise of Siva, I also thought that the poem might have been composed to celebrate the victories of Shivaji. Another hypothesis which I had was that perhaps the poem was written in praise of Maharaja Anup Singhji himself, in so far he was recognised at that time as the Defender of Hindu Faith. There is no evidence of any connection between Kavindracharya and Shivaji, and my mind was wavering between Jahan Ghir and Maharaja Anup Singhji. The general trend of the poem shows that it was dedicated to and was written in praise of a Hindu King. Worshipping Sri Rama and performing Yagas are not quite appropriate in the case of a Muslim ruler, however tolerant he might have been, whatever patronage he might have bestowed on Hindu literatures and Hindu arts. Thus I was inclined to surmise that the poem referred to Maharaja Anup Singhji.

But I could not ignore the other side. Why did the poet select such a strange name for his poem, like "Jagadvijayacchandas?" "Jagadvijaya" is not a well known epithet of Hindu kings. The name is not seen either in ancient epics or in later literature. He must have had some special reason for selecting such a Title for the poem, and the most probable ground must have been that "Jagadvijaya" is the Sanskrit equivalent of a non-Sanskrit name. If this is so there can be no doubt that the king meant by this term is Jahan Ghir. The appearance of Hindu ideas like worshipping Sri Rama and performing Yagas need not be a great difficulty, even if the poem praises a Muslim ruler. To Indian poets, even a petty king ruling over a few square miles of territory is "the king of kings, ruling over the earth surrounded by the four oceans, to whom even the king of heaven pays tribute." As such even a non-Hindu king is an ideal king when a poem is written about him, and a non-Hindu king becomes a worshipper of Sri Rama and a faithful performer of Yagas.

After carefully considering all available factors I have come to the conclusion that the shorter poem is written in praise of the Moghul Emperor, Jahan Ghir, and in the longer poem also, there is the same name, although it praises Siva. There is a hint that Jagadvijaya (Jahan Ghir) was equal to Siva.

Three of the manuscripts bear the name of Maharaja Anup Singhji as the owner. The *Jagadvijayacchandas* short, with the commentary does not bear any name. The *Jagadvijayacchandas*, short, text alone belonged to Maharaja Anup Singhji, as the entry on the cover shows; but inside, it is stated that the book belonged to

Kavindracharya. Can it be that it originally belonged to Kavindracharya and later came to the possession of Maharaja Anup Singhji? Here we have to consider many things.

Kavindracharya owned many manuscripts. There was also a list of manuscripts that belonged to him. Copies of the list are available and the list has been published in the Gaekwad Oriental Series. Many manuscripts which originally belonged to Kavindracharya are now found in the Anup Sanskrit Library Collection. Copies of Todar Mall's Dharma Sastra work called Todarananda now in the Anup Sanskrit Library originally belonged to Kavindracharyn. All those manuscripts which belonged to Kavindracharya bear the name of the owner, and the name of the owner is written in a very conspicuous way. It is written in large, bold letters in the middle of the two outer pages, along the whole length of the page. Three of these four manuscripts, now utilised in this edition, bear the name of Maharaja Anup Singhji written exactly in the way in which the name of Kavindracharya appears on his own manuscripts.

Thus it is certain that the manuscripts did not originally belong to Kavindracharya and that they were not later transferred to Maharaja Anup Singhji. Such manuscripts could be easily identified, as in the case of the manuscripts of Todarananda. These manuscripts originally belonged to Maharaja Anup Singhji. There are many manuscripts in the Library which belonged to Maharaja Anup Singhji himself. They bear the entry that the book belonged to Maharaja Anup Singhji, written in small letters, mostly in Rajasthani. There are many

manuscripts which bear the entry that they were written in the kingdom of Maharaja Anup Singhji. But these manuscripts bear the name of Maharaja Anup Singhji written in the style of Kavindracharya, and one manuscript has the entry 'inside that it is Kavindracharya's book. Usually a statement like कवीन्द्राचार्यप्रस्वर्तनं पुस्तकम् can mean only that the manuscript belonged to Kavindracharya and not that it is a work of Kavindracharya. Thus we have one set of evidence to show that the manuscript belonged to Maharaja Anup Singhji and another evidence that they belonged to Kavindracharya. One thing is certain and that is that all the manuscripts belonged to the same person. They form a set. There is doubt only about one of them, where there is no name of the owner. This is the manuscript of the *Jagadrijayacchandas*, short, with commentary. Here the style of writing is also slightly different. Yet, it belonged to the same set. Perhaps what we have is a later transcript.

Since the owner of the manuscripts is definitely Maharaja Anup Singhji, the only relation which Kavindracharya can have with the manuscripts is as the author. From the resemblance of the style to the style in the Sanskrit letter of Dara Shukoh, there is every possibility of Kavindracharya being the author of these works. It is only in the prefatory verse in the commentary on the longer *Jagadrijayacchandas* that there is a name. But that portion is completely gone. The letters are included in the portion damaged by white ants. But I examined the manuscript very carefully and I have given all the details in the Notes. From the Notes, it would be found that in the first line of this prefatory verse, all the letters except the last are in tact. The ए mark of the letter is retained, and there is no doubt that this last

letter is ते. After this, the first letter in the second line is completely missing. The ह् mark following the second letter can easily be identified. The next letter must have a न, द or व which can be known from the small loop still remaining in the middle. What is seen after this is the bottom of र and a part of वि. This comes after space for two more letters. From the metre also, we know that before रचिते, there must have been five letters; even here, the second seems to have ह् at its end and the next seems to have न as a part. From all these evidences, I reconstructed the line as कविन्द्राचार्यरचिते I confess that the only evidence for assigning the work to the great Kavindracharya is what I have explained above. It is a large number of small indications joined together into a fairly reliable evidence. I am giving a block of the first page where the small bit of the broken name is visible.

The work must have been written when Kavindra-charya was quite young. It shows more intellectual dexterity than poetic talent. It is not first class poetry. It is doubtful if it can be called poetry at all. Poetry must have some element of "meaning" also which gives joy. Here there are only words, and meaning is nothing. It is only a string of epithets, just like the Sanskrit letter of Dara Shukoh. Words are selected only for the sake of alliteration, not because those words mean anything that have some propriety in the context. According to the classification of Jagannatha Bhatta, it must come under भाष्म, or even अधमाध्यप्रकाश्य. If this is to be called poetry, poetry must have a definition like रमण्य यः शब्दः and not what Jagannatha Bhatta gives, namely रमणीयार्थप्रतिपादकः शब्दः। Here there is no अर्थ at all, to say nothing of रामणीयक in that अर्थः।

But it is not merely imagination that gives joy to the reader. Intellectual dexterity and super-erudition too produce some kind of joy, though that joy may not come under æsthetic enjoyment.

From the Title, it looks as though the work was written in praise of emperor Jahan Ghir, so far as the shorter poem goes, and in the longer poem also, the author had Jahan Ghir in mind when he praised Siva. What I surmise is that when Kavindracharya met Maharaja Anup Singhji, he presented him with a set of these texts, written in the style of his own manuscripts.

Apart from the fact that three manuscripts definitely belonged to Maharaja Anup Singhji and that Kavindracharya had some relation with one of them in so far as there is the entry कविन्द्राचार्यसरस्वतीनां पुस्तकं at the end of the manuscript, everything else remains in the realm of surmises. When no actual evidences are available, one has to pass on to the field of surmises. I had to accept the principle enunciated in the passage:

सामान्यनस्तु सिद्धादतीनिद्रयणां प्रतीतिरनुमानात् ।
तस्मादपि चासिद्धं परोक्षमापागमात् सिद्धम् ॥

In such cases, what one has to examine is the method by which conclusions have been arrived at. Are the premises correct? Does the conclusion follow, if the premises are accepted? It is for the readers to pronounce a judgment on this point. All that I can do is to examine the point and to place all available facts before the readers. I have done this part of my work.

If Kavindracharya is the author and if it is Emperor Jahan Ghir that is meant by the term "Jagadvijaya", then the work has great historical importance. I edited Vitthala Krishna's *Anupa-simha-gunavatara* as the

dedicatory Volume in this series. There I could not give any details about the work or the author. I have not presented in that edition what is termed the “critical apparatus.” There, the idea was only to start the series. It was not meant as a critical edition. Further, nothing was known of the author at that time. Some information about him could be collected only after a thorough examination of the Anup Sanskrit Library itself. But I could not wait till that time to publish that volume. The only other information about the author is what I could collect from a drama written by him. It is a *prahasana*, a farce. There I find the following statement about the author : रसिकजनमनोविनोदकारिणा श्रीसुजा-नसिंहदेवमाधुरीधुरीणभारतीभावनानुसारिनिजबाग्देवताग्राहितस्व-कीयमहाराजसेचावतेन तैलझातीयेन गोकुलग्रामवासिना विष्णुल-कृष्णविद्यावागीशेन etc. This farce was written under the instruction of Maharaja Sujan Singhji the son of Maharaja Anup Singhji. *Anupa-simha-gunavatra* was written when Anup Singhji was the heir-apparent. He reigned for thirty years. Thus this farce must have been written by him many years after he wrote *Anupa-simha-gunavatra*. Even now it is only a surmise that the author of this farce is also the author of *Anupa-simha-gunavatara*.

What is now important is that for the dedicatory volume in the series, a work about Maharaja Anup Singhji was selected. The first number in the series *Akabarasarisingaradarpana* was written by Padmasundara, a Jain author under the patronage of Emperor Akbar. In this second number in the series, I am presenting a work by Kavindracharya about Emperor Jahan Ghir.

There are two points that impress me in this connection. One is that at that time literature enjoyed great

patronage at the hands of the Rulers. Poets, philosophers and authors enjoyed a very honoured position in the State. The other point is that what is called Hindu culture was at that time only Indian culture, not the culture of a particular community in India. India and Hindu mean the same thing philologically. And in those days the terms meant also the same thing. It is only now that India is used as meaning a geographical unit and Hindu as meaning a community in that geographical unit. The Emperor in Delhi and the rulers in the provinces were great patrons of learning and encouraged Hindu scholars (who were only Indian scholars), irrespective of the religious affiliation of the rulers. The rulers were only the rulers of the country and their personal religion formed an element only in their private life, and never influenced or diverted their just and impartial administration.

Religion is an illumination within and not a label outside. Culture is also an aspect of the inner development of man and not a set of formulas and codes. To a man in whom religion shines within, there is no conflict with other religions. To a cultured man also, there is no conflict of culture. Conflict of religion arises when religion is degenerated into a label, and talk about cultural conflict is the result of corrupting culture into a code. My great interest in undertaking these publications in the Bikaner series lies in the fact that it gives me an opportunity to present a certain phase in the life of India, prior to the time when modern civilization is supposed to have dawned in the country. Did civilization disappear from India, or has civilization dawned on India? When the history of India was patched up from mutilated fragments of political records, there was a

certain picture presented to the world. Literature and not political record truly reflects the genius of India. These publications help in understanding the Indian life in the medieval period in the true perspective.

There is a wave of nationalism moving over India ; but the movement does not receive its strength from any inherent vitality of the nation. As things are, the movement is more political, with a strong element of economic interests. The objective is more to transplant certain foreign elements in the Indian soil, without testing whether the soil of the country can grow such vegetation, whether there has been enough manuring of the soil, whether the plant can take root on the soil. There is always much talk about the possibility of adopting conditions obtaining in other countries with no consideration of the problem whether such conditions can be adapted to the situations in the country. Religious, social and political conditions are always in a state of movement and progress in any country with a life in the nation. It is only when there is a life in a nation that the body politic can adapt itself to the changing conditions. Sometimes such changes are very prominent ; sometimes it is not quite noticeable. At the time when the Muslim Rulers sat on the throne of Delhi, there were great changes in the national conditions of India, on account of the impact of a new culture and new ways of life on Indian life. Indian life withstood the strong impact without collapsing before it. The reason is that at that time the power to withstand the new forces that were sweeping over the land came from within. The result was a new mingling of the two cultures, the Indian culture and the culture brought by the Rulers. The

result was the appearance of a fresh Indian culture where both fused into a harmonious form. The old culture did not lose its individuality ; nor did it refuse to take in and assimilate the new tonic. Thus Indian culture, as was the case in all its stages of millenium long evolution, started a new life of youth and vigour. It is that a new Vedic-Muslim culture developed during the Moghal period that is reflected in the book that is now presented to the public. The development of this new culture, started in the time of Akbar, continued during the time of Jahan Ghir and culminated at the time of Shah Jahan was one of the greatest achievements of humanity. A great scholar and Samnyasin, following the orthodox Vedic religion, writing such a book on an Emperor who followed another religion, describing the Emperor as endowed with all the great qualities of a righteous king even from the most orthodox standards : what better testimony is wanted for the possibilities of human genius in the matter of cultural harmony ? The three Moghal Emperors, namely, Akbar, Jahan Ghir and Shah Jahan who sat on the Delhi Throne for a whole century, were the makers of a new Indian culture. During their reign, the difference between what is called orthodox Vedic religion and the Muslim religion was not any wider than the difference between the various sects among the followers of the Vedic religion. There was never allowed to grow on the Indian soil a Hindu religion different from what it always was, namely, the religion obtaining in the "Hind", that is India. Hindu religion was only Indian civilization with its various phases, and Islam developed on the soil as one such phase of "Hindu religion" or the Civilization of Hind or India.

I entered on this subject rather elaborately only to support my original surmise that the Emperor Jahan Ghir could be the subject of the poem, although the author, according to my surmise, is the great Kavindra-charya and the Emperor was a Muslim. It is not my intention to deliver any sermon on Hindu-Muslim problem or to express any opinion on political and nationalistic problems. What I want to emphasise is that the mention of virtues like worshipping Sri Rama and keeping the sacred sacrificial fire mentioned in connection with the "World-Conqueror" need not stand in the way of that "World-Conqueror" being Jahan Ghir, the Moghal Emperor. The followers of Vedic religion co-operated with the religious practices and religious ceremonies of the Muslims, and similarly, the Muslims also co-operated with the practices of Vedic Religion. This mutual co-operation, started in those days, continue event at present.

As has already been started, the main text published here is a song in praise of Siva; but the deliberate and conscious allusion to some great king in the Title of *Jagad-Vijaya* is unmistakable. Otherwise, there is no meaning in giving the Title of *Jagad-Vijaya* to the song. The smaller text published as Appendix I and Appendix III is directly addressed to that same Emperor Jagad Vijaya (Jahan Ghir). The two songs contain many passages that are common and identical; many passages are similar to each other. I have given a list of all such passages at the end of the book. The commentary is also common both in plan and in wording. The identity of the authors of the two songs and of the commentaries is unquestionable. Kavindracharya being that author is still only in the realm of probabilities.

All the four manuscripts give the name of the work as *Jagadvijayacchandas*. But in the commentary on the longer song, the work is mentioned as a *Dandaka*. The former name suggests that it observes the rules of metre. The latter suggests that it is a run-on song without the sections having to be divided into regular metrical verses. I have chosen the former name since that is the title given on the cover sheet of all the manuscripts. That must have been the name by which it was known at the time. It makes little difference whether it is called by the one or the other name.

The correct text of the song has yet to be fixed. The text as found in the manuscript along with the commentary, is slightly different from the text as found in the other manuscript where there is no commentary. This is the case both with the main text given and the shorter song given in the Appendix. Naturally one expects a verse to consist of four rhyming units. Thus, to take the first few lines.

जय जय चण्ड चुतिजयचण्ड
प्लुतिपुचण्ड भंशितचण्ड

must be taken as the first verse. In this way, one further expects each section with a particular rhyme to have a definite number of such verses of four rhyming units. Actually this is not found to be the case. The text contains only a number of vocatives strung together. One further expects that at the end of a section with a particular rhyme there would be the end of a vocative also. This too is not found to be the case. Thus in the shorter song, the rhyme in ईर ends in the middle of a vocative (section 31 on P. 81). I am not myself sure whether we should try to reconstruct the text on a

plan of dividing the lines in groups of four and try further to divide each section with a particular rhyme into a definite number of such four-line verses. I have given the song as I have found it in the manuscript, and I have presented all the facts I have been able to get from the manuscripts.

Each rhyming unit contains eight *Matras* divided into four *bi-Matra* syllabic units. Thus a *bi-Matra* unit may be a single long syllable or two short syllables. But this scheme is not kept up with any kind of rigidity. This is the general cadence; that is all. Sometimes it is found that four *Matras* are contained as distributed among three syllables like "short-long-short." Thus the ninth section on P. 2 is like that. There are many cases of this kind. Yet on the whole we may say that a *bi-Matra* unit is made up of a long syllable or two short syllables. Another feature is that the two-short-syllable scheme is found only in the beginning and not at the end of a rhyme unit. The final is always a long. Since the words are vocatives, the final syllable can become a long syllable only if it is followed by a conjunct consonant. Hence it is found that all the rhyming units starts with a conjunct consonant. I have said that a unit of eight syllables represent a rhyming unit. In this case also there is no rigidity. Sometimes there is a rhyme only at the end of a sixteen-*Matra* unit. Thus in section 64 on P. 10, there is no rhyme at the end of the second of the three units contained in that section. If a vocative ends at the close of a unit of eight syllables, there is uniformly a rhyme there. In some cases the vocative ends in the middle of such an eight-syllable unit. In the commentary, the song is

given as a दरडक. As such, there is no need to think of dividing the song into verses. It is a continuous song.

This is only a song. In songs, sound is the most important element. Meaning has only a subordinate role. The piece now presented must be judged as a song and not as poetry. Does it serve the purposes of song? That is the question which has to be put in passing an opinion on the piece. There is no room for any difference of opinion on this point. The rhythm and melody are such as would attract any one's attention. It is not the highest kind of poetry alone that gives pleasure. Pleasure is derived from various sources, and the kind of literary piece represented by the one at hand is one such variety of the sources of pleasure. Clever handling of sounds, dexterous manipulation of words with their various meanings, exhibition of a vast command of vocabulary, grammar and Shastras: these aspects of human genius also give some pleasure to man along with sublime imagination. There are different schools of literary criticism. They judge poetic beauty with different standards. Imagination as the testing rod is only one among them. Style, figures of speech, flawless taste in workmanship: these too have been accepted as other tests for good poetry. If the present piece does not satisfy the test of poetry from the point of view of imagination, that does not in itself deny to it the claim of being a piece of literary art.

Man has a mind, an emotional aspect and an intellect, besides imagination. Imagination is found only in a few persons. Thus poetry that satisfies the test of imagination can give aesthetic pleasure only to the few who are endowed with imagination. Literary pieces of

the kind now presented have a wider appeal, though the appeal may not be deep. There are more persons that can enjoy a piece like this than a poem that appeals only to those select few with imagination.

The song is an applied text on grammar and lexicons. The various Sanskrit roots with different meanings are taken up and nominal forms are derived from them through various grammatical processes. Similarly words given in various lexicons in their various meanings are found here used in those varieties of meanings.

In the commentary, the commentator quotes Panini's *Sutras*. I have given the *Sutra* references where a *Sutra* is actually quoted or when there is a clear allusion to a *Sutra*. In giving the *Vartikas* I have followed the *Mahabhashya* edited by Kielhorn. The references to the *Dhatupatha* follow Boehltingk's edition of Panini.

There are many citations from the *Visvaprakasa*. In many places there is slight difference in reading between what is found in the commentary here and what is found in the edition available. I have given all such differences in the Notes. A few citations are not traceable. The references are to the page and verse numbers in the edition in the Benares Sanskrit Series, Nos. 160 (Pages 1 to 100) and 168 (Pages 101 to 193).

The citations from *Medini* are indicated by the page and the verse according to the edition in the Kashi Sanskrit Series No. 41. Here also the differences in reading are to be found in the Notes.

In giving references to the *Amarakosa*, I have used the edition of the text in the Nirnayasagara Series (1932) where the lines are numbered from 1 to 2989. The references are to these lines in the body of the

edition. In the Notes I have given the figures according to *Kanda*, *Varga* and verse. In the edition with Bhanu Dikshita, the *Vyoma* and the *Dik Vargas* in the first *Kanda* are given as two. But in the edition with the commentary of Kshiraswamin (by K. G. Oka, Poona, 1913) these two *Vargas* are given as a single one. So there is a difference in numbering for the first *Kanda*. In the Notes, I have drawn attention to this difference.

For Halayudha's *Abhidhanachintamani*, I have used Aufrechl's edition and for *Sasnata* I have used Weber's edition. For *Trikandasesha*, the Nirnayasagara edition has been used. There is an edition of *Anekarthadhvamanjari* with *Ekaśrakosa* printed in the Kashi Sanskrit Series. The numbers given in this edition refer to that book for both the works.

There is a reference to *Dharani Kosa* and to *Rudra Kosa*. These lexicons are not now available. There is a reference to Vyadi also, which I could not trace.

In the manuscript, passages from one work are given as from another work. I have drawn attention to all such cases in the Notes. Mistakes observed after the printing of the work are also corrected in the Notes.

The work now presented shows what the Sanskrit language is capable of, how much scope Sanskrit language affords to men's genius and how the intellect of the Indians have responded readily to such opportunities. There is no height to which the intellect of the Indians could not rise, where Indian intellect would feel giddy. This work exhibits a certain aspect of India's intellectual eminence.

The work has little historical value in so far as no names or events are mentioned. But history is some-

thing more than dates and events. As showing a certain side in the life of India, this work has great historical value.

In an Introduction the readers expect a full statement by the editor about the author of the work. Here I have said practically nothing about Kavindracharya. I have nothing to add to what has been said about him in the Introduction to *Kavindrachandrodaya* when the late Hara Datta Sarma edited that work from Poona in 1939, and to what is contained in the Article on Kavindracharya by Prof. P. K. Gode in the Annals of Sri Venkateswara Oriental Institute, Tirupati, vol. I, Part iv (December 1940). Some information about him is also available in the Foreword by Ganganath Jha to the edition of *Kavindracharya List* in the Gaekwad Oriental Series as No. XVII in 1921. Prof. P. K. Gode, who is an authority on authors, works and dates, has kindly added a further note on the great Samnyasin, and it is added here after my Introduction. I am very much indebted to him for this very valuable contribution.

C. KUNHAN RAJA.

Some Evidence about the Location of the Manuscript Library of Kavindracharya Sarasvati at Benares in A. D. 1665.

By

Prof. P. K. Gode, M.A.

In 1941 I published my paper¹ on "Bernier and Kavindracharya Sarasvati at the Mughal Court" in which I tried to prove that the Chief of Benares Pandits with whom Bernier came into intimate contact for about three years after the execution of Dara Shukoh in A.D.- 1659 was identical with the celebrated Kavindracharya Sarasvati, who was responsible for persuading Shah Jahan to abolish the pilgrimage tax at Benares and Prayag and who, as a consequence of this achievement, received laudatory addresses in Sanskrit² and Hindi³ from the Sanskrit and Hindi Poets and Pandits of his time. Though the weight of evidence gathered by me for proving the above identity was too heavy to be brushed aside, I could not then produce direct and independent evidence in support of this identity. Fortunately for this identity Dr. Tara Chand of the Allahabad University has now brought forth independent confirmatory evidence and I have great pleasure in recording it here for the information of Sanskritists

¹ *Vide Journal of the S. V. Ori. Institute, Tirupati, Vol. I, Part 4,*
pp. 1-16

² *Kavindrachandrodaya* ed. by M. M. Patkar and H. D. Sharma,
Poona Oriental Series No. 60, 1941.

³ *Kavindrachandrika* (Bikaner MS); copy kindly supplied to me
by Dr. Dasharatha Sharma.

who have been enchanted by the remarkable personality of Kavindracharya¹ Sarasvati, since Dr. Ganganath Jha published the Catalogue of Kavindra's library called the *Kavindracarya Sucipatra in the Gaikwad Oriental Series* (No. XVII in 1921).

Dr. Tara Chand in his recent article² on *Rafi-ul-Khilaf* of Sitaram Kayastha Saksena of Lucknow states that this work is written by its author on the lines of Dara Shukoh's *Majma-ul-bahrin*³ explaining that the differences between the religious beliefs of Hindus and Muslims are superficial and based on lack of understanding, for in reality all paths seek God. Sitaram further states that Dara's *Majma-ul-bahrin* was so short that many difficulties remained unexplained and hence he undertook to compose in Persian a commentary on Sri Kavindracharya's *Jnana Sara* which is a Bhasha version of the *Yogavasistha* in Sanskrit. A MS. of Sitarama's work belongs to the Dr. Jha Institute, Allahabad. Sitaram quotes Persian and Arabic texts to show that the teachings

¹Kavindracharya Sarasvati is different from another Hindi writer Kavindra (Born about A.D. 1678) author of रसचन्द्रोदय, विनोद-चन्द्रिका, जीगलीला. His literary career belongs to the period A.D. 1719-1746. His name was उद्यनाथ; but he was known as कवीन्द्र (See p. 211 of मध्ययुगीन चरित्रकोश by Pt. Chitrapo Shastri, Poona, 1937).

²Vide pp. 7-12 of *Journal of Ganganatha Jha Institute*, Vol. II, Part I (November 1944).

³Vide my article in *B. I. S. Mandal Quarterly*, Vol. 24, pp. 75-78. "Samudra Sangama, a Philosophical work of Dara Shukoh, son of Shah Jahan composed in A.D. 1655." *Samudra-Sangama* is a Sanskrit adaptation of Dara's *Majma-ul-bahrin*. The MS. of *Samudra Sangama* at the B. O. R. Institute, Poona (Govt. MSS. Library) No. 1043 of 1891-95 is dated A. C. 1708.

of the *Yogavasishtha* accord with those of Muslim mystics.¹

Dr. Tara Chand then mentions (1) the *Kavindracarya Sucipatra*, (2) that *Kavindracandrodaya* edited by M. M. Patkar and the late Dr. H. D. Sharma and (3) my article on *Bernier and Kavindracarya Sarasvati* and observes as follows :—

" Additional information which confirms Pt. P.

K. Gode's suggestion concerning the identity of the Benares Pandit mentioned in Bernier's *Travels* with Kavindracharya comes from the *Padshah Namah* of Mohammad Waris, which is the completion of the *Padshah Namah* of Abdul Hamid Lahori. The Manuscript of Waris in the Allahabad University Library contains the following passage (p 200 b) under the account of the 24th year of the reign of Shah Jahan when he was weighed at Lahore on attaining the 61st year of his age (according to the Lunar reckoning) :—

" *Kavindra Sanyasi* who is a Darbari has a correct taste and complete mastery in

¹ Compare Bernier's remarks (p. 345 of *Travels*, Constable, 1891) on Dara's heresy in his letter to his friend Chapelain, dated 4th October 1667 :—

" In conclusion I shall explain to you the *Mysticism* of a great sect which has latterly made great noise in Hindoustan in as much as " certain *Pendets* or *Gentile Doctors* had instilled it into the minds of Dara and Sultan Sujah, the elder sons of Shah Jahan."

Dhrupad¹ music and Hindi Literary composition. He came to the Court of the Emperor (the protector of the world) and obtained permission for entry. His compositions were found pleasing by the Empéror², he was exalted with the award of a horse, a robe of honour, and two thousand rupees in cash. In esteem he was raised to the height of the sky."

The above passage is very important at it confirms Bernier's account of Kavindracharya about his status at Shah Jahan's Court and the pension of Rs. 2,000 given to him by the Emperor and later stopped by Aurangzeb. Secondly the expression "*Kavindra Sanyasi*" is a paraphrase of the name *Kavindracharya Sarasvati* mentioned in all the Sanskrit sources about this important and influential personality at Shah Jahan's Court. It will thus be seen that Dr. Tara Chand's discovery of the above passage harmonizes and strengthens all that we know about this Sanyasi from *Sanskrit, Hindi, French*

¹Kavindra composed a Hindi work called the *Kavinda Kalpalata*.

My friend Dr. Dasharath Sharma has sent me a copy of this work from a Bikaner MS. (in the Anup Sanskrit Library) Among the sections of this Hindi work there are sections in praise of Dara Shukoh and Shah Jahan. The Colophons of these sections refer to *Dhrupada Doha Kavitvani* of Kavindra as follows:—

“इति श्रीसर्वविद्यानिधानं - कवीन्द्राचार्य-सरस्वतीविरचितायां कल्पजलतायां शार-साहित्यकथुपदशीह कविल्लानि”

“इति श्री कवीन्द्रकल्पजलतायां साहिजहांतिषयकथुपदानि”

²Most probably Shah Jahan must have perused or heard the *Dhrupada Dohas* in the *Kavinda Kalpalata* before sanctioning Rs 2,000 for being paid to Kavindra.

and Persian sources. We are now in a position to study more closely and with confidence all the details about Kavindra's life and character disclosed by all these sources jointly and severally. In the present paper I propose to examine the evidence for locating Kavindra's Manuscript Library at Benares on the strength of contemporary sources.¹

In view of the close contact of Bernier with the Chief of the Benares Pandits now identified with Kavindracharya, Bernier's account of Benares Pandits and Sanskrit learning as recorded in his letter of A.D. 1667 assumes much historical significance. I may note here what Bernier says about the Benares Brahmins and their learned pursuits.—

P. 334 (Travels).—

"The town of Benares, seated on the *Ganges*, in a beautiful situation and in the midst of an extremely

¹We cannot consider the *Kavindracarya Suci* as a contemporary source for Kavindra's life-history (*Vide NIA*, May 1943, pp. 41-42—my paper on "The *Kavindracarya Suci*—Is it a dependable means for the reconstruction of Literary Chronology?). Dr. Benoytosh Bhattacharya stated (*Bulletin of Rama Varma Research Institute*, July 1942 pp 77-91) that "All works mentioned in the Catalogue (i.e. *Kavindracarya Suci*) belong to a period anterior to 1650 A. D." I have pointed out that this statement is misleading because the *Suci* contains many works composed later than A. D. 1700 and ranging in dates from A. D. 1700 to 1859. The *Suci* contains some nucleus of the Kavindra MSS library; but the items forming this nucleus must be verified. There are MSS from Kavindra's library in the Government MSS Library (B. O. R. Institute), the Oriental Institute, Baroda, the Government Sanskrit College, Benares, the Anup Sanskrit Library, Bikaner etc. Some of these MSS bear the endorsement "श्रीसर्वविद्यानिधानकवीन्द्राचार्य-सरस्वतीनां"

fine and rich country, may be considered the general school of the *Gentiles*. It is the *Athens of India*, whither resort the *Brahmens* and other devotees; who are *the only persons who apply their minds to study*. The town contains no colleges or regular classes as in our universities, but resembles rather the schools of the ancients; the masters being dispersed over different parts of the town in private houses, and principally in the gardens of the suburbs, which the rich merchants permit them to occupy. Some of these masters have four disciples, others six or seven, and the most eminent may have twelve or fifteen; but this is the largest number. It is usual for the pupils to remain ten or twelve years under their respective preceptors during which time the work of instruction proceeds but slowly for the generality of them are of an indolent disposition, owing in a great measure, to their *diet* and the *heat* of the country. Feeling no spirit of emulation, and entertaining no hope that honours or emolument may be the reward of extraordinary attainments, as with us, the scholars pursue the studies slowly and without much to distract their attention, while eating their *Kichery*, a mingled mess of vegetables supplied to them by the care of rich merchants of the place."

The foregoing extract gives us a graphic picture of the *Bharatiya Vidya* as pursued at Benares, painted by an acute Frenchman like Bernier and hence it possesses much historical value for any account of Sanskrit learning¹ at Benares in the 17th Century.

¹From Bernier's account of Sanskrit education current at Benares in A.D. 1665 we turn to the foundation of a Sanskrit College at Benares (*Vide* Dr. S. N. Sen's article on *Sanskrit*

Bernier then proceeds to tell us how *Sanskrit* is taught to students at Benares. Speaking of the Sanskrit language "*the holy and the divine language*" he observes: That it is extremely old, however, it is impossible to deny, the books of their religion, which are of unquestionable antiquity being all written in *Sanskrit*. It has also its authors on *philosophy*, works on *medicine* written in verse,¹ and many other kinds of books with which a large hall at Benares is entirely filled."

College, Benares in Journal of Dr. G. Jha Institute, May 1944, pp. 315—325). Some points from Dr. Sen's paper may be noted here:—

- (1) The Sanskrit College or Pathasala was founded by Jonathan Duncan about A.D. 1792.
- (2) Kasinatha Pandita was the First Rector or Head Preceptor with seven other professors.
- (3) The discipline of the College was to be maintained according to the edicts of Manu.
- (4) Kasinatha was later dismissed on account of serious malversation (he entered the name of a fictitious Pandit in his bill to receive his allowance). He was replaced by Jatashankara.
- (5) The professors were holding their classes at their residences according to old traditions.

In his article "*Sir John Shore, a Friend of the Poor*" (pp. 31—49 of the above Journal May 1944) Dr. Sen has given us the story of Kanharadasa, probably a student of the above Sanskrit College. This student hailed from Gwalior. His funds were soon exhausted and being in distress he addressed some letters to Sir John Shore (Governor-General) who appears to have helped this student, who was then 26 years old.

1. *Vide p 338 of Bernier's Travels*—"On physic they have a great number of small books, which are rather collections of recipes than regular treatises. The most ancient and the most esteemed is written in verse". This is possibly a reference to *Charakasamhita*.

I am of opinion that "a large hall at Benares" filled with many kinds of books on philosophy, medicine, etc., referred to by Bernier is probably identical with *Kavindracharya's Manuscripts Library*, the subject of the present paper. Bernier tells us further, while speaking of the *Puranas* and *Vedas* that these books "of great bulk" were shown to him at Benares. Speaking of the *Vedas* he says—"They are so scarce that my Agah (Danishmand Khan) notwithstanding all his diligence, has not succeeded in purchasing a copy. The *Gentiles* indeed conceal them with much care, lest they should fall into the hands of the *Mahometans*, and be burnt, as frequently has happened". In his remarks on the Hindu worship of idols Bernier informs us on the following points :—

- (1) His visit to Benares while going down the river Ganges.
- (2) His visit to Kavindracharya, the chief of *Pendets*.
- (3) Description of Kavindra as a Fakire or Devotee—pension of Rs. 2000 (about 1000 crowns) to Kavindra by Shah Jahan—Kavindra a stout, well-made man with a white silk scarf round the waist and a large scarf of red silk on his shoulders as a cloak—Kavindra often seen in the company of the *Omrahs* and before Shah Jahan—Aurangzeb stops the pension of Rs. 2000 on coming to the throne—Kavindra pays constant visits to Danishmand Khan for one year to get this pension renewed through this

Khan—Bernier's "close intimacy with this distinguished personage" and "long and frequent conversations" with him.

- (3) Bernier States; "when I visited him (Kavindra) at Benares he was most kind and attentive giving me a collation in the *University library*, to which he invited the six most learned Pendets in the town" for a debate on the worship of idols.

The large hall at Benares filled with Sanskrit manuscripts (p. 334 of *Travels*) is, I believe, identical with the *University library* where Bernier met his friend Kavindra and six most learned Pandits of Benares. If this suggestion is accepted we may be justified in supposing that Kavindra must have deposited all his manuscripts in this hall or *University library*.

Now as regards the location of this library the editor of travels records the following foot-note on pp.—341-342:—

"Tavernier when travelling from Agra to Bengal in 1665, on which journey he was accompanied by Bernier, was at Benares on the 11th, 12th and 13th December of that year. He tells us (Tavernier's *Travels*, Vol. ii, pp. 234, 235) that adjoining a great temple on the side which faces the setting sun at midsummer, there is a house which serves as a college, which the Raja Jai Singh, the most powerful of the idolatrous princes, who was then in the empire of the great Mogul, has founded for the education of the

youth of good families. I saw the children of this prince, who were being educated there and had as teachers several *Brahmins*, who taught them to read and write in a language, which is reserved to the priests of the idols, and is very different from that spoken by the people."

If the above identification of the *University library* where Bernier met Kavindracharya at Benares is correct, we get the following equation of three different sites at Benares.

$$\text{Large hall with MSS seen at Benares by Bernier} = \left\{ \begin{array}{l} \text{University library} \\ \text{where Bernier met Kavindra and six other} \\ \text{candits for debate on} \\ \text{idol-worship.} \end{array} \right\} = \text{The College near a temple where Mirza Raja Jai Singh's sons were being educated as stated by Tavernier.}$$

Evidently the college founded by Mirza Raja Jai Singh served as the home for the MSS collection of Kavindarcharya Sarasvati, who being a Fakir or Sanyasi had not a private house with a private his own as modern Orientalists with sat sess. Kavindra carried on his disinterested of knowledge in the interest of Hindu religion and culture and thus attained a supreme position among the Benares Pandits of his time as amply vouches by the addresses in the Sanskrit *Kavindrachandrodaya* and the Hindi *Kavindrachandrika*, a MS of which has been recently discovered at Bikaner. I have now to request our Benares scholars to identify the exact site of Mirza Raja Jai Singh's college for his sons referred to by Tavernier and seen by him in 1665. If the site of this college can be exactly identified we may regard it as the site for the location of Kavindra-

charya's MSS library¹ at Benares on the strength of evidence recorded in this paper from contemporary sources viz. Bernier's *Travels* and Tavernier's *Travels*, which are sufficiently trustworthy for our present purpose.

¹I note here some MSS from this Library :—

- (1) The Catalogue of Anup Sanskrit Library (by C. K. Raja and K. M. K. Sarma, Bikaner, 1944) contains the following MSS page 82—MS of Kalikapurana (folios 1—237) On the first and last pages :—“श्रीसर्वदिव्यानिधानकविन्द्राचार्यसरस्वतीभिर्युवराजश्रीभावसिंहाय दत्तम्”. We must identify भावसिंह. Page 83—MS of Devipurana—Owner—कवीन्द्राचार्य.
- (2) B.O.R. Institute (Govt. MSS). No. 762 of 1891—95—MS of Tattvaloka of Janardana dated Samvat 1514 = A.-D. 1458—endorsed “श्रीमद्विद्यानिधान कवि आचार्य सरस्वतीनां वैशान्त तत्त्वलोकः”
- (3) There are some Kavindra MSS in the Oriental Institute Library, Baroda (*Vide* p. VIII of Introduction to Kavindracarya Sucipatra G. O. S. Baroda, 1921). On p. IX Mr R. A. Shastri states that he saw at Surat a MS of *Dharma Pravrtti* (now in the Oriental Institute, Baroda) with a verse at the end which when rendered into English reads as follows :—

“In the blessed year of 1713 (1657 A. D.) in the month of *Arjuna* (March and April) on the fifth day of the bright fortnight on Tuesday, by me named Sri Kantha was copied *Dharma Pravrtti* in the Kavindra house” (No. 10544 of Ori. Institute, Baroda) I reserve for a later occasion a verification of this verse and the location of Kavindra house mentioned therein. As Mr. Shastri has not quoted the Sanskrit original of the above translation I am unable to verify the exact significance of “Kavindra house” and its location

$\sum_{k=1}^n \lambda_k = 1$

Probability of getting k heads in n trials is given by

$P(X=k) = \binom{n}{k} p^k (1-p)^{n-k}$

$\binom{n}{k} = \frac{n!}{k!(n-k)!}$

$p^k = p \cdot p \cdot \dots \cdot p$ (k times)

$(1-p)^{n-k} = (1-p) \cdot (1-p) \cdot \dots \cdot (1-p)$ ($n-k$ times)

$$P(X=k) = \frac{n!}{k!(n-k)!} p^k (1-p)^{n-k}$$

$$= \frac{n(n-1)(n-2)\dots(n-k+1)}{k(k-1)(k-2)\dots(1)} p^k (1-p)^{n-k}$$

$$= \frac{n!}{k!(n-k)!} p^k (1-p)^{n-k}$$

$$= \binom{n}{k} p^k (1-p)^{n-k}$$

जगद्विजयच्छृण्दः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीगणेशं भवानीशौ नत्वा दीका विरचते ।
कवीन्द्राचार्यरचिते जगद्विजयदण्डके ॥

१ जय जय

दण्डकान्तस्थेन शिववाचकेन मशद्देन अन्वयः । म हे शिव जय
जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व वर्तस्व ॥
कथंभूतः—

२ चण्डद्युतिजयचण्ड

चण्डद्युतिः सूर्यः । तस्य जये चण्डः तीव्रः । तस्य संबोधनम् ।
पवं अग्रेऽपि सर्वत्र संबोधनान्तं बोध्यम् ॥

३ प्लुतरिपुचण्ड

प्लुङ् गतौ (१. १००७) प्लुतः गतः रिपुः शत्रुः चण्डः दैत्यः
यस्मात् । देवीरूपेण शिवेनैव मारितत्वात् ॥

४ भ्रंशितचण्ड

भ्रंशु आधःपतने (४. ११५) शिजन्तात् कः । भ्रंशिताः नाशिताः
चण्डाः यमदासाः येन ॥

५ प्रणुदितचण्ड

शुद्र ग्रेरणे (६. २, १३२) आदिकर्मणि कः (३. ४, ७१)
उदुपधात् (१. २. २१) इति वा कित्वम् । प्रकर्षेण नुदिताः
उत्पादिताः घण्डाः शङ्खपुष्पाः येन । लोकोपकारकत्वात् ॥

६ क्षोभितचण्ड

क्षोभिताः क्षोभयुक्ताः कृताः चरडाः कोपताः येन ॥

७ व्यासितचण्ड

विशेषेण आसिता । असु क्षेपणे (४. १००) गिजन्तः । विक्षेपिता चरडा धनहरी सुगन्धिद्रव्यविशेषः येन ।

८ क्षिवद्यदचण्ड

जिक्षिवदा स्नेहनमोचनयोः (१. ७८०, ४. १३४) द्विधतां स्निग्धतां अचरडः शान्तः ।

चरडो दैत्यान्तरे तीव्रे चरडो दासे यमस्य च ।

चरडा धनहरी शङ्खपुरुषोश्चरडोऽपि कोपने । (४३—६)
इति विश्वः ॥

९ स्फुरत्प्रचण्ड

स्फुरत् योभमानं प्रचरण्डं उदरं यस्य । सामुद्रिकलक्षणोपेतत्वात् ॥

१० त्रुट्प्रचण्ड

त्रुट् छेदने (६. ८२, १०. १५६) त्रुट् प्रचरण्डं पश्वघयघः युस्मात् । गरिमसिद्धचाकान्तत्वेन नान्दना तुर्बहृत्वात् ।

११ क्षमाप्रचण्ड

क्षमया पृथग्या प्रचरण्डः तुर्बहः । तृतीया (२. १. ३०) इति योग-
विभागात् सुप्त्वा (२. १. ४) इति वा समाप्तः ॥

१२ श्वसत्प्रचण्ड

श्वसन्तः जीवन्तः प्रचरण्डाः श्वेतकरवीराणि यस्य । अतिप्रिय-
त्वेनाधाने समारोपितत्वात् ॥

१३ भ्रवप्रचण्ड

भ्रवः चिरजीवित्वात् । प्रचण्डः प्रतापी । कर्मधारयः ।
प्रचण्डमुदरे विद्यात् पयोरवयवेऽपि च ।
प्रचण्डो दुर्वहे श्वेतकरबीरे प्रतापिनि । (४५-२६)
इति विश्वः ॥

१४ श्रीभुजदण्डश्रायिकोदण्डग्राहितदण्ड

श्रीः सरलदुमः । तशकारो यो भुजदण्डः । मध्यमपदलोपी कर्म-
धारयः । तं श्रयति । ईहशः यः कोइण्डः कार्मुकं तेन प्राहितः प्रापितः
दण्डः करः येन । लद्मीसरस्वतीधीत्रिवर्गसंपद्विभूतिरोभासु उपक-
रणवेषरचनाविधासु च श्रीरिति प्रोक्तम् । इति व्याङ्गिः ।

श्रीवेषरचनारोभाभारतीसरलदुमे ।
लक्ष्म्या त्रिवर्गसंपत्ती वेषोपकरणे मता । (१२५-२)
इति विश्वः ॥

१५ भ्रमिकोदण्डद्रुतकोदण्ड

भ्राम्यतीति भ्रमी । भ्रमित्यष्टाम्यो धिनुण् (३. २ १४१) तादृक्-
यः कोदण्डः भ्रूलता तेन । द्रुगती (१. ६६२) ये गत्यर्थाः ते ग्राम्यर्थाः
इति न्यायात् द्रुतः प्राप्तः कोदण्डः देशमेदः येन ।

कोदण्डो भ्रूलतायां स्थादेयमेदे च कार्मुके । (४५-२६)
इति विश्वः ॥

१६ प्रबलितदण्डप्रोहितदण्डत्रासितदण्ड

प्रबलितः । गत्यर्थ (३. ४. ७२) इति कर्तरि क्षः । प्रबलो यो दण्डः
सैन्यं तस्य प्रकर्षेण ऊहितः तर्कितः यः दण्डः द्यूहमेदः तेन आसितः
दण्डः यमः येन ॥

१७ स्वीकृतदण्ड

स्वीकृतः अङ्गीकृतः दण्डः संयमः येन ।

१८ क्षमातलदण्ड

क्षमातले पृथ्वीतले दण्डः प्रशस्तः । सप्तमी (२. १. ४०) इति
योगविभागात् सुप्तुष्टा (२. १. ४) इति वा समाप्तः ॥

१९ स्कन्दनदण्ड

स्कद्यते अनेन इति स्कन्दनः । अर्थात् शब्दगणाम् । शोषणाः दण्डः
अभिमानः यस्य ॥

२० प्रोद्धरदण्डप्रतमहिदण्ड

प्रोद्धुराः प्रचण्डाः ये दण्डाः अश्वाः तैः । प्रुद् गंतौ (१. १००६)
पुताः प्राताः महाः पृथिव्याः दण्डाः कोणाः येन ॥

२१ प्रोद्धुटदण्ड

प्रकर्णेण उद्भुटः दण्डः लगुडः यस्य ॥

२२ म्लायितदण्ड

म्लायिताः म्लार्निं प्रापिताः प्रभासिः दण्डाः चण्डांशोः ॥

२३ स्तिमिजलदण्डद्रावकदण्ड

स्तिमिः समुद्रः । तस्य जलस्य दण्डेन कलापरिमाणमेवेन द्रावकः
क्षोभकः दण्डः मन्थानः यस्य ।

दण्डो यसे मानसेदे लगुडे यमसैन्ययोः ।

व्यूहमेदे प्रकाण्डेऽश्वे कोणमन्थानयोरपि

अभिमाने ग्रहे दण्डश्वण्डांशोः पारिपार्श्वके । (४४-१२, १३)
इति विश्वः ॥

२४ क्षितिमार्तण्ड

क्षितौ पृथिव्यां मार्तण्डः सूर्यः । तद्वृपः ।

क्षितिर्निवासे मेदिन्यां स्थानमात्रे तथा क्षये । (६०-५०)

इति विश्वः ॥

२५ स्तुतमार्तण्ड

स्तुतः स्तुतिविषयीकृतः । अर्थात् पार्वत्याः । मार्तण्डः क्रोडः
यस्य ।

मार्तण्डस्तपने क्रोडे । (४५-२६)
इति विश्वः ॥

२६ स्थितजगदण्ड

स्थितं जगदण्डं ब्रह्माण्डं यस्मिन् ॥

२७ द्रवदहृदण्ड

द्रवन्ति द्रवीभवन्ति अहृदां शङ्खाणां अण्डानि मुष्का यम्पात् ।

अण्डं खगादिकोशे स्थानं मुष्के वीर्येऽपि च कचित् । (४३-७)
इति विश्वः ॥

२८ प्रवलदुदण्ड

प्रकर्षेण वलत् बहूभवत् उत्कृष्टं अण्डं वीर्यं पराक्रमः यस्य ॥

२९ श्रितनवखण्ड

श्रिता आश्रिता नव नवावयवाः खण्डाः भारतादयः यम् ॥

३० प्रगलितखण्डस्फरमणिषण्डप्रविहितगण्ड

प्रकर्षेण गलितः गतः खण्डः मणिदोषः येषां ते । ईद्याः स्फरा:
स्फाराश्च ते मणायश्च । तेषां घरडः समूहः । तेन प्रविहितः कृतः गण्डः
भूषणं येन ।

स्यात् खण्डः शकले चेन्नुविकारमणिदोषयोः ।

गण्डः कपोले पिटके योगमेदे च गण्डके ।

गण्डः प्रवीरे चिह्ने स्यादश्वभूषणबुद्धुदे । (४३-७, ८)

इति विश्वः ।

घण्डं पश्चादिसंघाते घण्डः स्यात् पुंसि गोपतौ । (४४-१०)

इति विश्वः ॥

३१ द्यतखलखण्ड

दृशु अभिगमने (२. ३१) दृश्युतः अभिगतः खलानां खलकर्मणां
खण्डः खण्डनं येन ॥ .

३२ स्वादितखण्ड

स्वद आस्वादने (१. १८, १०. २६३) शिजन्तः । स्वादितः
रुचिविषयीकारितः खण्डः शर्करा येन ॥

३३ त्रिजगदखण्डस्फुरितगुणौघश्रीश्रीखण्ड

त्रिजगति अखण्डं यथा स्यात् तथा स्फुरिताः देदीप्यमानाः
गुणौघाः गुणसमूहाः श्रिया शोभया युक्ताः श्रीखण्डाः चन्दनाः इव
यस्य ।

वेधको मालयस्तु स्याच्छ्रीखण्डो रौहिणश्च सः ।

इति चन्दनपर्याये त्रिकाण्डशेषः । अखण्डं स्फुरिताः इत्यत्र सुप्तुपा
(२. १. ४) इति समाप्तः । त्रिजगत्यखण्डस्फुरिताः इत्यत्र सप्तमी
(२. १. ४०) इति योगविभागात् सुप्तुपा (२. १. ४) इत्येव च ।
गुणौघाः श्रीश्रीखण्डाः इव इत्यत्र उपमितं व्याघ्रादिभिः (२. १. ५६)
इति । पश्चाद्वद्वुत्रीहिः ॥

३४ व्यवसितप्रणड

व्यवसितः व्यवसायं प्राप्तः षण्डः गोपतिः वृषभः यस्मात् ।

३५ क्षितपाखण्ड

क्षि क्षये (१. २५५) क्षिताः क्षयं प्राप्ताः पाखण्डाः दाम्भिकाः
यस्मात् ॥

३६ स्तावकगण्ड

स्तावकाः स्तुतिकारकाः गण्डाः प्रवीराः यस्य ॥

३७ भ्राजितगण्ड

भ्राजितौ शोभितौ गण्डौ कपोलौ यस्य ॥

३८ स्तोचितगण्ड

ज्ञुच प्रसादे (१. १८८) स्तोचितः प्रसन्नः गण्डः चिह्नं यस्य ॥

३९ व्यापृतगण्ड

व्यापृतः लोके प्रसिद्धः गण्डः योगमेदः यस्मात् ॥

४० श्लथरिपुगण्ड

श्लथाः शिथिलाः रिपूणां गण्डाः अश्वाः यस्मात् ।

४१ श्वसनितगण्ड

श्वस प्राणे (२. ६०) श्वसनं जीवनम् । तद् संजातं येषां ते
श्वसनिताः गण्डाः बुद्धुदाः शरीराद्यकारणीभूताः सांख्यप्रसिद्धाः
यस्मात् ॥

४२ द्रावितगण्ड

द्रावितः गमितः । अर्थात् नाशितः । गण्डः रोगविशेषः येन ॥

४३ ह्लादकगण्ड

ह्लादकः सुखदः गण्डः नदविशेषः यस्य ॥

४४ प्रविजितगण्ड

प्रकर्षेण विजिताः गण्डाः खड्जिनः येन ॥

४५ क्षोदितगण्ड

चुद्रितु संपेषणे (७. ६) यिजन्तः । क्षोदिताः संपेषिताः गण्डाः
प्रहा: प्रतिकूलाः येन ।

गण्डः स्यात् पुंसि खड्जिनि ।

ग्रहयोगप्रमेदेऽपि वीथ्यज्ञे पिटकेऽपि च ।

चिह्नवीरकपोलेषु ह्यभूषणबुद्धुदे । (४१-८, ६)

इति मेदिनी ॥

४६ क्षितपोगण्ड

क्षित निवासगत्योः (६. ११४) क्षिताः निवासं प्राप्ताः पोगण्डाः
भीरवः यस्मात् ॥

४७ क्षितपोगण्ड

क्षिताः गताः पोगण्डाः विकलाङ्गाः । शरण्यर्थं इत्यर्थः ।

४८ क्षितपोगण्ड

क्षिति क्षयैश्वर्ययोः । क्षिताः ऐश्वर्यविशिष्टाः पोगण्डाः राजसूनवः
यस्मात् ।

पोगण्डः शिशुके प्रोक्तो विकलाङ्गे तु भीरुके । (४६-३६)
इति विश्वः ।

विकलाङ्गस्तु पोगण्डः । (११६५)

इत्यमरः ।

पोगण्डो विकलाङ्गकः । (२-२३२)

इति हलायुधः ।

४९ त्रिदशाभरण्डश्लाघितपण्ड

त्रिदशानां देवानां ये भरण्डाः स्वामिनः तैः श्लाघिता स्तुता पण्डा
बुद्धिः यस्य ।

पण्डः शौण्डे धियि स्त्री स्यात् । (४१-१८)

इति मेदिनी ॥

५० त्रस्यदपण्ड

त्रसी उद्वेगे (४. १०) त्रस्यन्तः त्रासं प्राप्नुवन्तः अपण्डाः वीराः
यस्मात् ॥

५१ त्वक्षितभण्ड

त्वक्लू तरुकरणे (१. ६८६) ऊदित्यात् वेद् । त्वक्षितः तनूकृतः
भण्डः वृद्धनाभिः येन ॥

५२ न्यकृतभण्ड

न्यकृताः तिरस्कृताः भण्डाः पामरजातयः येन ।

भण्डः पामरजातौ स्याद्वृद्धनामौ च वाच्यवत् । (४४-१३)
इति विश्वः ॥

५३ भ्रस्तसरण्ड

अंसु अधःपतने (१. ७६२) यस्य विभाषा (७. २. १५) इति
नेद । भ्रस्ताः अधःपतिताः सरण्डाः धूर्ताः यस्मात् ॥

५४ द्वेषिसरण्ड

द्वेषिणः अप्रियाः सरण्डाः भूषणान्तराणि यस्य । प्रियसर्पमात्रं
भूषणात्वात् ।

५५ क्षुण्णसरण्ड

क्षुण्णः अभ्यस्तः सरण्डः पन्थाः यस्य ।

सरण्डः सरटे धूर्ते सरण्डो भूषणान्तरे ।

सरण्डो द्वे भुजङ्गानां मार्गे गोमयमण्डले । (४५-३०)

इति विश्वः ॥

५६ म्लक्षितमण्ड

म्लक्ष अदने (१०. १२०) म्लक्षितः भक्षितः मण्डः शाकविशेषः
येन ॥

५७ स्वर्दितमण्ड

स्वर्द आस्वादने (१. १६) स्वर्दिता आस्वादिता मण्डा धात्री
येन ॥

५८ व्यञ्जनमण्ड

व्यञ्जनं अवयवः मण्डः सारः यस्य । तदीयलिङ्गस्य अतिपूज्यत्वेन
लिङ्गपुराणादौ उक्ते ।

व्यञ्जनं मेहने चिह्नं श्मशृण्यवयवेऽपि च । (६१-७७)
इति विश्वः ॥

५९ प्रथीतमण्ड

प्रकवेणा पीतः मरणः पक्षभक्तजलं येन । योगिरूपत्वात् ॥

६० व्यञ्जनमण्ड

व्यञ्जनं श्मशु मण्डं भूषणं यस्य ।

मरणं मस्तुनि शके च मण्डः स्यात् सारपिच्छयोः ।

परणे भूषणे चाथ मरणा धान्यामुदीरिता । (४४-१६)

इति विश्वः ॥

६१ भ्राद्रिशिखण्ड

दुधाशृ दीप्तौ (१. ८७६) ग्रह्यादित्वात् (३. १. १३४) गिणिः ।
भारी शोभमानः शिखएणः चूडा यस्य ॥

६२ त्रिवितशिखण्ड

त्रिव गतौ (१. १४८) त्रिवितः प्रासः शिखण्डः मयूरपिच्छः यम् ।

शिखण्डो वर्हचूडयोः । (४५-२८)

इति विश्वः ॥

६३ प्रियतमरण्ड

प्रियतमा रण्डा मूषिकपणी ओषधिविशेषः यस्य ॥

६४ स्खलदेरण्डद्रुमसमवैरिप्रसदितरण्ड

स्खलन्तः नश्यन्तः ये परण्डद्रुमाः तत्समाः ये वैरिणः तेषां प्रक-
वेणा रुदिताः रोदनवत्यः रण्डाः विधवाः यस्मात् ॥

६५ क्षारितरण्ड

क्षर संचलने (१. ४०४) गिजन्तः । क्षारिता दूरीकृता रण्डा
पांसुला स्वैरिणी येन ।

रण्डा मूषिकपण्या स्याद्विघवायां च योषिति । (४५-२३)

इति विश्वः ।

रण्डापि पांसुलायां स्यात् । (४२-२४)

इति मेदिनी ॥

६६ क्षोणिवरण्ड

क्षोण्याः पृथिव्याः वरण्डः अभ्यन्तरः । अन्तराधारकः इति
यावत् ॥

६७ प्रमदवरण्ड

प्रमदसंमदी हर्षे (३. ३. ६८) प्रमदानां हर्षणां वरण्डः समूहः ।
तदरूपः ।

६८ श्लिष्टप्रत्यण्डस्तुप्रत्यण्ड

श्लिष्ट आलिङ्गने (४. ७७) क्रिए । श्लिष्ट्यन्ति ते श्लिष्टः । तादृशाः
प्रत्यण्डाः गन्धकीटाः येषु तादृशाः ये स्नवः सानवः तेषु प्रत्यण्डाः
गन्धमृगाः यस्य ।

प्रत्यण्डो गन्धकीटेऽपि तथा गन्धमृगे स्मृतः । (४५ - २८)
इति विश्वः ।

स्तुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाभ् । (६४२)
इत्यमरः ॥

६९ प्रणद्ववरण्ड

प्रकर्षेण नश्यति इति प्रणद्ववरण्डः मुखरोगः यस्मात् ॥

७० प्रशितवरण्ड

शिष्ठ निशाने (५. ३) प्रकर्षेण शितः तीक्ष्णीकृतः वरण्डः खङ्गः
यस्य ।

७१ त्रातवरण्ड

ब्रैडु पालने (१. १०१४) त्राताः रक्तिताः वरण्डाः सारिकाः येन ।

७२ प्रेष्टवरण्ड

अतिशयेन प्रियाः प्रेष्टाः । अतिशयने तमविष्टनौ (५. ३. ५५)
इति इष्टनि प्रियस्थिर (६. ४. १५७) इति प्रादेशः । वरण्डाः धेनवः
यस्य ।

वरण्डोऽभ्यन्तरे वेदौ सन्दोहमुखरोगयोः । (४५-२७)
इति विश्वः ।

वरण्डा सारिका वर्तिखङ्गधेनुषु कथ्यते । (४३-३६)
इति मेदिनी ॥

७३ स्थेष्ठतरण्ड

स्थेष्टाः अतिशयेन स्थिराः तरण्डाः भद्रवस्तुनि यस्मात् ।
तरण्डो बङ्गरीसूत्रे भद्रवस्तुनि भेलके । (४५-२७)
इति विश्वः ॥

७४ म्लाशितफण्ड

दुम्लाश्ट दीप्तौ । म्लाशितः शोभितः फण्डः उदरं यस्य ॥

७५ व्यापत्तटिनीप्रौढतरण्ड

विरिष्टा आपत् व्यापत् । सैव तटिनी नदी । तस्यां प्रौढः
उत्कृष्टः तरण्डः नौः ।

७६ प्रहतवितण्ड

प्रहता दूरीकृता वितण्डा कथाविशेषः येन ॥

७७ न्यस्तवितण्ड

न्यस्ता दूरीकृता वितण्डा कर्त्त्वीरी येन ॥

७८ ग्रस्तवितण्ड

ग्रसु अदने (१. ६६१) ग्रस्ता भक्षिता वितण्डा शाकविशेषः येन ।

७९ ग्रसितवितण्ड

ग्रस ग्रहणे (१०. २०६) चुरादावदन्तः । ग्रसिता गृहीता दिग्म्ब-
रत्वात् ग्रयनोपवेशनार्थं वितण्डा शिळा येन ।

८० श्रिष्मार्तण्डश्लिष्मार्तण्ड

श्रिषु क्षिषु दाहे (१. ७३३, ७३४) क्रिप्। श्रिट् दाहकः यः
मार्तण्डः सूर्यः तस्यापि श्रिलृद् दाहकः मार्तण्डः क्रोडः यस्य ।
मार्तण्डस्तपने क्रोडे । (४५-२८)
इति विश्वः ॥

८१ प्रभुभेरुण्ड

प्रभूणां राशाम् । अर्थात् पापीनाम् । भेरुण्डः भीमदर्शनः ॥

८२ स्तुद्ग्रेरुण्ड

स्तौति इति स्तुत् । स्तोत्री भेरुण्डा देवताविशेषः यम् ॥

८३ प्रुद्ग्रभेरुण्ड

पुष स्नेहने (६. ५५) क्रिप्। प्रुष्णाति इति पुद् । स्नेहयुका
भेरुण्डा यक्षिणीभेदः यस्मिन् ।

भेरुण्डो भीमदर्शने ।

भेरुण्डा देवताभेदे यक्षिणा भिदि चेष्यते । (४५-३२)
इति विश्वः ॥

८४ क्षितिवारुण्ड

क्षितौ निवासे वारुणः सेकपात्रम् ॥

८५ च्युद्वारुण्ड

च्युद्ग गतौ (१. १००४) च्यवेते तौ च्युतौ वारुण्डौ दक्कर्ण्यमले
यस्य ।

वारुणः सेकपात्रे स्यान् मले दक्कर्ण्योरपि । (४५-३३)
इति विश्वः ॥

८६ प्रियजलरुण्ड

प्रियाः हृद्याः जलरुण्डाः सर्पाः यस्य । प्रीञ् तर्पणे कान्तौ धा
(६. २) इगुपथ (३. १. १३५) इति कः ।

प्रियो धवे च हृद्ये च वृद्धिनामौषधेऽपि च । (११५-६)
इति विश्वः ॥

८७ स्त्रितजलरुण्ड

त्विणु हिंसार्याम् (८. ४) कः । अनुनासिकलोपः । क्षिताः
नाशिताः जलरुण्डाः पयोरेशावः येन ॥

८८ स्वृतजलरुण्डप्रभरितकुण्डप्रपिब

ऋगती (३. १६) सुतरां ऋताः गताः ये जलरुण्डाः जलप्रवाहाः
तैः । भृ भरणे (६. २१) प्रकर्षेण भरितानि पूर्णानि यानि कुण्डानि
पिठराः तेषु प्रकर्षेण पिबति । सुप्तुपा (२. १. ४) इति समासः ।
पात्रा (३. १. १३७) इति शः । पिवादेशः (७. ३. ७८)

जलरुण्डो जलावर्ते पयोरेणौ भुजङ्गमे । (४६-३६)

इति विश्वः ॥

८९ सुकुण्ड

सुकुण्ड कुण्डानिं देवजलाशयाः यस्य ॥

९० व्युदसितकुण्ड

अस गत्यादिषु (१. ६३४) व्युत्पूर्वः । विशेषेण उदसिताः दूरी-
कृताः कुण्डाः जारजाः येन ॥

९१ प्रवरितकुण्ड

बृ भरणे (६. २०) प्रकर्षेण वरितानि भृतानि कुण्डानि आग्न्या-
लयाः येन ॥

९२ द्रूभृतकुण्डप्रद

द्रूः हिरण्यम् । तेन भृतानि पूर्णानि यानि कुण्डानि मानमेदाः तेषां
प्रदः दाता । आतश्चोपसर्गे (३. १. १३६) इति कः ।

* कुण्डमग्न्यालये मानमेदे देवजलाशये ।

कुण्डी कमण्डलौ जारात् पतिवर्तीसुते पुमान् ।

पिठरे तु न ना । (४०-४, ५)

इति मेदिनी ।

कुरुडं देवजलाधारे पिटके च कमण्डलौ ।
कुण्डी कुरुडः स्मृतो जारात् पतिवल्लीसुते पुमान् । (४४-११)
इति विश्वस्थ ॥

१३ वरशुण्ड

वराः उत्कृष्टाः शुण्डाः जलहस्तिन्यः यस्मात् ॥

१४ प्रदलितमुण्डप्रमथनरौद्रप्रक्षरशुण्ड-

भ्रमिधरघुण्डप्रसभसशुण्डद्विपवरमुण्ड

प्रकर्षेणा दलितानि । मुण्डः दैत्यः । तद्वत् प्रमथनिति ते प्रमथनाः ।
नन्द्यादित्यात् (१. १. १३४) लयुः । तावशानाम् । प्रकर्षेणा त्तरन्ति ते
प्रक्षराः । पचाद्यच् (३. १. १३४) शुण्डाः मदनिर्भराः । तावशानाम् ।
भ्रमयः भ्रमणानि । तेषां धराः धारकाः घुण्डाः भ्रमराः येषु तावशानाम् ।
प्रकर्षेणा भाभिः सहिताः प्रसभाः । तावशानाम् । शुण्डाभिः सहिताः
सशुण्डाः । तावशानाम् । द्विरेषु हस्तिषु वराः श्रेष्ठाः । तेषां मुण्डानि
येन ॥

१५ स्मितचामुण्ड

ष्मिङ् ईपद्धसने (१. ६६६) स्मिता ईषद्वास्ययुक्ता चामुण्डा
देवी यस्मिन् ॥

१६ त्याजितशुण्ड

त्याजिता त्यागविषयीकारिता शुण्डा मदिरा येन ॥

१७ प्राणितशुण्ड

प्रीञ् तर्पणे (१०. २६३) धूञ्ज्ञीञ्जनुग्वक्तव्यः (चा. ७. ३. ३७)
इति नुक् । प्राणिताः तोषिताः धनदानादिना शुण्डाः वारयोषितः ।
अर्थात् स्वर्वेश्याः उर्वशीमुखाः । येन ॥

१८ ग्रापितशुण्ड

ग्रापिता ग्राणविषयीकारिता शुण्डा नलिनी येन ।

शुण्डापि जलहस्तिन्यां मदिराकरिहस्तयोः ।
 नलिन्यां वारयोषायां शुण्डस्तु मदनिर्भरे । (४५-२४)
 इति विश्वः ।
 मुण्डो दैत्यान्तरे राहौ मूर्धमुरिण्डतयोरपि । (४४-१७)
 इति विश्वः ॥

१९ क्षितपरतुण्ड

क्षिणु हिंसायाम् (द. ४) क्षितानि हतानि परेषां शत्रूणां
 तुण्डानि मुखानि येन ।
 वक्त्रास्ये वदनं तुण्डम् । (१२११)
 इत्यमरः ॥

१०० व्युपहतमुण्ड

विशेषेण उपहतः ताङ्गितः मुण्डः राहुः येन ॥

१०१ व्युपरतहुण्ड

विशेषेण उपरता नष्टा हुण्डा संघातः यस्मात् । हुड संघाते
 (द. १०२) गुरोश्च हलः (द. ३. १०३) इति अप्रत्ययः । स्त्र्यधि-
 कारात् यथ ॥

१०२ द्रवसितमुण्ड

द्रवसृ परितापपरिचरणयोः । द्रवसिताः परिचरणं प्राप्ताः मुण्डाः
 सन्यासिनः यस्मिन् ॥

१०३ प्रोन्निद्राण

प्रकर्षेण उभिद्राणः जागरूकः ॥

१०४ क्षिप्रविमान

क्षिप्रः शीघ्रगामी विमानः यस्य ।
 व्योमयानं विमानोऽस्त्री । (६५)
 इत्यमरः ॥

१०५ छर्पितयान

कृप संशीपने (१०. २७७) छर्पितं संशीतं यानं गतिः यस्य ।
यातं गतौ वाहने च । (८५-७)
इति विश्वः ॥

१०६ ग्रावशयान

ग्राविण्ण पर्वते
ग्रावाणौ शैलपाषाणौ (२५४६)
इत्यमरः । शेते असौ शयानः ॥

१०७ क्षमायितहान

क्षमायी विधूनने (१. ५१५) गिजन्तः । क्षमायितं विधूनितं हानं
दानिः येन ॥

१०८ ब्रह्मसमान

ब्रह्म शुद्धं चैतन्यम् । तेन समानः समः ॥

१०९ प्रमासमान

प्रमया यथार्थज्ञानेन समानः एकः अद्वितीयः ॥

११० व्योमसमान

व्योम आकाशः । तद्वत् समानः सन् नित्यत्वादिना ।
ब्रह्म तत्त्वतपोवेदे न द्वयोः पुंसि वेधसि ।
भृत्यिग्योगभिदोर्विग्रे (८६-८६, ६७)
इति मेदिनी ।
समानाः सत्समैके स्युः (२५८६)
इत्यमरः ॥

१११ त्रिगुणनिदान

त्रयो गुणाः यस्मिन् निदानं आदिकारणम् । त्रयाणां गुणानां
समाहारः त्रिगुणम् । तस्य निदानं इति वा ॥

११२ प्रलयितदान

लीङ् श्लेषणे (४. ३१) गिजन्तः । उपसर्गवशान्नाशोऽर्थे त्रुतिः ।
प्रलयितं नाशितं दानं खण्डनं येन । दो अवखण्डने (४. ४०) व्युद ॥

११३ प्रायितदान

प्रीङ् प्रीतौ (४. ३६) गिजन्तः । प्रायितं प्रीतिविषयीकारितं दानं
वितरणं येन ॥

११४ ज्ञासनिधान

ज्ञासिः ज्ञानम् । तस्याः निधानं निधिः ॥

११५ द्वुमसन्तान

द्वुमेषु वृक्षेषु सन्तानः कर्त्पवृक्षः ॥

११६ त्रिजगत्प्राण

त्रिभ्यो जायन्ते इति त्रिजाः ब्रह्मादयः । पञ्चम्यामजातौ (३. २. ६८)
इति जनेऽहं । तात् गच्छन्ति ते त्रिजगतः । किपि गमः कौ (६. ४. ४०)
इत्यनुनासिकलोपे तु क् । ईदृशाः प्राणाः यस्य । तदात्मकत्वात् ॥

११७ स्तकदुपमान

स्तक प्रतीघाते (१. ८१६) । स्तकन्ति प्रतिघातं प्राप्नुवन्ति
उपमानानि सादृश्यानि यस्य ॥

११८ स्वरदनुमान

स्व शब्दोपतापयोः (१. ६७६) स्वरत् शब्दाद्यमानं अनुमानं यस्य ॥

११९ स्मयगीर्वाणश्रुतियुतगान

स्मयाः गायनाः ये गीर्वाणाः देवाः तेषां श्रुतिभिः स्वरारम्भका-
वयवैः शब्दविशेषैः युतं गानं गीतं यस्य । श्रुतिनिरूपणं सङ्गीतशास्त्रे ।

प्रथमश्रवणाच्छब्दः श्रूयते हस्तमात्रकः ।

स श्रुतिः संपरिष्ठेया स्वरावयवलक्षणा ।

इति ॥

१२० ध्वनितपुराण

ध्वनितानि कथितानि पुराणानि येन ।

१२१ प्रथितपुराण

प्रथ प्रत्याने (१. ८०२, १०. १६) कर्तरि कः । प्रथितः विष्यातः ।
पुराणः अनादिः । कर्मधारयः ॥

१२२ प्रसिताधान

प्रकर्षेण सितं श्वेतं आधानं स्थानं यस्य । कैलासधासित्वात् ॥

१२३ प्रसिताधान

बिज् बन्धने (५. २, ६. ५) प्रकर्षेण सितं वद्धं अग्न्याधानादि
येन ॥

१२४ त्रिविधज्ञान

त्रिविधं भूतभविष्यद्वर्तमानवस्तुविषयकं ज्ञानं यस्य ॥

१२५ क्रथिताज्ञान

क्रथ हिंसायाम् (१. ८३८) क्रथितं नाशितं अज्ञानं अविद्या येन ।
लोकानां इति भावः ॥

१२६ स्मृतविज्ञान

स्मृतं स्मृतिविषयीकृतं मन्वादिभिः विज्ञानं शिल्पादिविषयकं
ज्ञानं यस्य । यद्वा स्मृतानि स्मृतयः । तेषु विज्ञानं यस्य ॥

१२७ स्तरितग्लान

स्तूज् आच्छादने (६. १४) स्तरितं आच्छादितं ग्लानं ग्लानिः
येन ॥

१२८ स्फुटमम्लान

स्फुटं प्रव्यक्तं अम्लानः हृष्टः ॥

१२९ स्मितपरिधान

स्मिद् अनादरे (१०. ३७) स्मितं अनादतं परिधानं आच्छादनं
येन ।

अन्तरीयोपसंव्यानपरिधानान्यथोऽशुके । (१३०७)
इत्यमरः ॥

१३० स्फुटदुद्यान

स्फुट विकसने (१. २७६, ६. ८०) स्फुटन्ति विकासं प्राप्नुवन्ति
उद्यानानि उपवनानि यस्य ।

पुमानाकीड उद्यानम् (६५४)
इत्यमरः ॥

१३१ ऋदितविगान

ऋद् मर्दने (१. ८०४) ऋदितं मर्दनविषयीभूतं विगानं निन्दा
यस्मात् ॥

१३२ त्रिपथपुनान

त्रयणां पथां समाहारः त्रिपथम् । तस्य । पुनीते असौ पुमानः ।
शेषषष्ठ्या समाप्तः ॥

१३३ द्विषल्लुनान

द्विषतां शत्रूणाम् । लुनीते असौ लुनानः ॥

१३४ त्रिपुरधुनान ।

तिस्त्रणां पुरां समाहारः त्रिपुरम् । ऋक्षपूर (५. ४. ७४) इत्यप् ।
तस्य धुनानः । धूल्कम्पने (५. ६, ६. १७, १०. २६२) प्यादित्वात्
हस्तः (७. ३. ८०) कम्पनकारी ॥

१३५ स्वभूदधान

स्वभूषः अष्टणः । धत्ते असौ दधानः धारकः ॥

१३६ स्वर्गदान

स्वर्गस्य । दते असौ ददानः दाता ॥

१३७ ब्रह्मोद्यान

ब्रह्मणां वेदानां उद्यानं निस्सरणं यस्मात् ॥

१३८ ब्रह्मोद्यान

ब्रह्मणां तपसां उद्यानम् । उद्देश्यं इति यावत् ।

स्यादुद्यानं निस्सरणे चन्मेदे प्रयोजने । (२५६८)

इत्यमरः ॥

१३९ ब्रह्मोत्थान

ब्रह्मणां विग्राणां उत्थानं तन्नभम् । हेतुः इति यावत् ।

उत्थानमुद्यमे तन्ने पौरुषे पुस्तके रणे ।

अङ्गणोद्धम्हर्षेषु मलवेगे च कीर्तितम् ॥ (६०-६८)

इति विश्वः ।

तन्नं कुटुम्बकृत्ये स्यात् सिद्धान्ते चौषधोच्चमे ।

प्रधाने तन्तुवाये च शास्त्रमेदे परिच्छदे ।

श्रुतिशाखान्तरे हेतावुभयार्थप्रयोजके ॥ (१२५-१४०, ४१)

इति भेदिनी ॥

१४० ब्रह्मोत्थान

ब्रह्मणः प्रजापतेः उत्थानं उद्यमः यस्मात् ॥

१४१ श्रेष्ठोत्थान

अतिशयेन प्रयस्य श्रेष्ठम् । इष्टनि प्रशस्यस्य अः (५. ३. ६०)

अतिशयेन स्तुत्यं उत्थानं पौरुषं यस्य ।

ब्रह्मा विरिञ्चिद्विजयोर्बृत्विक्ष्यन्द्रार्कयोगयोः ।

ब्रह्मा प्रोक्तं तपोऽध्यात्मवेद्वानेषु सूरिभिः ।

इति विश्वः ।

१४२ स्वव्युत्थानद्वृद्व्युत्थान

स्वस्य आत्मनः व्युत्थानं प्रतिरोधः । तिरस्कारः इति यावत् ।
तद्रूपः यः द्रुद् द्रोही तस्य व्युत्थानं विरोधाचरणं यस्मात् । स्वेषां
स्वीयानां व्युत्थानां स्वतन्त्रता यस्मात् ।

स्वतन्त्रता च व्युत्थानम् ।

इति त्रिकाण्डशेषः । द्रुहां द्विषां व्युत्थानं विरोधाचरणं यस्मिन्
इति वा ।

व्युत्थानं स्वैरकरणे विरोधाचरणेऽपि च । (६०-५७)

इति विश्वः ॥

१४३ व्यूढपिधान

व्यूढानि विन्यस्तानि पिधानानि आच्छादनानि अपृतिमात्रकाणि
येन ।

व्यूढौ संहृतविन्यस्तौ । (२४२४)

इत्यमरः ॥

व्यूढः संहृतविन्यस्तपृथुलेषु च मेद्यवत् । (४६-२)

इति विश्वः ।

आच्छादने संपिधानम् । (२५८४)

इत्यमरः ।

आच्छादनं संपिधाने वस्त्रेऽपृतिमात्रके ।

इति धरणिः । न च लितपरिधान इत्यनेन पौनरुक्त्यम् । हेन
परिधानाभावस्य अनेन आच्छादकमात्राभावस्य च उक्तव्यात् ॥

१४४ व्यूढनिधान

व्यूढानि पृथुतराणि निधानानि निधयः यस्य ।

व्यूढः पृथुतरे इयातो न्यस्तसंहृतयोरपि ।

इति धरणिः ॥

१४५ प्रत्ययधान

प्रत्ययस्य प्रथितत्वस्य धानम् । दुधाञ्छ धारणापोषणायोः । (३-१०)
ल्खुद् । पोषणं यस्मात् ।

प्रत्ययः शपथे रन्धे विश्वासाचारहेतुषु ।

प्रथितत्वे च सत्तादावधीनज्ञानयोरपि । (१२०-६६)
इति विश्वः ।

१४६ भ्रमदपदान

भ्रमत् प्रचरन् अपदानं महत् कर्म यस्य ।
अपदानं महत् कर्म ।
इत्यमरः ॥

१४७ स्वतःप्रमाण

स्वतः स्वस्मादेव । न तु विषयेऽद्वयसंनिकपर्वादिरूपगुणजन्यत्वा-
दिना । प्रमाणं प्रमितिः यस्मिन् ॥

१४८ ग्रावनिपान

ग्रावसु पाषाणेषु निपानं आहावः यस्य ।
आहावस्तु निपानं स्यादुद्दक्षपजलाराये । (५१८)
इत्यमरः ॥

१४९ स्मृत्प्रज्ञान

स्मृत् यज्ञपात्रविशेषः । प्रज्ञानं बुद्धिः । तद्रूपः । स्मृत्स्वरूपतायाः
सहस्रनाम्नि उक्तत्वात् । ज्ञानरूपतायाः वेदे ।
ध्रुवोपभृजुहूर्ना तु स्मृतो भेदाः स्मृतः स्त्रियः । (१५०२)
प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः । (२५७६)
इति उभयत्र अमरः । यद्वा स्मृतुऽस्य तैद्वयादिना प्रज्ञानं यस्य हति ॥

१५० श्रीप्रज्ञान

श्रीः लक्ष्मीः प्रज्ञानं चिह्नं यस्य ॥

१५१ प्रणयाह्वान

प्रणयः प्रसादः आह्वानं आकारणं यस्य ।
प्रणयः प्रेमिण विश्रम्भे तथा याङ्गाप्रसादयोः । (१२०-६५)
इति विश्वः ।

द्वृतिराकारणाद्वानम् । (३२७)
इत्यमरः ॥

१५२ श्रेयःस्थान

श्रेयसः मुक्तेः स्थानं सन्निवेशः यस्मात् ।
श्रेयो मुक्तौ शुभे धर्मेऽतिप्रशस्ते च वाच्यवत् । (१७३-४२)
इति मेदिनी ।
स्थानं स्थितौ च साहश्ये सन्निवेशावकाशयोः । (८६-८)
इति विश्वः ॥

१५३ प्रकृतिस्थान ।

प्रकृतिः गुणसाम्यम् । तस्य । स्थीयते अत्र स्थानं स्थितिः ।
प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादमात्यादिस्वभावयोः ।
योनौ लिङ्गे पौरवर्णे । (६३-१३२)
इति मेदिनी ॥

१५४ प्रकृतिवितान

प्रकृतिः पौरवर्णः । तस्य वितानः विस्तारः यस्मात् ।
वितानो यज्ञविस्तारोऽलोचेषु कतुकर्मणि ।
त्रृत्तभेदावसरयोर्वितानं तुच्छमन्दयोः । (८६-५४)
इति विश्वः ॥

१५५ प्राप्तवितान

प्राप्ताः वितानाः यज्ञाः यम् ॥

१५६ क्षेत्रवितान

क्षेत्रेण शरीरेण वितानं तुच्छम् । शूल्यं इति यावत् ।
आसारं फल्गु शूल्यं तु वरिकं तुच्छरिक्तके । (२१३७)
इत्यमरः ॥

१५७ त्रिदिववितान

त्रिदिवस्य सर्गस्य वितानः उज्जोचः । आच्छादकत्वात् । रक्षकः
इति यावत् ॥

१५८ क्षीरवितान

क्षीरेण वितानः क्रतुकर्मणि यस्य । यजमानमूर्तित्वात् ॥

१५९ ज्ञासवितान

ज्ञप ज्ञाने ज्ञापने च (१०-८१) ज्ञासः ज्ञापितः वितानः वृत्तसेदः
येन ।

१६० स्तोत्रवितान

स्तोत्राणां स्तुतिकरणीभूतानां वितानः अवसरः यस्मिन् ॥

१६१ प्रोदिततान

प्रकर्षेण उदिताः उक्ताः तानाः येन । तानाः एकोनपञ्चाशत् सङ्गी
तशास्त्रे प्रसिद्धाः । तदुक्तम्—

सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्खनास्त्वेकविंशतिः ।

ताना एकोनपञ्चाशदित्येतत् स्वरमण्डलम् ।

इति ॥

१६२ त्वगधिष्ठान

त्वक् अधिष्ठानं स्थानं यस्य ॥

१६३ प्रपदत्राण

प्रकृष्टं पदं स्थानं येषां ते प्रपदाः इन्द्रादयः । तेषां ब्राह्मणं रक्षणं
यस्मात् ।

पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माणिग्रवस्तुषु । (२५२१)

इत्यमरः ॥

१६४ ग्रहगृह्णान

ग्रहान् सूर्यादीन् गृहणीते अनुगृहणीते ॥

१६५ व्यवहितकाणप्रोथद्गाण ।

काण शब्दे (१.४७६) घञ् । व्यवहितः दूरस्थः यः काणः शब्दः
तेन । प्रोथ पर्याप्तौ (१.६१६) प्रोथन् पर्याप्तुवन् । आण प्राणने (४.६६)
भावे घञ् । ऋचां आणः ऋगाणः ऋक्प्राणभूतः वेदान्तसमूहः
यस्मिन् ।

यतो वाचो निवर्तन्ते
इति श्रुतेः । सर्वेषां वेदान्तानां ब्रह्मणि तात्पर्यच्च ॥

१६६ क्रमजुषमाण

क्रमः शक्तिः । तस्याः जुषमाणः सेवमानः । शेषपञ्च्चा (२.३.५०)
समाप्तः ।

क्रमः शक्तौ परीपाञ्चां क्रमश्चलनकर्मयोः । (११०-६)
इति विश्वः ॥

१६७ द्रविपाषाण

द्रवः अस्य अस्ति इति द्रवी पाषाणः चन्द्रकान्तभणिः । तद्रूपः ।
शुभ्रत्वात् निर्मलत्वात् ।

१६८ श्रमसुष्णान

श्रमस्य खेदस्य मुष्णानः नारानशीलः । फलदानेन भक्तखेदनाशकः
इति भावः । मुष स्तेये (१.७०७;६.५८) ताच्छील्ये चानश् (३.२.१२६) ।

श्रमः खेदस्तपःकिया । (२०३)
इत्यनेकार्थं ध्वनिमङ्गरी ॥

१६९ श्रमपुष्णान

श्रमः तपःकिया । तस्याः पुष्णानः । पूर्वचत् चानश् ॥

१७० ग्रहस्स्त्यान

ग्रहाणां अनुग्रहाणां संस्त्यानं सम्यग्धनता यस्मिन् ।

अहोऽनुग्रहनिर्वन्धग्रहणेषु रणोद्यमे ।

सूर्यादौ पूतनादौ च सैंहिकेयोपरागयोः । (१७६-२)

इति विश्वः ।

स्त्यानं स्तिंष्टे प्रतिध्वाने घनत्वालस्योरपि । (८६-७)
इति विश्वः ॥

१७१ द्रवविद्राण

द्रवस्य गतेः विद्राणं पलायनं यस्मात् ।
द्रवः प्रदावरसयोर्गतौ नर्मणा विद्रवे । (१६२-३)
इति विश्वः ॥

१७२ श्रेयःख्यान

श्रेयः अतिग्रसिद्धं ख्यानं प्रकथनं यस्य । ख्या प्रकथने (२. ५१)
ख्युद् ॥

१७३ ग्रन्थिलबाण

ग्रन्थिलाः ग्रन्थियुक्ताः वाणाः शराः यस्य ।
ग्रन्थिलो ग्रन्थिसहितः ।
इत्यमरः ।
वाणाः स्यात् केवले काण्डे काण्डावयवदैत्ययोः । (४७-३)
इति विश्वः ॥

१७४ द्रयनिर्माण

द्रयस्य प्रपञ्चस्य निर्माणं निर्मितिः यस्मात् ।
निर्माणं निर्मितौ सारे निर्माणं च समज्जसे । (५२-५६)
इति विश्वः ।

१७५ स्फायितबाण

स्फायी वृद्धौ (१. ५१६) गिजन्तः । स्फायितः वृद्धिं प्रापितः
वाणाः असुरविशेषः येन ॥

१७६ ध्वनदालानद्विपस्नधान

ध्वनन्ति आलानानि गजवन्धनानि येषां एतादृशाः ये द्विपाः तेषां
रूधानः रोधनकर्ता ॥

१७७ प्रशितकृपाण

प्रकर्षेण शितः तीक्ष्णीकृतः कृपाणः खडगः यस्य । शिष्
निशाने (५-३)

१७८ क्षेदितवाण

जिक्षिवदा स्नेहनमोचनयोः । (१. ७६०; ४. १३४) गिजन्तः ।
क्षेदिताः मोचिताः वाणाः कारडावयवाः येन ।

१७९ ब्रजपरमान

ब्रजे निवहे परं उत्कृष्टं मानं प्रख्यानं यस्य ।

गोष्ठाव्वनिवहा ब्रजाः । (२३६५)

इत्यमरः ।

मानं प्रमाणे प्रख्याने मानश्चित्तोन्नतौ प्रहे । (८५-६)

इति विश्वः ॥

१८० स्वरसन्धानक्रियाविधानत्रिपुरामानसंसनभान

स्वराणां सप्तानां निषादादीनां या सन्धानक्रिया संघट्नक्रिया
तस्याः विधानं यत्नः । तेन यत् त्रिपुरायाः देव्याः मानसंसनं मान-
च्युतिः तथा भानं रोभा यस्य ।

स्वरो वण्डिमात्रासु मध्यमादिषु च ध्वनौ ।

उदात्तादिष्वपि प्रोक्तः स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)

इति विश्वः ।

सन्धानं स्थादभिष्वे तथा संघट्नेऽपि च । (६२-६४)

इति विश्वः ।

विधानं विप्रकारेषु गजानां वन्धने विघौ ।

इति विश्वः ॥

१८१ द्रविणस्थान

द्रविणस्य काञ्चनस्य स्थानं साहश्यं यस्य ।

द्रविणं काञ्चने वित्ते द्रविणं तु पराक्रमे । (५१-४४)

इति विश्वः ॥

१८२ द्रविणस्थान

द्रविणस्य पराक्रमस्य स्थानं अवकाशः यस्मिन् ॥

१८३ ध्वस्तविगान

ध्वस्तं अधरीभूतं विशिष्टं गन्धर्वादीनां गानं यस्मात् ॥

१८४ द्रमितनिमान

द्रम गतौ (१. ४६४) द्रमितं गतं निमानं मूल्यं यस्य ॥

१८५ क्रमसंस्त्यान

क्रमेण परिपाण्या संस्त्यानानि वेदादिशब्दाः यस्य । स्तै ष्टै शब्द-
संघातयोः ॥

१८६ ध्रतपरिमाण

ध्रु गतौ (६. १०७) ध्रुतं गतं परिमाणं इयत्ता यस्य ॥

१८७ श्रुतवहुमान

श्रुतानि श्रुतौ उक्तानि बहूनि मानानि यस्य ॥

१८८ प्रणतत्राण

प्रणताः त्राणाः रक्षिताः येन ।

त्राणं तु त्रायमाणायां रक्षिते रक्षणेऽपि च । (४७. ५)
इति विश्वः ॥

१८९ स्यन्दितवान

स्यन्दू प्रस्त्रवर्णे (१. ७६८) स्यन्दितानि आदीर्घ्यतानि वानानि
शुष्काणि येन ।

वानं शुष्कफले शुष्के कटे सेवनकर्मणि । (८५-५)
इति विश्वः ।

१९० प्रात्तविषाण

प्रकर्षेण आत्तं गृहीतं विषाणं शृङ्गं येन ।

विषाणं तु कोडविरददन्तयोः ।

पशुशृङ्गे । (५२-६४, ६५)

इति विश्वः ॥

१९१ प्यायितपान

ओप्यायी वृद्धौ (१. ५१७) गिजन्तः । प्यायितं वर्धितं पानं रक्षणं येन ।

पानं पीतौ च रक्षणे । (८५-७)

इति विश्वः ॥

१९२ ध्वजनिःशानभ्यस्कृत्

ध्वजस्य सद्गस्य यत् निःशानं तीक्ष्णीकरणम् । शान तेजने (१. १०४४) निरपूर्वे । भावे धज् । तेन भ्यस्कृत् भयकृत् । शक्तिरां इत्यर्थः । भ्यस भये (१. ६५६) भ्यसनं भ्यसः । धजर्थे कविधानं चिह्नित कः ।

धजं श्विहने पताकायां धजः शौण्डिकरोषयोः ।

खदगे च । (३२-३, ४)

इति विश्वः ।

१९३ ध्वानस्तोमितगाण

ध्वानेन शब्देन । स्तोम ऋग्यायाम् (१०. ३७७) स्तोमितं श्लाघितं गागणं प्रमथसमूहः यस्य ।

गणः समूहे प्रमथे संख्यासैन्यप्रभेदयोः । (४७-२)

इति विश्वः ॥

१९४ ज्वलदभिधान

ज्वल दीप्तौ (१. ८४२, ८४४) ज्वलत् त्रिपु लोकेषु देदीप्यमानं अभिधानं नाम यस्य ॥

१९५ द्वलदभिमान

द्वल गतौ (१. ८४३) । द्वलन् गच्छन् अभिमानः हिंसा यस्मात् ।

अभिमानः स्मृतो शाने गर्वे प्रणायदिसयोः । (६८-१६१)
इति विश्वः ॥

१९६ प्रुनिर्वाण

प्रुद् गतौ (१. १००६) क्रिप् । प्रुत् गतं निर्वाणं चास्तगमनं यस्मात् ।

निर्वाणमस्तगमने गजसज्जनयोरपि ।

अपवर्गे च । (५२-५६, ५७)

इति विश्वः ॥

१९७ क्रमितश्चाण

क्रमितं प्रवर्तितं श्राणं दानं येन । क्रमेः गिजन्तात् क्तः । श्राण दाने (१. ८३५, १०. ४२) घञ् ॥

१९८ क्षरितद्वाण

क्षरितं गलितं द्राणं कुत्सा यस्मात् । द्रा कुत्सायां गतौ (२. ४५)

१९९ क्वेडप्सानस्पृहितध्यान

क्वेडस्य विषस्य । प्सा भक्तणे (२. ४६) प्सानं भक्तणम् । तेन । स्पृह ईप्सायाम् (१०. ३-५) स्पृहितं स्पृहाविषयीकृतं ध्यानं येन ॥

२०० स्थिरसापानव्यानसमान-

स्फुडितोदानभ्राजिप्राण

स्थिराः निश्चलाः । अपानेन सहिताः सापानाः । व्यानः च समानः च । स्फुड संवरणे (६. ६७) स्फुडितः संवृतः च असौ उदानः च । भ्राजी । ग्रहादित्वात् (३. १. १३४) णिनिः । दीप्तः च असौ प्राणः च । एते पञ्च वायवः यस्य । कर्मधारयर्गम्भितः द्रन्द्वः । तदूर्गम्भितः कर्मधारयः । तदूर्गम्भितः वह्नीहिः ।

स्थिरा भूमौ शालपर्या स्थिरो निश्चलमोक्षयोः । (१३२-८७)
इति विश्वः ॥

प्राणो हृष्मारुते वाले काव्यजीवेऽनिले बले ।
वाच्यवत्पूरिते प्राणं प्राणाश्रासुषु कीर्तिताः । (४७-५, ६)
इति विश्वः ॥

२०३ ज्ञेयप्राण

ज्ञेयः प्राणः काव्यजीवः यस्मात् ॥

२०४ श्लोणविदानक्षमनिस्वान

श्लोणृ संघाते (१. ४८५) घञ् । श्लोणः संघातः । तस्य निदानं
छेदनम् । दा छुवने । ल्युद् । तत्र क्षमः समर्थः निस्वानः शब्दः यस्य ।
क्षितिक्षान्त्योः क्षमा युक्ते क्षमं शक्ते हिते त्रिषु । (२६२०)
इत्यमरः ॥

२०५ स्वरुनिर्माण

स्वरुः वज्रम् । तद्वत् निर्माणं सारः यस्मात् ।
स्वरुवज्रेऽध्वरे वाणे यूपखण्डेऽपि च स्वरुः । (१३१-७२)
इति विश्वः ॥

२०६ स्मयविश्राण

स्मयः अद्भुतः । तस्य विशिष्टं श्राणं पाकः यस्मिन् । श्रै पाके
(१. ४६६) ल्युद् ।
स्मयो गर्वेऽद्भुते योगे गातव्ये गायनेऽपि च । (११५. ५)
इति विश्वः ॥

२०७ ख्यापितदान

ख्यापितं प्रसिद्धीकृतं दानं शुद्धिः येन । दैप् शोधने (१. ६७१)
ल्युद् ।

दानं गजमदे त्यागे पालनच्छेदशुद्धिषु । (८८-६)
इति विश्वः ॥

२०६ द्रग्मदभिमान

द्रग्मन् गच्छन् अभिमानः गर्वः यस्मात् ॥

२०७ त्रखदभिमान

त्रख गतौ (१. १४८) त्रखन् गच्छन् अभिमानः हिंसा यस्मात् ॥

२०८ स्पृहाभिमान

स्पृहा इच्छा । अभिमानं ज्ञानम् । ते नित्यं स्तः अस्य । अर्रआ-
च्च (५. २. १२७)

भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने ।

संबन्धेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मतुबादयः ।

इति नित्यार्थं ॥

२०९ ग्रहाभिमान

ग्रहाः रणोद्यमाः । तेषु अभिमानः प्रणयः यस्य ॥

२१० स्तोकखगान

स्तोकः अवपः यः खगः पक्षी चातकः तं आनयति जीवयति ।

स्तोकोऽल्पे चातके । (४-२६)

इति विश्वः ॥

२११ ध्रुवसन्तान

ध्रुवः विष्णुः सन्तानः अपत्यं यस्य ।

२१२ ध्रुवसन्तान

ध्रुवः योगः सन्तानः सन्ततिः । तदरूपः । कर्मधारयः ॥

११३ ध्रुवविदधान

ध्रुवस्य वसुमेवस्य विधस्ते विदधानः कर्ता ॥

२१४ ध्रुवपचमान

ध्रुवं निश्चयेन पचमानः पाचकः ॥

२१५ ध्रुवजुहुराण

ध्रुवे खे जुहुराणः चन्द्रमाः ॥

२१६ ध्रुववृधसान

ध्रुवाः नित्याः वृधसानाः मानवाः यस्मात् ।

ध्रुवः शङ्कौ हरे विष्णोः वटे चोत्तानपादजे ।

वसुयोगभिदोः पुंसि ध्रुवं खेऽजस्रतर्कयोः ।

स्त्रीमूर्वाद्योः शालपण्यो गीतस्नग्मेदयोस्त्रिषु ।

स्थिरे नित्ये निश्चले च ध्रुवं क्लीवं प्रकीर्तितम् । (१५८-१३, १४)

इति मेदिनी । ध्रुव स्थैर्ये (६. १०७) इगुपथ (३. १. १३५) इति कः । यद्वा ध्रुव स्थैर्ये (१. ६६०) अथ । कुटादित्वात् (१. २. १) उत्त्वम् । उवद् ॥

२१७ स्वमञ्जसान

स्वस्य धनस्य मञ्जसानः मेघ इव ।

स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिव्यात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने । (२७५८)

इत्यमरः ॥

२१८ ध्रुवसहस्रान

ध्रुवः औत्तानपादिः । सहस्रानः यज्ञः । तद्रूपः । कर्मधारयः ॥

२१९ ध्रुवयुज्ञान

ध्रुवं अजस्रं युज्ञानः योगं कुर्वाणः ॥

२२० ध्रुवमीशान व्याचक्षाण

ध्रुवे तर्के हे ईशान व्याचक्षाण व्याख्यानकारिन् ।

२२१ त्रिःपवमान

त्रिः वारत्रयम् । पूड़ पवने (१. १०१५) पवते पवमानः ॥

२२२ प्रसंस्तवान

प्रकर्षेण संस्तवानः वाग्मी ॥

२२३ ध्रुवजरसान

ध्रुवः हरः । जरसानः पुरुषः आत्मा । सांख्ये ज्ञः । कर्मधारयः ॥

२२४ स्वव्यवधानप्रतिसन्धानस्वारभमाण

स्वस्य आत्मनः व्यवधानं विस्मरणम् । अथ च प्रतिसन्धानं स्मरणम् । ते सुतरां आरभते ॥

२२५ क्षमशावसान

क्षमः हितः शवसानः पन्था यस्य ॥

२२६ प्रणयगृणान

प्रणयस्य प्रेमणः गृणानः । गृह निगरणे । उपदेष्टा ।

२२७ प्रणयबुधान

प्रणयः याच्चा । तस्य बुधानः बोद्धा ।

बुधानः परिङडते गुरौ । (६०. ६३)

इति विश्वः ॥

२२८ प्रणयदृशान

प्रणयेन विश्रम्भेण दृशानः लोकपालः ।

प्रणयः प्रेमिण विश्रम्भे याच्चाप्रसरयोरपि । (१२०-६५)

इति विश्वः ।

२२९ प्रस्तुवमान

प्रकर्षेण प्लवते गच्छति सर्वत्र ॥

२३० प्रक्रममाणध्रुवयज्जमानप्रतिलभमान

प्रक्रममाणः प्रारभमाणः ध्रुवानां शङ्कूनां यज्ञस्थानां यज्ञमानानां यज्ञकारिणां च प्रतिलभमानः प्राप्नुवन् । शेषपञ्चांशा (२. ३. ५०) समाप्तः । ततः कर्मधारयः ॥

२३१ प्रसमिन्धानप्रमन्दसानव्याजुहवान

प्रकर्षेण सम्यक् इन्दे असौ प्रसमिन्धानः । ताहक् यः प्रकृष्टः
मन्दसानः अग्निः तत्र विशेषेण समन्तात् जुहते ॥

२३२ दुधण

द्वुः संसारवृक्षः हन्ते अनेन इति दुधणः । करणेऽयोविदुषु
(३. ३. ८२) इति हन्ते: करणे अप् घनादेश्च । पूर्वपदात् (८. ४. ३)
इति गत्वम् ॥

२३३ युधान

युधानः योद्धा । युधिष्ठिरः किञ्च इत्यानन्त् ॥

२३४ व्यपहृतभारभ्रमसंभार

व्यपहृताः नाशिताः भाराः भ्रमसंभाराः अश्वानसमूहाश्च येन ।
द्वन्द्वगमितः वहुवीहिः ।
भ्रमेऽस्मुनिर्गमे भ्रान्तौ कुन्दभ्रमण्योरपि । (११०-३)
इति विश्वः ।

२३५ त्वष्टविकार

त्वक्षू तनूकरणे (१. ६८६) ऊदित्वात् वेद । त्वष्टाः तनूकुताः
विकाराः येन ।
परिणामो विकारो द्वे समे विकृतिविकिये । (२२८०)
इत्यमरः ॥

२३६ स्वलितनिकार

स्वलिताः भ्रष्टः निकाराः परिभवाः यस्मात् ।
निकारः स्थात् परिभवे धान्यस्य किरणेऽपि च । (१३६-१७०)
इति विश्वः ॥

२३७ स्वर्गद्वार

स्वर्गस्य द्वारं अभ्युपायः ।
द्वारं पुनर्निर्गमनेऽभ्युपाये । (१२७-२३)
इति विश्वः ॥

२३८ प्रलयस्फारस्फुरदाकार

प्रलये प्रलयकाले स्फारः विकटः । स्फर संचलने (६. ६५) स्फरन् स्फुरन् आकारः यस्य ।

स्फारः स्याद्विकटे स्फारः शफरादेश्च बुद्धुदे । (१२६-११)
इति विश्व ।

आकाराविज्ञिताल्लती । (२६६०)
इत्यमरः ॥

२३९ प्रथमोऽकारश्वयदधिकारच्छन्दःकार

प्रथमः अ॒ंकारः येषाम् । श्वयन् वर्धमानः अधिकारः येषाम् ।
ईदशानि यानि छन्दांसि तानि करोति ।

छन्दः पद्ये च वेदे च स्वैराचाराभिलाषयोः । (१७१. २२)
इति मेदिनी ॥

२४० स्थितिसंस्कार

स्थितिं स्थानमात्रं संस्करोति ॥

२४१ भ्रष्टाहार

भ्रष्टः गतः आहारः यस्य । योगित्वात् ॥

२४२ त्विण्नीहार

त्विषा नीहारः तुहिनतुल्यः । शुभ्रत्वात् ॥

२४३ त्रिपदविवार

त्रयणां पदानां समाहारः त्रिपदं विवृणोति त्रिविक्रमावतारेण
विस्तारयति । हरिहरयोरैक्यात् ॥

२४४ क्षिप्तोद्गारव्यापृतहार

क्षिप्तः उद्गारः पूत्कारः येन । तादृशं व्यापृतं व्यासं हारं हरीणां
सर्पणां समूहः यस्मिन् ।

हरिविष्णावहाविन्द्रे मेके सिंहे हये रथौ ।

चन्द्रे कीले प्लवद्वे च यमे वाते च कीर्तिः ।
इत्यनेकार्थः ॥

२४५ स्वभ्यवहारश्रमपरिहार

सुषु अभ्यवहारेण भद्येण श्रमं परिहरति । भक्तानां इत्यर्थः ॥

२४६ क्षेत्रियहार

क्षेत्रियः असाध्यः व्याधिः । तमपि हरति ।

क्षेत्रियं क्षेत्रजटृणे परदाररतेऽपि च ।

अन्यदेहचिकित्साहेऽसाध्यरोगे च जानते । (१२०-७२)

इति विश्वः ॥

२४७ ज्ञान्यवहार

ज्ञाया बुद्ध्या व्यवहारः यस्मिन् ॥

२४८ स्वैरविहार

स्वैरं स्वेच्छया विहारः क्रीडा यस्य ॥

२४९ स्थायुकहार

लपपतपदस्था (३. २. १५४) इत्युकज् । स्थायुकः स्थितिशीलः
हारः मुक्तावलिः यस्मिन् ।

हारो मुक्तावली । (१२८२)

इत्यमरः ॥

२५० द्रुणदभिचार

तुदादिः । द्रुणन्तः गच्छन्तः अभिचाराः हिसाकर्माणि यस्मात् ।

हिसाकर्माभिचारः स्यात् । (२२८७)

इत्यमरः ॥

२५१ कथितविचार

कथ निष्पाके (१. ८६६) कथितः परिपक्षः विचारः यस्य ॥

२५२ व्यपगतपार

विशेषेण अपगतः पारः परतटः । अर्थात् अन्तः यस्य ।
पारः परतटे प्रान्ते पारः पोत्रीपरागयोः । (१२६-१६)
इति विश्वः ॥

२५३ द्रवसंचार

द्रवः सुखरूपः संचारः प्रचारः यस्य ।
द्रवः प्रदावरसयोर्गतौ नर्मणि विद्रवे । (१६२-३)
इति विश्वः ॥

२५४ स्थावरचारध्रजितसार

स्थावराः स्थितिशीलाः । तत्सहिताः चरा एव चाराः । स्वार्थेऽण् ।
मध्यमण्डलोपी समासः । तेषु धन्तिः प्रापितः सारः स्थिरांशः येन ।
धर्जि गतौ (१. २३३) यिजन्तः ।
सारो बले स्थिरांशे च न्याये ह्लीबं वरे त्रिषु । (२६७७)
इत्यमरः ॥

२५५ भ्रीसंसार

भ्री भये (६. ३४) मिणाति इति भ्रीः भयवान् संसारः यस्मात् ॥

२५६ श्रुतिकासारव्यक्तविसार

श्रुतिरूपः यः कासारः सरसी तस्यां व्यक्तः स्फुटः विसारः मत्स्यः ।
पृथुरोमा भषो मत्स्यो मीनो वैसारि णोऽरडजः ।
विसारः शकुली च । (५००, ५०१)
इत्यमरः ।
व्यक्तः स्फुटमनीषिणोः (५६-३५)
इति विश्वः ॥

२५७ स्वरविस्तार

स्वराणां मन्त्राणां विस्तारः यस्मात् । तत्स्वरूपः वा ।
स्वरो वर्णादिमात्रासु मध्यमादिषु च ध्वनौ ।

उदात्तादिष्वपि प्रोक्तः स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)
इति विश्वः ॥

२५८ स्मृतवरनारप्रतिनिस्तार

स्मृतं स्मरणम् । तेन वरं उत्कृष्टम् । नराणां समूहः नारम् ।
तस्य प्रतिनिस्तारः निर्वाहः यस्मात् ।
वरोऽभीष्टे देवतादेवर्यो जामातृष्णियोः ।
श्रेष्ठेऽन्यवत्परिवृत्तौ वरं काश्मीरजे मतम् । (१२५-७)
इति विश्वः ॥

२५९ क्रत्ववतार

क्रतूनां यज्ञानां अवतारः ।
क्रतुर्यज्ञे मुनेर्भिर्दि । (५८-१८)
इति विश्वः ॥

२६० प्रतिकान्तारक्षणिकासार

प्रतिकान्तारं प्रतिवनम् । क्षणाः अस्य अस्ति इति क्षणिकः । अत
इनिठनौ (५. २. ११५) इति ठन् । सोत्सव आसारः प्रसारः यस्य ।
कान्तारमुपसर्गदौ वने दुर्गमवर्त्मनि ।
इन्द्रुप्रभेदे कान्तारः । (१३८. १६५)
इति विश्वः ।
निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणाः । (२४२६)
इत्यमरः ।
आसारः स्यात् प्रसरणे वेगवर्पे सुहृद्वले । (१३८-१६७)
इति विश्वः ॥

२६१ क्षणिकमार

क्षणिकान् वौद्धविशेषान् मारयति ॥

२६२ प्लोषितमार

प्लोषितः दाहितः चहिद्वारा मारः कन्दर्पः येत् । प्लुषु दाहे
(४. ८. १०७) गिजन्तः ॥

२६३ प्रौढ़कुमारप्रसुतकुमार

प्रौढः श्रेष्ठः कुमारः कौ पृथिव्यां मारयति दुष्टान् । एतादृशः प्रसुतः
उत्पादितः कुमारः स्वामिकार्तिकेयः येन ।
कुमारो बालके स्कन्दे युवराजे उच्चचारके ।
शुके च वरुणाद्रौ च कुमारं जात्यकाङ्क्षने । (१३६-१७४)
इति विश्वः ॥

२६४ प्रभुतागार

प्रभुता ऐश्वर्यम् । तस्या अगारं गृहम् ॥

२६५ प्रगुण्डज्ञार

प्रकृष्टा गौः पृथ्वी येषां ते प्रगवः राजानः । तेषां शृङ्गारः शोभा-
धायकः ॥

२६६ श्रीमदुदारव्योमोदार

श्रीः बुद्धिः । तद्वान् । उदारः महान् । व्योमः जलस्य उदारः दाता ।
उदारो दातुमहतोर्दक्षिणे चाभिधेयवत् । (१३८-१६८)
इति विश्वः ॥

२६७ क्षमाधरधार

क्षमायाः पृथ्व्याः धराः धारकाः । तान् शेषादीन् श्रपि धरति ॥

२६८ क्रीडितदार

क्रीडिताः विहारयुक्ताः कृताः दाराः पार्वती येन । क्रीडृ विहारे
(१. ३७३) ॥

२६९ स्रस्तविदारप्रतिभटदार

स्रस्तः गतः विदारः रणः येषां तान् प्रतिभटान् प्रतिकूलभटान्
दारयति । दृ विदारणे (६. २३)

विदारो दारणे रणे । (१३६-१६६)

इति विश्वः ॥

२७० प्रमुदितारश्रद्धाधारस्मरदुद्धार

प्रमुदिताः प्रहृष्टाः । तार. अत्युच्चैःस्वरः । श्रद्धा भक्तिः । ते
धरन्ति । तादृशाः ये स्मरन्तः जनाः तान् उद्धरति ।

तारो मुक्तादिसंशुद्धौ तरणे शुद्धमौक्तिके ।
तारं च रजतेऽत्युच्चस्वरेऽप्यन्यवदीरितम् ।
अ॒श्चात्म॑मध्ययोस्तारा सुग्रीवगुरुयोषितोः ।
बुद्धदेव्यां मता तारा । (१२६-१८, १६, २०)

इति विश्वः ॥

२७१ श्रितजलधार

श्रिता आश्रिता जलधारा गङ्गाप्रवाहः येन ॥

२७२ क्लीबविवार

क्लीवा: अपौरुषाः । तान् निवारयति पूजकत्वेन न अङ्गीकरोति ॥

२७३ स्वःप्रावार

स्वः स्वर्गस्य प्रावारः उत्तरासंगः । आच्छादकः इति यावत् ।
द्वौ प्रावारोत्तरासंगौ । (१३०८)

इत्यमरः ।

२७४ ब्रजिततुषार

ब्रजितः प्राप्तः तुषारः हिमं येन । हिमालयवासित्वात् ॥

२७५ प्रोषितजार

प्रोषितः प्रवासं प्राप्तः । अर्थात् गतः । जारः जरणं जीर्णता यस्य ।
जृ वयोहानौ । (६. २४, १०. २७२) घञ् ॥

२७६ घञिज्वार

घञि गतौ । (१. २३२) सर्वधातुभ्य इन् । घञिः गतः ज्वारः
रोगः यस्मात् । ज्वर रोगे । (१. ८१३) घञ् ॥

२७७ प्रेक्षितवारस्त्रीगणहार

प्रेक्षितः दृष्टः वारस्त्रीणां गणिकानां नृत्यकर्त्रीणां गणस्य समू-
हस्य हारः माल्यविशेषः येन ।

इषुकादिचयो हारो हारो मुक्तागणः स्मृतः ।

हारो माल्यविशेषः स्याद्वारश्च क्षेत्रमुच्यते । (१२)

इत्यनेकार्थेऽध्वनिमञ्जरी ॥

२७८ प्रत्ययहार

प्रत्ययः मन्त्रः । तस्य हारः क्षेत्रम् ।

प्रत्ययः शपथे रन्द्रे विश्वासाचारहेतुषु ।

प्रथितत्वे च मन्त्रादौ चाथ धीश्वानयोरपि ॥ (१२०-६६)

इति विश्वः ॥

२७९ क्षयदभिसार

क्षयन् नश्यन् अभिसारः परस्त्रीगमनानुकूलव्यापारः यस्य ॥

२८० क्षयसंवार

क्षयः रोगः । तं संचुणोति नाशयति ॥

२८१ श्रीघनसार

श्रिया वेषेण घनसारः कर्पूरसद्वराः । शुभ्रत्वात् ॥

२८२ प्रतिसिरसार

प्रतिसरः मन्त्रः सारः वलं यस्य ।

भवेत् प्रतिसरो मन्त्रमेदे मालये च कङ्कणे ।

ब्रणशुद्धौ च मूषुष्ठे पुंसि न स्त्री तु मरण्डने ।

आरक्षे करसूत्रे च नियोजयेऽप्यन्यलिङ्गकः । (१४२-२७६, २७७)

इति मेदिनी ।

सारो वले स्थिरांशे च मञ्जि पुंसि जले धने ।

न्याय्ये क्लीवं त्रिषु वरे । (१२६-६५, ६६)

इति मेदिनी ॥

२८३ प्रतिसरसार

प्रतिसराः माल्यानि साराः धनानि यस्य ॥

२८४ प्रतिसरसार

प्रतिसरः नियोज्यः सारः न्याय्यः यस्य ॥

२८५ प्रतिसरसार

प्रतिसरः कङ्गणं सारः वरं श्रेष्ठं यस्य ॥

२८६ प्रतिसरसारप्रतिसरसारप्रतिसरसार

प्रतिसरः मण्डलम् । तद्रूपाः साराः जनाः । तेषां प्रतिसरः चमू-
पृष्ठम् । तस्य साराः मज्जानः । प्रतिसरः करसूत्रम् । सारः बलम् ।
एते प्रियत्वेन सन्मित अस्य । अर्राश्राहाच् । (५, २, १२७)

न्याय्ये च नीरे च जने च सारम् । (१२७-२३)

इति विश्वः ॥

२८७ स्वःप्राकार

स्वः सुखविशेषस्य प्राकारः आवृतिः । आवरकः इति यावत् ॥

२८८ छपुरस्कार

छं निर्मलं पुरस्करोति अङ्गीकरोति ॥

२८९ छतिरस्कार

छं तरलं तिरस्करोति दूरीकरोति ॥

२९० छनमस्कार

छः छेदकः पापानां नमस्कारः यस्य ।

निर्मलं छं समाल्यातं तरलं छं प्रकीर्तितम् ।

छेदके छः समाल्यातो विद्वद्विदः शब्दकोविदैः । (१२, १३)

इति एकाक्षरकोशः ॥

२११ क्षपुरस्कार

क्षस्य वपुषः पुरस्कारः संस्कारः यस्मात् ।

कः क्षेत्रे वपुषि प्रोक्तं कः क्षमायां तथाम्बरे ।

इति विश्वः ॥

२१२ स्वकफूत्कारक्षविनिष्कार

स्व एव स्वकः आत्मीयः यः फूत्कारः तेन क्षाणां राज्ञसानां विनिष्कारः निराकरणं यस्मात् ।

कः क्षेत्रे रजसि प्रोक्तो वृथैः कः शब्दशासने । (३७)

इति एकाच्चरकोशः ॥

२१३ प्रसमुत्सार

प्रकर्षेण समुत्सारयति सर्वान् । प्रलयकारित्वात् इत्यर्थः ॥

२१४ प्रसप्रकार

प्रकर्षेण । प्रकाराः भेदाः विशेषाः देवतिर्यङ्गमनुभ्यादयः । तै सहितः ।

प्रकारौ भेदसादश्ये । (२६६०)

इत्यमरः ॥

२१५ छलत्रकारप्रतिहतशार

छलमिव आचरति इति छलत्रकारः प्रकृष्टकृतिः येषां तेषां प्रतिहताः शाराः चायवः । अर्थात् प्राणाः । येन ।

शारः शबलचातयोः । (१२६. २०)

इति विश्वः ॥

२१६ क्षणगणशार

क्षणानि व्यापारस्थितयः । तासां गणः । तेन शारः शबलः मिश्रितः । सर्वदा निव्यापारः इति यावत् ॥

२१७ श्विदलंकार

दुओश्चिं गतिवृद्धयोः (१. १०५६) अन्येभ्योऽपि हश्यते (३. २. १७८) इति किप । श्वयति इति श्वित् वर्धमानः अलंकारः यस्य ॥

२९८ ध्वदहंकार

ध्वंसति इति ध्वन् नष्टः अहंकारः यस्य ॥

२९९ स्त्रनिधर्ता

संसति इति सत् गतः निधर्तः निश्चयः यस्मात् । संसु ध्वंसु
अथःपतने (१. ७६०, ७६१)

३०० द्रुमसहकार

द्रुमेषु वृक्षेषु सहकारः आप्रवृक्षः । तदूपः ।

द्रुमो वृक्षे पुराणोऽके ।

इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जरी ॥

३०१ द्रुमदुर्वार

द्रुमः सूर्यः । तद्रुत् दुर्वारः अनिवार्यः ॥

३०२ श्रीह्रींकारक्रीक्रीकारह्रेहंकार

एतद्वर्णस्वरूपः । तन्निरूपणं च आगमशास्त्रे । विस्तरभयात् न
लिख्यते ॥

३०३ स्वरुवरवार

स्वरुपु वाणेषु वारः श्रेष्ठाः । तेषां वारः समूहः यस्य ।

वारः स्यार्दिदिवसे द्वारे दिवसवृन्दयोः ।

कुञ्जवृक्षे हरे वारो वारं मद्यस्य भाजने (१२६. १७, १८)

इति विश्वः ॥

३०४ त्सरुपरवार

त्सरुः खड्गमुष्टिः । तेन युक्तः परिवारः परिज्जनः यस्य । मध्यमप-
दलोपिसमासः ।

त्सरुः खड्गादिमुष्टौ स्यात् (१६४७)।

इत्यमरः ।

परिवारः परिज्जने खड्गकोशे परिच्छदे ।

इति धरणिः ॥

३०५ स्वरुपरिवार

स्वरुः यूपखण्डः परिवारः परिच्छदः यस्य ।

३०६ प्रस्तरवार

प्रस्तराणां यज्ञानां वारः संभक्तः यस्मिन् । वृड् संभक्तौ (६. ३८)
घञ् ।

संस्तरप्रस्तरावेतौ प्रस्तराध्वरयोरपि ।

मणिपाषाणयोश्चापि यथाकम्मुदीरितौ (१३४. ११५)
इति विश्वः ॥

३०७ प्रस्तरवार

प्रस्तराः पाषाणाः । अर्थात् मणयः । तेषां वारः द्वारं यस्य ॥

३०८ स्वरपरिवार

खराः उदात्तादयः । तेषां परिवारः कोशः । परिवारशब्दस्य खड्ग-
कोशवाच्चित्वम् । समुदाये दध्नाः शब्दाः कचित् अवयवेऽपि वर्तन्ते
इति न्यायात् ॥

३०९ श्रीप्रस्तार

श्रियं सरस्वतीं वर्णमात्रलूपां प्रस्तारयति । पिङ्गलरूपत्वात् ॥

३१० श्रीदोदार

श्रियं त्रिवर्गसंपदं ददति ते श्रीदाः । तेषु उदारः दक्षिणाः ॥

३११ ग्रहिलाकारस्पृद्वयाहार

ग्रहिलाः निर्बन्धवन्तः आकाराः इङ्गितानि तेषाम् । स्पृशति इति
स्पृद्व व्याहारः उक्तिः यस्य ।

व्याहार उक्तिर्लिपितम् । (३१३)

इत्यमरः ॥

३१२ स्तृतगुणतार

स्तृताः विस्तृताः गुणाः एव ताराः हाराः यस्य ॥

३ १३ स्फुण्टिततार

स्फुण्टि परिहासे । स्फुण्टितं परिहसितं तारं रजतं येन ॥

३ १४ दोतिततार

दोतिताः प्रकाशिताः ताराः नक्षत्राणि येन ॥

३ १५ कुमसंतार

कुमानां हर्षक्षयाणां सम्यक् ताराः तरणं यस्मात् ॥

३ १६ क्लेशाङ्गरथन्थितवार

क्लेशाः पञ्च क्लेशाः अविद्यास्मितारागद्वेषमोहरूपाः । ते एव
अङ्गाराः । दाहकत्वात् । तेषां अन्थितः । श्रथि शैथिल्ये (१. ३५)
शिथिलितः वारः अवसरः येन ॥

३ १७ स्फोडकवार

स्फुड संवरणे (६. ६७) स्फोडकः संवरणाकारकः वारः हारः ॥

३ १८ हुतकेदार

हुत्य अपनयने । हुताः अपनीताः केदाराः पर्वताः येन । प्रलयका-
रित्वात् इति भावः ।

केदारः पर्वते शम्भौ नेत्रभेदालवालयोः (१३८. १६८)
इति विश्वः ॥

३ १९ ज्वलनकडारप्रदर

ज्वलनः अग्निः । तद्वत् कडाराः पिङ्गलाः प्रदराः केशाः यस्य ।
अथवा ज्वलन इति पृथक् संबोधनम् । ज्वलन अग्निरूप । कडाराः
पिङ्गलाः प्रदराः केशाः यस्य इति पृथक् ॥

३ २० मदारप्रदरमदार

मदाराः धूर्ताः । तेषाम् । दृ हिंसायाम् । ऋदोरप् (३. ३. ५७)
प्रपूर्वः । प्रदरः भङ्गः । तत्र मदारः हस्ती ।

मदारो द्विरदे धूतैँ (१३६-१६६)
इति विश्वः ॥

३२१ योतिकडार

योतः अस्ति एषां योतिनः प्रकाशिनः कडाराः दासाः यस्य ।
प्रकाशो योत आतपः (२. ३.)
इत्यमरः ॥

३२२ प्रदरकुठारप्रदरकुठार

प्रदरः नारीरुक्ष । कुठारं कपटम् । अनयोः प्रदरः वाणाः । कुठारः
छेदनकारी शस्त्रविशेषः । तद्रूप ॥

३२३ स्वादुकुठार

स्वादु प्रियं कुठारं मैथुनं यस्य ।
प्रदारो भज्जनारीरुग्वाणा अस्माः कचा आपि
कुठारं मैथुने विद्यात् कुठारं कपटेऽपि च (१३६-१७७)
इति विश्वः ॥

३२४ स्वाम्भितदास

स्वाम्भिताः विश्वासिताः दासाः येन । स्वाम्भु विश्वासे (१. ७६४)
णिजन्तः ।
दासः शूद्रे दानपात्रे भूत्यधीवरयोरपि (१७४. ३)
इति विश्वः ।

३२५ स्थितिकैलास

स्थीयते अस्मिन् इति स्थितिः । एतादृक् कैलासः यस्य ॥

३२६ स्वाम्भितहास

स्वाम्भिताः प्रमादिताः । तान् हसति । स्वाम्भु प्रमादे । (१. ४२०)
णिजन्तः ॥

३२७ प्रेमनिवास

प्रेमणः स्नेहस्य निवासः स्थानम् ।

३२८ त्रोटितपाश

त्रोटितः छ्रेदितः पाशः वन्धनं येन ।
पाशः पद्मादिबन्धने ।
इत्यमरः ॥

३२९ व्यथितहास

व्यथ भयसंचलनयोः (१. ८०१) व्यथितः भीतः हासः क्षैण्यं
यस्मात् ॥

३३० क्रान्तविवास

क्रान्तः प्राप्तः विवासः समाप्तिः । अर्थात् आरब्धस्य । येन ॥

३३१ कुमिकीनाश

कुमी ग्लानियुक्तः कीनाराः यमः यस्मात् । क्लमु ग्लानौ (४. ६८)
शमित्यष्टम्यो घिनुण् (३. २. १४१)

कीनाराः कर्षके चुद्रे कृतान्तपशुधातिनोः (१६६-२१)
इति विश्वः ।

३३२ क्रथनविलास

क्रथ हिंसायाम् (१. ८८८) क्रथनं हिंसनं विक्षासः भावः यस्य ।

विलासो भावलीलयोः (१७५-२२)

इति विश्वः ।

३३३ ह्यलदभ्यासस्फूर्चिठतरास

ह्याल चलने (१. ८४४) ह्यालन् चलन् यः अभ्यासः पौनःपुण्यं
तेन स्फूर्चितः विस्तारितः रासः क्रीडा येन । स्फुर्चर्वा विस्तृतौ
(१. २२८) शिजन्तात् कः । रास क्रीडायाम् । घम् ॥

३३४ द्राडितवाश

द्राङ् ध्राङ् शोषणालमर्थयोः । द्राडितः शुष्कः वाशः इच्छा यस्य ।
वश कान्तौ (२. ७०) घम् । कान्तिः इह इच्छा ॥

३३५ स्थलदवकाश

स्थल स्थाने (१. ८८६) स्थलन् तिष्ठन् अवकाशः आकाशः यस्मिन् ॥

३३६ भ्रेषिनिकाश

भ्रेष्ट गतौ (१. ६३३) सर्वधातुभ्यः हन् । भ्रेषिः गच्छन् निकाशः उपमा यस्य ।

निकाशो निश्चये तुल्ये । (१६६-२१)
इति विश्वः ॥

३३७ स्त्यायितभास

स्त्यै ष्ट्यै शब्दसंघातयोः (१. ४५५) गणजन्तः । स्त्यायिताः संघातं प्रापिताः भासाः दीप्तयः येन ॥

३३८ क्रोशितभास

क्रुश आह्वाने (१. ४०६) गणजन्तः । क्रोशिताः आह्वायिताः भासाः गृध्राः येन । मैरवरुषित्वात् ।

भासो भोसि समाख्यातो गोष्ठे कुकुटगृध्रयोः (१७४-२)
इति विश्वः ॥

३३९ ह्वरणग्रास

हृ कौटिल्ये (१. ४७८) ह्वरणं कौटिल्यं असति भक्षयति । असु अदने (१. ६६१) कर्मण्यग्रा ॥

३४० म्नातन्यास

म्ना अभ्यासे (१. ६७६) म्नातः अभ्यस्तः न्यासः मातकादि-न्यासः येन ॥

३४१ क्षुरसङ्काश

क्षुरेण शस्त्रविशेषेण सङ्काशः सङ्काशः । तीक्ष्णत्वात् ॥

३४२ स्ववितप्रास

स्वु गतौ (१. ६७) स्ववणं स्ववः । सः संजातः यस्य स्ववितः
निष्फलीकृतः प्रासः कुन्तः । अर्थात् रात्रूणाम् । येन ।

प्रासस्तु कुन्तः (१६५४)
इत्यमरः ॥

३४३ स्थायिश्वास

स्थायिनः श्वासाः यस्य । स्थायी इत्यत्र ग्रह्यादित्वात् (३. १. १३४)
गिणिः ॥

३४४ ध्यातविकाश

ध्यातेन ध्यानेन विकाशः प्रकाशः यस्य ॥

३४५ स्नातविभास

स्नातं अस्मिन् इति स्नातः । अर्शग्राघच् (५. २. १२७) विभासः
तीर्थविशेषः येन ॥

३४६ स्थापितवास

स्थापितः वासः व्यवस्था येन ।

वासो गृहे व्यवस्थाने वासः स्यादाढरुषके (१७४-७)
इति विश्वः ॥

३४७ ध्मातहुताश

ध्मा शब्दाग्रिसंयोगयोः (१. १७३) ध्मातः प्रज्वालितः हुताशः
अग्निः येन ॥

३४८ प्रातबुधाश

प्रा पूरणे (२. ५२) प्राता पूरणिष्ठता बुधानां पण्डितानां आशा
वाङ्छाय येन ॥

३४९ स्वयंनिराश

स्वयं आत्मना निराशः इच्छारहितः ॥

३५० प्रायितरास

प्रीङ् प्रीतौ (४. ३६) प्रायितः प्रीतिविषयीकृतः रस एव रासः स्वादः येन ॥

३५१ त्यक्तोच्छ्रवासस्पर्धिविनाश

त्यक्तः यः उच्छ्रासः विनासः तेन स्पर्धिनां शत्रृणां विनाशो यस्मात् ॥

३५२ कूरत्रास

कूरान् नृशंसान् त्रासयति । त्रसी उद्गेगे (४. १०) शिजन्तात् कर्मण्यण् ।

कूरस्तु कठिने घोरे नृशंसे त्वभिषेयवत् (१२७-२५)
इति विश्वः ॥

३५३ श्यायितकास

श्येङ् गतौ (१. १०१२) शिजन्तः । श्यायितः गमितः कासः रोगविशेषः येन ॥

३५४ ऋदितश्वास

ऋद मर्दने (१. ८०४) ऋदितः नाशितः श्वासः रोगविशेषः येन ॥

३५५ स्यमिताश्वास

स्यम वितक्के (१०. १५४) शिजन्तात् कः । स्यमितः तर्कं प्रायितः आश्वासः व्यसनं येन ।

आश्वासो निर्वृतौ मतः ।

आख्यायिकापरिच्छेदेऽप्यभ्यासे व्यसनेऽन्तके (१७५-२१)
इति विश्वः ॥

३५६ ग्रस्तोज्जास

ग्रस्तान् व्याध्यादिना उज्जासयति मोचयति । जसु मोक्षणे (४. १०२) शिजन्तः । उत्पूर्वः ॥

३५७ स्वादितघासस्वतनुम्लास

स्वाद आस्वादने (१. २८) स्वादितः घासः तुणविशेषः येन स बलीवर्द्दः नन्दी । तेन स्वस्य तनुं शरीरं म्लासयति । म्लासृ दीप्तौ । शिंजन्तः ॥

३५८ त्रौकितमास

त्रौक्ष गतौ (१. ६६) त्रौकिताः गमिताः मासाः कालभेदाः येन । चिरजीवित्वात् ॥

३५९ श्वेतितवास

श्वेतितं श्वेतं वासः वस्त्रं यस्य ॥

३६० परप्रकाश

परः उत्कृष्टः प्रकाशः प्रहासः यस्य ।

३६१ स्वपत्प्रकाश

स्वपन्ति ते स्वपन्तः प्रकाशाः आतपाः । अर्थात् तेजांसि । यस्मिन् ।

प्रकाशोऽतिप्रसिद्धे स्यात् प्रहासातपयोः स्फुटे (१६६-२०)

इति विश्वः ॥

३६२ त्विड्जितकाश

त्विषा जिताः काशाः तुणविशेषाः येन ।

काशस्तृणे स्यात् क्षवथौ वाराणस्यां तु काश्यये (१६८-७)

इति विश्वः ॥

३६३ क्रथितायास

क्रथ हिसायाम् (१. ८३) क्रथितः दूरीकृतः फलदानेन आयासः परिश्रमः येन ॥

३६४ श्लथहङ्कास

श्लथः शिथिलः हङ्कासः रोगविशेषः यस्मात् ॥

३६५ द्विकृकलास

द्विषः शत्रवः कृकलासाः सरटाः इव यस्य ॥

३६६ भ्रव्यत्यासत्रपितव्यास

भ्रुवः व्यत्यासेन त्रयितः लज्जितः व्यासः मुनिः येन । त्रयूष
लज्जायाम् (१. ३११) णिजन्तः । घटादित्वात् मित्वेन हस्वः ।
व्यासो मुनौ स्याद्विस्तारे (१७४. ७)
इति विश्वः ॥

३६७ त्रुफितव्यास

त्रुफ हिंसायाम् (१. ४३७) त्रुफितः नाशितः व्यासः विस्तारः
येन । नाशकत्वात् ॥

३६८ स्तरणह्रास

स्तुञ्ज आच्छादने (५. ६) स्तरणं आच्छादनम् । तस्य ह्रासः
क्षयः यस्य । दिग्मवरत्वात् ॥

३६९ प्रियविश्वास

प्रियः विश्वासः प्रत्ययः यस्य ॥

३७० व्रणितपलाश

व्रणः संजातः येषां ते व्रणिताः मारिताः । पलं मांसं अश्वन्ति
ते पलाशाः व्याद्रादयः येन । मुग्याप्रियत्वात् ॥

३७१ छन्नपलाश

छद अपवारणे (१०. २६०) छन्नाः अपवारिताः पलाशाः राक्षसाः
येन ।

पलाशः किंशुके साद्यां हरिते राक्षसेऽपि च ।

पत्रे पलाशम् (१६६-२३, २४)

इति विश्वः ॥

३७२ छातपलाश

छो छेदने (४. ३८) छातानि पलाशानि पत्राणि क्रीडार्थं येन ॥

३७३ प्रेप्सितकाशश्रोण

प्रकर्षणं ईप्सितः । काश्यां भवाः काशाः लोकाः । तेषां शोणः संघातः यस्य । शोणू संघाते (१. ४८४) घज् ।

३७४ पलाश

पलाशः ब्रह्मवृक्षः । तत्स्वरूपः ॥

३७५ ग्रणितव्याश

ग्रण शब्दे । ग्रणितुं योग्यः ग्रणितव्यः । वाच्यः इत्यर्थः । आशः । आं ब्रह्माणं श्यति तनूकरोति इत्याशः ।

आकारो ब्रह्मणि प्रोक्तः ।

इत्येकाह्वरकोशः । शो तनूकरणे (४. ३७) आतोऽनुपसर्गे कः (३. २. ३) ॥

३७६ स्तनितखलाशद्रोहिनिरास

स्तनिताः शब्दयुक्ताः खलाः दुष्टाः । शः श्रेष्ठः । तद्विनाः अशाः । ईद्वराः ये द्रोहिणः शत्रवः तेषां निरासः निराकरणं यस्मात् ।

शकारः कथितः श्रेष्ठः ।

इत्यनेकार्थः ॥

३७७ कूरपरासस्तिर्गधाभ्यासस्तुक्

कूरेभ्यः परे अन्ये । न विद्यते सः कोपः येषां ते असाः । स्तिर्गधाः स्नेहयुक्ताः । तेषु अभ्यासेन संमुखोपवेशेन होचते प्रसीदति । आस उपवेशने (२. ११) अभिपूर्वः । घज् । षुच प्रसादे (१. १८८) क्रिप् ।

सः कोपे वारणे शस्ये तथा शूलिनि कीर्तिः ।

इत्यनेकार्थः (३५) ॥

३७८ संन्यास

सतः साधून् नितरां आ समन्ताङ्गावेन असति स्वीयत्वेन आदत्ते । अस गतिदीप्त्यादानेषु (१. ६३४) ॥

३७९ स्वःपतिशास

स्वःपर्ति इन्द्रं शास्ति ॥

३८० प्रभाप्रकाश

प्रभाभिः प्रकाशते ॥

३८१ व्यापदशाश

व्याप्ताः दशसंख्याकाः आशाः दिशः येन ॥

३८२ द्विष्टदशास

द्विष्टान् अप्रीतान् द्यति खण्डयति इति द्विष्टदः । दो अवखण्डने (४. ४०) कः । ताह्याः शासः खड्गः यस्य ॥

३८३ क्लिष्टदशास

क्लिष्टाः क्लेशयुक्ताः । तेषां याः शन्यादिदशाः ताः स्यति नाशयति । पो अन्तकर्मणि (४. ३६) ॥

३८४ प्रापितिलास

प्रकर्षेण अयितः प्राप्तः लासः नृत्यं येन । अय गतौ (१. ५०३, ६३५) कः । लस शिल्पयोगे (१०. १८८) घन् ॥

३८५ स्वरितविभास

स्वः स्वर्गं इताः प्राप्ताः स्वरिताः । तान् विशेषेण भासयति दीपयति ॥

३८६ भ्रेजितनास

भ्रेजृ दीप्तौ (१. १६३) भ्रेजिता शोभिता नासा छारोर्ध्वदारु यस्य

नासा तु नासिकायां स्यान्नासा छारोर्ध्वदारुणि (१७४. ११ इति विश्वः ॥

३८७ ग्लपितपिपास

ग्लै हर्षन्तये (१. ६२) ग्लास्नावनुवमां च (धा. पा. १. ८६; पा. ६. ४. १२) इति मित्वम् । ग्लपिता ग्लानिं प्रापिता पिपासा पातुं इच्छा येन ॥

३८८ प्रहृतयियास

प्रकर्षेण हता यियासा गन्तुं इच्छा येन । स्थाणुः इत्यर्थः ॥

३८९ स्यूतसमास

स्यूतः मिलितः समासः संक्षेपः यस्य । अणिमसिद्धिसंयुक्त इत्यर्थः ॥

३९० स्नपितविपाश

स्नपितं स्नानप्रयोजकः व्यापारः । तत् यस्याः सा स्नपिता इति अर्थाद्यच्च (५. २. १२७) तादशी विपाशा नदी यस्मात् ॥

३९१ ह्रस्तिकाश

ह्रस्तिः ह्रस्वीकृतः आकाशः येन ॥

३९२ स्नकार्पास

स्निद्वु गतिशोषण्योः (४. ३) किप् । ज्वरत्वर (६. ४. २०) इति ऊद् । स्नीव्यति इति स्नः गतम् । कर्पासस्य विकारः कार्पासं वस्त्रं यस्मात् । दिग्म्बरत्वात् ॥

३९३ ज्युतदुर्वास

ज्युड् गती (१. १००५) ज्युतः गतः दुष्टः वासः वासना यस्मात् ॥

३९४ क्षणुद्दिध्यास

क्षणु तेजने (२-२८) किप् । क्षणौति इति क्षणुत् उत्तेजयित्री दिध्यासा ध्यानेच्छा यस्य ॥

३१५ स्त्रिदिवास

स्त्रग्रूपाः दिशः वस्ते आच्छादयनि ॥

३१६ ब्रजदधिवास

ब्रजन् गच्छन् अधिवासः धूपनादिभिः संस्कारः यम् ।

अधिवासो निवासे च संस्कारे धूपनादिभिः । (१७८-५०)

इति विश्वः ॥

३१७ द्युसदधिवास

दिवि सीदन्ति इति द्युसदः देवाः । तेष्वधिवासः निवासः यस्य ॥

३१८ ह्रीच्छितदाश

ह्रीच्छ लज्जायाम् (१. २२५) ह्रीच्छिताः लज्जिताः । दाशृ दाने (१. ६३१) पचायच् (३. १. १३४) दाशाः दातारः यस्मात् ॥

३१९ क्षोटितदाश

क्षोट क्षेपे (१०. ३२६) क्षोटिताः दिसाः दाशाः कैवर्ताः येन । दशति मत्स्यान् इति दाशः । दंसेष्टन्तौ न आ च (उ. ५-१५, १६) यद्वा दाश्यते मूल्यं अस्मि । दाशृ दाने (१-६३१) घञ् ।

शालो छुपे धीवर एव दाशः ।

इति शब्दमेदः ।

कैवर्तभृत्ययोर्दासो दासी वाणा च चेटिका ।

इति रुद्रात् दन्त्यान्तोऽपि ॥

४०० प्रचितचकास

प्रचितः संचितः चकासः दीप्तिः येन । चकासृ दीप्तौ (२. ६५) घञ् ॥

४०१ प्रीणितदास

प्रीणिताः तर्पिताः दासाः दानपात्राणि येन ॥

४०२ ध्रजितस्पाश

ध्रज गतौ (१. २३२) ध्रजितः गतः स्पाशः वाधा यस्मात् ।
स्पश वाधने (१. ९३६) ध्रज् ॥

४०३ ध्वजितस्पाश

ध्वजिताः गताः स्पशाः एव स्पाशाः चाराः यस्मात् । सर्वेषांत्वात् ।
ध्वज गतौ (१. २३८)
अपसर्पथ्रः स्पशः (१४९३)
इत्यमरः ॥

४०४ ध्वजितकास

ध्वजितः गतः कासः कुत्सितशब्दः यस्मात् । ध्वजि गतौ (१. २३६)
कः । कासू शब्दकुत्सायाम् (१. ६५४) ध्रज् ।

४०५ द्रवदितिहास

द्रु गतौ (१. ६६२) द्रवन्तः प्रचरन्तः इतिहासाः पुरावृत्तानि
यस्य ॥

४०६ यदर्वासःकृतपरहितासप्रकरविलास

यु अभिगमने (२. ३१) क्लिप् । द्युत् अभिगतः यः दुर्वासाः
ऋषिः तस्य कृतः यः परिहासः तस्य प्रकरः समूहः । तद्रूपं पव
विलासः लीला यस्य । कृष्णशिवयोरभेदात् ॥

४०७ प्रद्रतकास

प्रद्रुतः प्रचलितः कासः रातनं यस्मात् । कस गतिशासनयोः
(२. १४) ध्रज् ॥

४०८ ह्लादकरास

ह्लादकः सुखकरः रासः ध्वनिः यस्य ।

रासः कोलाहले ध्वनौ ।

भाषाशृङ्खलके रासः (१७४-३, ४)

इति विश्वः ।

४०९ प्रफुल्लवास

फुल्ल विकसने (१. ५६५) पचाद्यच् (३-१-१३४) प्रफुल्लाः
विकसिताः वासाः आठरूपकाः यस्य ।

वासो गृहे व्यवस्थाने वासः स्यादाटरूपके (१७४. ७)
इति विश्वः ॥

४१० व्यंसकवास

व्यंसाः एव व्यंसकाः धूर्ताः । तान् अस्यति क्षिपति । असु क्षेपणे
(४. १००) कर्मणि अण् ॥

४११ व्यञ्जकवास

अञ्जू व्यक्तिभृत्यगान्तिगतिषु (७. २१) विशेषणा अञ्जकः
कान्तियुक्तः वासः गृहं यस्य ॥

४१२ प्रचरद्रास

प्रचरन्तः रासाः भाषाग्रवन्धाः यस्य ॥

४१३ प्रवरप्रास

प्रवरान् उत्कृष्टान् प्रासयति विस्तारयति । प्रस विस्तरणे (१. ८०३)
कर्मणि अण् ॥

४१४ प्रधृतकपाल

प्रकर्णेण धृतं कपालं शिरोऽस्थि येन ।

कपालं शिरसोऽस्थि स्याढटादेः शकले ब्रजे (१५७-१०३)

इति विश्वः ॥

४१५ त्रिभुवनपाल

त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनम् । पात्रादित्वात् न डीप् ।
तत् पात्रयति ॥

४१६ प्रगुणकृपाल

प्रगुणां भूयसीं कृपां लाति आदते । अर्थात् स्वभक्तेषु । आतो-
नुपसर्गे कः । (३. २. ३)

४१७ प्रकृततमाल

अतिशयेन प्रकृतः प्रकरणविषयीकृतः प्रकृततमः । तं अलति
भूषयति । अल भूषणपर्यातिवारणेषु (१. ५४८) कर्मण्यए ॥

४१८ प्रसरदरालप्रखचितवालप्रियतमवाल

प्रसरन्तः अरालाः कुटिलाः प्रखचिताः शोभिताः वालाः केशाः
यस्याः सा प्रियतमा वाला स्त्रीः यस्य ।
आरालः कुटिले सर्जरसे समददन्तिनि (१५७-१०६)
इति विश्वः ॥

४१९ प्रवालितवाल

प्रकर्षेण वलितं प्रबृद्धं वालं वलं यस्य । कलिवली कामधेनू ।
वालः केशो वलं वालम् ।
इत्यनेकार्थः ॥

४२० श्लोणितवाल

श्लोणू संघाते (१. ४८५) श्लोणिताः संघीभूताः वालाः वेगाः
यस्य ।
वालो वेग उदाहृतः ।
इत्यनेकार्थः ॥

४२१ खंसितवाल

खंसिताः दूरीकृताः वालाः मूर्खाः येन ।
वालः कचे शिरौ मूर्खै (१५०-२१)
इति विश्वः ॥

४२२ प्रभवरवाल

प्रकृष्टा भाः यस्य इति प्रभः । वरः उत्कृष्टः वालः शिशुः यस्य ॥

४२३ भ्राजन्माल

भ्राजन्तः शोभमानाः मालाः जनाः यस्य ।

४२४ क्लुतकरवालध्वनितविदाल

क्लुड् गतौ (१. १००५) क्लुतः प्राप्तः यः करवालः खड्गः तेन
ध्वनितः विदालः विदलनानि येन । इल विशरणे (१. ५८१) घञ् ॥

४२५ च्युतजम्बालस्फुटझैवालप्रतिमितवाल

च्युड् गतौ (१. १००४) च्युतः गतः जम्बालः कर्दमः येभ्यः
ताहशानि स्फुटानि विशरणशीलानि रेवालानि । तेषां प्रतिमिताः
सद्वशीकृताः वालाः केशाः यस्य ॥

४२६ स्फुलितजटाल

स्फुलितः ज्ञानविषयः । स्फुल संचलने (६. ९६) जटालः जटा-
सहितः ॥

४२७ द्विजपतिभाल

द्विजपतिः चन्द्रः भाले मस्तके यस्य ॥

४२८ द्युतिनिधिभाल

द्युतिनिधिः सूर्यः । तद्वत् भालं तेजः यस्य ।

भालं ललाटमहसोः (१४९-१३)

इति विश्वः ॥

४२९ प्रमद्कुलाल

प्रमदसम्मदौ हृष्णे (३. ३. ६८) प्रमदानां हर्षणां कुलालः कुम्भ-
कारः । अर्थात् निर्माता ।

कुलालः कुम्भकारे स्यात् कुड्कुमे कौशिकेऽपि च (१५७-१०८)

इति विश्वः ॥

४३० प्रतिमठतालप्रभृतिविशाल

प्रतिमठसंक्षकः यः तालः तत्प्रभृतीन् विशालयति विस्तारयति ।

तालः करतलेऽड्डगुप्तमध्यमायां च सम्मिते ।

गीतकालं क्रियामाने करस्फाले द्रुमान्तरे ।

वाद्यभाण्डे च कांस्यस्य त्सरौ ताल्यजटौपद्धौ ।
हीं तु हरिताले स्यात् । (१४६-२३, २४)
इति मेदिनी ॥

४३१ प्रविजितताल

प्रकर्षेण विजितः उच्चत्वेन तालः तालवृक्षः येन ॥

४३२ धमापितताल

धमा शब्दाग्निसंयोगयोः (१. ७७) शिजन्तः । धमापितः शब्दा-
पितः तालः कांस्यनिर्मितवाद्यविशेषः येन ॥

४३३ ग्लेवितताल

ग्लेवृ सेवने (१. ५३२) ग्लेवितः सेवितः तालः नृत्यसमये
करास्फालं येन ॥

४३४ प्रियहिन्तताल

प्रियाः हिन्तालाः वृक्षविशेषाः यस्य ॥

४३५ प्रतिपातालप्राणिहितखाल

प्रतिपातालं प्रशिहितं प्रेषितं खालं खलसमूहः येन ॥

४३६ म्लक्ष्यपियाल

म्लक्ष्य अदने (१०. १२०) म्लक्ष्यः भक्ष्यः पियालः पियालस्य
राजादनवृक्षस्य फलं यस्य । फले लुक् (४. ३. १६३) इत्यणो लुक् ।

राजादनं पियालः स्यात् ।

इत्यमरः (७१८) ॥

४३७ स्थगितज्वाल

स्थगिताः संवृताः ज्वालाः । अर्थात् अग्नेः । येन । स्थगे संवृतौ
(१. ८२७) ॥

४३८ ध्रुवसुरशाल

ध्रुवः निश्चलः सुराणां शालः प्राकारः । तद्रूपः ।
प्राकारो वरणः शालः ।
इत्यमरः (५६६) ॥

४३९ द्रुमसुखशाल

द्रुमाणां वृक्षाणां सुखं शालयति गमयति । वर्षकत्वात् । शल
गतौ (१. ५१९ ५८२)

४४० क्षपितमृणालछविफणिशाल

क्ष क्षये (१. ९६१) गिजन्तः । क्षपिता । तिरस्कृता इति यावत् ।
मृणालस्य विसस्य क्षविः दीसिः येन । अतिशुश्रवत्वात् । तादशः यः
फणी शेषः तेन शालते शोभते । शाङ् श्लाघायात् (१. ३०९) डलयोः
ऐक्यात् धातूनां ग्रनेकार्थत्वात् शोभार्थः ॥

४४१ प्रकटशिखाल

शिखा चूडा अग्निशिखा वा अस्ति अस्य शिखालः । प्राणिस्था-
दातो लजन्यतरस्याम् (५. २. ९६) इति लच्छ । प्रकटं शिखालः ।
सुष्टुपा (२. १. ४) इति समाप्तः ।

शिखा शिफायां चूडायां ज्वालायामग्रमात्रके ।

लाङ्गूल्यां चापि शाखायां चूडायां च शिखगिडनि (२२-५) ।
इति विश्वः ॥

४४२ प्रथितरसाल

प्रथ प्रख्याने (१. ८०२, १०. १९) प्रथितः विख्यातः रसालः
इत्तुः । तद्रूपः ॥

४४३ प्रचुररसाल

प्रचुरा भूयसी रसाला जिह्वा यस्य ।

रसाला मार्जितायां स्याज्जिह्वादुर्वाचिदारिषु ।

रसालं सिहके वाले रसालश्चेत्तुचूतयोः (१५९, १२४)
इति विश्वः ॥

४४४ श्रीफलशाल

श्रीफलाः मालूरवृक्षाः । तदुका शाला अगारैकदेशः यस्य ।

मालूरश्रीफलावृभौ (११२)

इत्यमरः ।

शालो हालनृपे मत्स्यप्रभेदे सर्जपादपे ।

शाला गृहतरुस्कन्धे शाखागारैकदेशयोः (१५०-१४)

इति विश्वः ॥

४४५ द्रुहिणविडाल

द्रुहिणः ब्रह्मा । तस्य विडालः मार्जारः । भक्षकत्वात् ॥

४४६ प्रतिहतकाल

प्रतिहतः तिरस्कृतः कालः मृत्युः येन । मृत्युंजयत्वात् ॥

४४७ स्थिरतम

अतिशयेन स्थिरः स्थिरतमः मोक्षः । तद्रूपः ।

स्थिरो निश्चलमोक्षयोः (१३२-१७)

इति विश्वः ॥

४४८ कालद्युतिधर

काला श्यामला या द्युतिः शोभा तस्याः धरः धारकः । असिता-
ज्ञामैरवरुपित्वात् ॥

४४९ काल

कालः महाकालः ॥

४५० द्योतितकाल

द्योतितः शोभितः प्रलयकाले कालः यमः येन ॥

४५१ क्षेपितकाल

क्षेप प्रेरणे (४. १४, ६. ५) क्षेपितः गमितः कालः समयः येन ।

कालो मृत्यौ महाकाले समये यमकृष्णयोः (१४९, ११)

इति विश्वः ॥

४५२ श्लिकुवाचालप्रमथकुपाल

श्लिकवः भूत्याः । वाचालाः वकारः । ईद्वशाः ये प्रमथाः गणाः
तेषां कुपालः राजा । कुं पृथ्वीं पालयति इति कुपालः ॥

४५३ प्रेषितहाल

अतिशयेन प्रिया प्रेषा । प्रेषा कृता प्रेषिता हाला सुरा येन । प्रेषा-
शब्दात् तत्करोति इति णिजन्तात् कर्मणि कः ॥

४५४ श्रेष्ठितहाल

अतिशयेन प्रशस्यः श्रेष्ठः । तादृक् कृतः हालः नृपतिविशेषः येन ।
हाला सुरायां नृपतौ च हालः (१५२. ४५)
इति विश्वः ॥

४५५ श्यावनिगाल

श्यावः श्यामः निगालः गलोदेशः यस्य ।
निगालस्तु गलोदेशः (१५६३)
इत्यमरः ॥

४५६ क्षरदघजाल

क्षरत् दूरीभवत् अघजालं पापसमूहः यस्मात् ॥

४५७ प्रार्द्धितजाल

ऋगु बृद्धौ (४. १३५, ५. २४) प्रार्द्धिताः प्रवर्धिता जालाः
कदम्बवृक्षाः येन ॥

४५८ क्षेवितजाल

क्षिवु निरसने (१. ५९९) णिजन्तः । क्षेवितः निरसितः जालः
दम्भः येन ।

जालं गवाच्च आनाये क्षारके दम्भवृन्दयोः ।
जालो नीपद्रुमे (१५०-१८)
इति विश्वः ॥

४५९ म्लासिव्याल

दुम्लासृ दीर्तोऽ। घञ्। म्लासः विद्यते येपां ते म्लासिनः व्यालाः
सर्पाः यस्य ॥

४६० स्तव्यव्यालव्यालव्यालव्याल

स्तव्याः रुद्राः व्यालाः क्रूराः। व्यालाः दुष्टदन्तिनः। व्यालाः
शाठाः। व्यालाः श्वापदाश्च येन ।

४६१ करालस्फूर्जज्ज्वालज्वलितपलाल- छविकलिकाल

कराला भीषणा स्फूर्जन्ती देदीप्यमाना ज्वाला शिखा यस्य ।
तादृशः ज्वलितः उद्दीपः यः पलालः तुण्विशेषः तद्वत् छविः यस्य ।

करालो दन्तुरे तुङ्गे करालं च कुठारके ।

करालो व्रणतेऽपि करालो भीषणोऽन्यवत् (१५७-१०६, १०७)

इति विश्वः । कलिः कलहः । तं कालयति नाशयति । छविशब्दा-
न्तेन सह कर्मधारयः । कल शब्दसंख्यानयोः (१. ५२६) इति भवादिः ।
हेतुमति च (३. १. २६) इतिशिंच् । कलिवल्योः कामघेनुत्वात्
नाशनेऽर्थं ब्रुत्तिः ॥

४६२ प्रखरतमाल

प्रखरः तीक्ष्णः तमालः खड्गः यस्य ।

तमालस्तिलके खड्गे तापिञ्ज्ञे सरलद्रुमे (१५७-१०२)

इति विश्वः ॥

४६३ प्रमुखकरालत्रिशिखकराल

प्रमुखं श्रेष्ठं करालं तुङ्गं त्रिशिखानां त्रिशूलानां करालः व्रजः यस्य ।

प्रमुखः प्रथमे श्रेष्ठे (२३. १०)

इति विश्वः ।

त्रिशिखं शिखरे विद्यात् त्रिशूले राज्ञसान्तरे (२३. ८)

इति विश्वः ॥

४६४ प्रमुखदरालत्रिशिखकराल

प्रमुखः प्रथमः । अर्थात् मुख्यः । स इव आचरन् प्रमुखन् अरालः
समददन्ती । स इव यः त्रिशिखः नाम राज्ञसः तस्य करालः भीषणः ।
कुठारच्छेदनकारी इत्यर्थः । रामरूपेण तेनैव मारितत्वात् ॥

४६५ प्रीतकरालकौश्चमरालप्रियकश्चगाल

प्रीताः तुष्टाः । करालाः दन्तुराः । ईदराः ये क्रौञ्चाः पद्मिविशेषाः ।
मरालाः हंसाः । प्रियकाः चित्रमृगाः । शृगालाः जग्वुकाः च यस्मात् ।
प्रियकः प्रीतशाले स्यान्नीपे चित्रमृगेऽलिनि (७. ५७)
इति विश्वः ॥

४६६ ध्रुवसुखधाम

ध्रुवस्य स्थिरस्य सुखस्य धाम स्थानम् ॥

४६७ स्फाटिकधाम

स्फाटिकं स्फटिकरचितं धाम गृहं यस्य ॥

४६८ द्युतिपतिधाम

द्युतिपतेः सुर्यस्य धामानि किरणाः । तच्चुल्याः किरणाः यस्य ॥

४६९ व्यलीकधाम

व्यलीकं अनृतं धाम जन्म यस्य ।

व्यलीकं त्वनुतं प्रिये (२३५६)

इत्यमरः ॥

४७० त्रिवर्गधाम

त्रिवर्गः सत्त्वरजस्तमांसि धाम देहः यस्य ॥

४७१ स्वतन्त्रधाम

स्वतन्त्रं अनन्याधीनं धाम प्रभवः यस्य ।

धाम देहे गृहे रथमौ स्थाने जन्मप्रभावयोः (द॒. ८०)

इति मेदिनी ॥

४७२ प्रलयनिराम

प्रलये निरामः निर्गतः आमः रोगः यस्मात् ।

आमो रोगे तद्विशेषेऽव्यामोऽपकेऽपि वाच्यवत् । (११०. ८)
इति विश्वः ॥

४७३ श्रियाभिराम

श्रिया विभूत्या अभिरामः मनोहरः ॥

४७४ स्वनिहितराम

स्वस्मिन् निहितः रामः । रमन्ते अस्मिन् योगिनः इति रामः परं
ब्रह्म । येन ।

रमन्ते योगिनो यस्मिन् नित्यानन्दे चिदात्मनि ।

इति । रामपदेन अत्र परं ब्रह्म असिधीयते ॥

४७५ स्नेहाराम

स्नेहस्य आरामः उपवनम् ।

आरामः स्यादुपवनम् (६५२)

इत्यमरः ॥

४७६ ह्रेपितराम

ह्रेपितः लज्जां प्रापितः दाशरथिद्वारा रामः परशुरामः येन ॥

४७७ स्नेहितराम

स्नेहितः स्नेहविषयीकृतः रामः मनोज्ञः जनः येन ॥

४७८ म्लेवितराम

म्लेवृ सेवने (१. ५३५) म्लेवितः सेवितः रामः दाशरथः येन ॥

४७९ प्रतिसृतराम

प्रतिसृतः अनुसृतः रामः हलायुधः येन ॥

४८० प्रणयितराम

प्रणयः संजातः ययोः तौ प्रणयितौ रामौ सितासितौ येन ॥

४८१ श्रद्धितराम

श्रद्धितौ श्रद्धां प्राप्तौ रामौ पक्षिविशेषौ पशुविशेषौ वा यस्मिन् ।

रामा स्त्री जामदग्न्यश्च रामो रामौ सितासितौ ।

रामः पशुविशेषे च रामो दशरथात्मजे (६०)

इत्यनेकार्थः ।

रामः पशुविशेषे स्याज्जामदग्न्ये हलायुधे ।

राघवे चासिते श्वेते मनोङ्गेऽपि च वाच्यवत् (१११. २१)

इति विश्वः ॥

४८२ स्वक्तविराम

सुषु अक्तः व्यक्तः विरामः अन्तः यस्मात् । अञ्जू व्यक्तिप्रक्षण-
कान्तिगतिषु (७. २१.)

४८३ द्रावकवाम

द्रावकः विदग्धः वामः हरः । कर्मधारयः ।

द्रावकस्तु शिलाभेदे विदग्धे घोषकेऽपि च (९. ८२)

इति विश्वः ॥

४८४ प्रार्पितवामच्योतितवाम

प्रकर्षेण अर्पितं वामं इविणम् । तेन । च्युतिर् आसेचने (१. ४०)
च्योतिताः आसिक्ताः वामाः सुन्दराः भक्ताः येन ॥

४८५ इच्योतितवाम

इच्युतिर् क्षरणे (१. ४१) इच्योतिताः क्षारिता वामा मेघा येन ।

४८६ स्फेटितवाम

स्फट स्नेहने (१०. ३६) स्फेटिता स्निग्धा वामा पार्वती यस्मिन् ॥

४८७ स्मेटितवाम

स्मद् अनादरे (१०. ३७) स्मेटिताः अनादताः वामाः प्रतीपाः
येन ।

वामं सव्ये प्रतीपे च द्रविणे चातिसुन्दरे ।
पयोधरे हरे कामे विद्याद्वामापि च स्त्रयाम् । (१११. २२, २३)
इति विश्वः ॥

४८८ स्फेटिकाम

स्फटु हिंसायाम् (१०. ९१) स्फेटिः हतः कामः येन ॥

४८९ स्मायककाम

स्मायकः विस्मयकारकः कामः रेतः यस्य ॥

४९० ऋक्षरकाम

त्रीणि अक्षराणि यस्मिन् तत् ऋक्षरकम् । शेषाद्विभाषा
(५. ४. १५४) इति कप् । अमति गच्छति । अम गत्यादिषु (१. ४९३)

४९१ त्रिलोककाम

ऋवयवः लोकः त्रिलोकः । तं कामयते । कमु कान्तौ (१. ४७०)
कान्तिः इच्छा ॥

४९२ प्रपठितसामद्विजकृतकाम

प्रपठितं अधीतं साम वेदविशेषः यैः तावशाः ये द्विजाः तेषां कृतः
कामः अभिलाषः येन ।

कामः स्मरेऽभिलाषे च कामं रेतोविलासयोः (११०. ९)
इति विश्वः ॥

४९३ क्षेलितभाम

क्षेलु गतौ (१. ५७२) क्षेलितः गमितः भामः सूर्यः येन ॥

४९४ द्राघितभाम

द्राघृ सामर्थ्ये (१. ११५) द्राघितः समर्थः भामः क्रोधः यस्यः ॥

४९५ व्यापितभाम

व्यापिता व्याप्तिं प्रापिता भामाः दीप्तयः यस्य ॥

४९६ स्कुन्दितभाम्

स्कुदि आप्रवणे (१. ९) आप्रवणं उद्धारणम् । स्कुन्दिताः
उद्धताः भामाः नगराणि येन ॥

४९७ भ्राशितभाम्

आशिताः दीप्ताः भामाः घट्टाः घण्टाः वा यस्य ।
भामः क्रोधे रवौ दीप्तौ धूमे नगरघट्टयोः ।
घट्टयोरिति वा ।
इति विश्वः ॥

४९८ स्तावितनाम्

स्तावितं स्तुतिविषयीकारितं नाम येन ॥

४९९ पूरीपरिणाम

पूरी गतौ (९. ३२) पूरीनाति इति पूरीः । क्रिप् । गतः परिणामः
यस्मात् ॥

५०० प्राणायामप्रवलक्षाम्

प्राणायामैः योगाङ्गविशेषैः प्रवलश्च असौ ज्ञामश्च ॥

५०१ प्रत्तललाम्

प्रकर्षेण दत्तानि प्रत्तानि । अच उपसर्गाच्चः (७. ४. ४७) भूष-
णानि येन ॥

५०२ श्वेतललाम्

श्वेतं शुभ्रं ललामं पुराङ् यस्य ॥

४०३ श्वलललाम्

श्वलन् शीघ्रं गच्छन् ललामः केतुः ग्रहोत्पातलज्ञाणं यस्मात् ॥

५०४ स्फीतललाम्

स्फीतं प्रवृद्धं ललामः प्रधानं यस्य ॥

५०५ श्वलल्लाम

श्वल श्वल्ला आशुगमने (१. ५८२, ५८३) पचाद्यच् । श्वलाः
आशुगामिनः ललामाः वाणाः यस्य ॥

५०६ द्वरल्लाम

द्वृ संवरणे (१. ९८१) द्वरन्तः संचुणवन्तः ललामाः प्रभावाः यस्य ॥

५०७ स्थलितल्लाम

स्थलितं स्थलीकृतं ललामं गृह्णम् । अर्थात् कैलासशृङ्खम् । येन ॥

५०८ ह्रेषल्लाम

ह्रेषु शब्दे (१. ६५३) पचाद्यच् । ह्रेषाः शब्दायमानाः ललामाः
वाजिनः यस्य । नुरुपत्वात् ॥

५०९ स्वभूल्लाम

स्वभूः गोविन्दः ललामं प्रधानं च इति कर्मधारयः । तद्रूपः ।

स्वभूवैथसि गोविन्दे (६५५)

इति शाश्वतः ।

५१० प्रेजिल्लाम

एजु दीसौ (१. १९२) प्रकर्षेण एजते शोभते । तच्छीलं ललामं
वालधिः । अर्थात् चामरम् । यस्य ॥

५११ ज्यथल्लाम

ज्यि अभिभवे (१. ९९४) ज्यहन्ति देवान्तरलक्षणानि पराभवन्ति
ललामानि लक्ष्माणि यस्य । लडनं लद् । लढ वालये । संपदादिक्षिप् ।
डलयोरेकत्वम् । लडामेव ललामम् । अम गत्यादौ (१. ४९३) कर्म-
एयण् । वाहुलकात् कनिनि नान्तोऽपि ।

प्रधानाद्यज्यशृङ्खेषु पुण्ड्रवालधिलक्ष्मसु ।

भूषावाजिप्रभावेषु ललामं स्याल्लाम च ।

इति रुद्धः ।

ललामं पुच्छपुण्ड्रश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु (२६२२),
इत्यमरः ॥

५१२ व्यायितयाम्

व्यय गतौ (१. ९३०) व्यायिताः व्ययं प्रापिताः यामाः प्रहराः
येन ॥

५१३ त्रोपितयामव्याघस्थामक्षोभणशाम्

त्रुप हिंसायाम् (१. ४३३) त्रोपितः नाशितः यामः रोगविशेषः
येन । तादृश् व्याघ्राणां स्थाम वलम् । तस्य क्षोभणः क्षोभकारकः
शामः आलोचनं यस्य । शम लक्ष आलोचने (१०. १५६, १५७)
यामान्तेन कर्मधारयः ॥

५१४ प्रेरितसाम्

प्रेरितं साम सामप्रयोगः येन ॥

५१५ ह्वयदुदामस्तापितदाम्

ह्वेष्ट्र स्पर्धायां शब्दे च (१. १०५७) ह्वयन्तः स्पर्धमानाः ये उद्वा-
मानः उद्धटाः तेषु । एतै वेष्टने (१. ९७०) शिजन्तः । स्तापितं वेष्टितं
दाम रज्जुः येन ॥

५१६ स्वर्णग्रामप्रकुलग्राम्

स्वर्णानां ग्रामः समूहः । तेन प्रकुलः सुन्दराकारः ग्रामः नगरं
यस्य ।

ग्रामः स्वरे संवसये वृन्दे शब्दादिपूर्वके (१११. १४)
इति विश्वः ।

प्रकुलः सुन्दराकारे प्रकुलश्चात्मदेहयोः ।
इति विश्वः ॥

५१७ प्रभवद्ग्राम

प्रकर्षेण भवन्तः ग्रामाः नन्दिग्रामादयः यस्मात् ॥

५१८ प्रससंग्राम

प्रस विस्तारे (१. ८०३) अच् । प्रसः विस्तारयुक्तः संग्रामः
आहवः यस्य । यद्वा प्रकर्षेण संग्रामसहितः ।
अभ्यामद्देसमाधात्संग्रामाभ्यागमाहवाः (१६७८) ।
इत्यमरः ।

५१९ स्वपत्रणामस्त्रःशुभदा

स्वस्य यः पादः तंये प्रणामन्ति तेषां स्वःशुभं परलोककल्याणं
ददाति । अन्येभ्योऽपि इश्यते इति क्विप् ।

५२० म

हे शिव ।

मः शिवे मा रमायां च मा निषेधेऽव्ययं पदम् (११०. १)
इति विश्वः ॥

इति जगद्विजयच्छन्दः
समाप्तम् ।

APPENDIX I.

जगद्विजयच्छन्दः

सटीकम् लघु

श्रीगणेशाय नमः

१ जय जय धीन

हे राजन् जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । कथंभूतः । धीनः द्यिय इनः
सूर्यः प्रकाशकत्वात् ।

इनः सूर्ये नृपे पत्यौ ।

इति विश्वः ॥

२ त्रिजगदधीन

त्रिजगत् अधीनं यस्य ।
अधीनो निम्ना आयत्तः ।
इत्यमरः ॥

३ प्रमुदितदीन

प्रमुदिताः दीनाः दरिद्राः यस्मात् ।
दीना मूषकयोषायां दुर्गते कातरेऽन्यवत् ।
इति विश्वः ॥

४ प्रशमनदीन

प्रशमस्य शान्तेः नदीनः समुद्रः ॥

५ क्षितिधरलीनप्रचकितचीनप्रचुरमहीन

क्षितिधरेषु लीनाः प्रचकिताः चीनदेशीयाः प्रचुराः महीनाः
राजानो यस्मात् ॥

६ स्वमतिनवीन

स्वस्य आत्मनः मत्या नवीनः । आत्ममतिकरणकनूतनत्वाश्रयः ।
स्वस्मिन् आत्मनि या मतिस्तत्र नवीनः इति वा ॥

७ ध्वनिजितवीण

ध्वनिना जिता वीणा येन ॥

८ प्रतिहतजीनप्रतिसृतमीनध्वजसुकुलीन

प्रतिहतः निरस्तः जीनः जीर्णः प्रतिसृतः व्यापकः मीनध्वजः
येन । तादराश्वासो सुतरां कुलीनश्च ॥

९ प्रसरदहीनप्रतिभटपीनद्युतिभुजरीणप्रखलधुरीण

प्रसरन् यः अहीनः अहीनां इनः प्रभुः शेषः तस्य प्रतिभटौ
पीनद्युती यौ भुजौ ताभ्यां रीणाः हताः प्रकृष्टखलधुरीणाः येन ॥

१० स्फुटमभिराम

स्फुटं प्रव्यक्तं अभिरामः रमणीयः ।

स्फुटं प्रव्यक्तमुखण्डम् ।

इत्यमरः ।

११ ध्रुवसुखधाम

ध्रुवं स्थिरं सुखकारि धाम शाक्यो यस्य ।

ध्रुवः शड्कौ हरे विष्णौ वटे चोक्तानपादजे ।

वसुयोगभिदोः पुंसि ध्रुवं खेऽजन्मतर्कयोः ।

स्त्रीमूर्वाढ्योः सालपरयोर्गीतुम्भग्मेदयोस्त्रिषु ।

स्थिरे नित्ये निश्चले च ध्रुवं क्षीरं प्रकीर्तितम् ।

इति मेदिनी ॥

१२ द्युतिपतिधाम

द्युतीनां पतिः सूर्यः । तस्य धाम इव धाम यस्य ॥

१३ स्वनिहितराम

स्वस्मिन् आत्मनि निहितः स्थापितः रामः दाशरथिः येन ॥

१४ प्रपठितसामद्विजकृतकाम

प्रकर्षेण पठितानि सामानि यैः ते तादशाः ये द्विजाः तेषां कृताः
कामाः मनोरथाः येन ॥

१५ व्युपरतभाम

व्युपरतः भामः क्रोधः यस्य यस्माद्वा ॥

१६ प्रमितललाम

प्रसितं ललामं प्राधान्यं यस्य । लोके इत्यर्थः ।

ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ।

इत्यमरः ॥

१७ स्तुतपरिणाम

स्तुतः परिणामः परिणाकः यस्य ॥

१८ त्रिभुवनधामप्रविदितनामत्रिगुणितदाम

त्रिभुवनमेव धाम स्थानं गृहं च ।

धाम गेहे गृहे रथमौ स्थाने जन्मप्रभावयोः ।

इति विश्वः । तस्मिन् प्रविदितं यत् नाम तस्य त्रिगुणितं दाम
माला यस्य ॥

१९ द्युतिजितकाम

द्युत्या कान्त्या जितः कामः येन ॥

२० प्रियतमवाम

प्रियतमाः वामाः यस्य ॥

२१ प्रणिहितवाम

प्रणिहिताः वामाः प्रतीपाः येन ।
वामं सब्ये प्रतीपे च ।
इति विश्वः ॥

२२ प्रलयितयामव्यथ

प्रलयं प्राप्तिता यामी यमसंबन्धिनी व्यथां येन ॥

२३ गतकामप्रकृति

गता कामप्रकृतिः अभिलाषस्वभावता यस्य ॥

२४ निकामसखलितविनाम

निकामं अत्यर्थं सखलितः विनामः विकारः यस्य ॥

२५ प्रचलसमीरप्रतिगतनीरप्रकल्कुलीर- प्रसृमरमीरश्रितजलंतीरप्रकटपटीर- च्छुरितकुटीरक्षितिपकरीरप्रबलशरीर- प्रणिहितचीर

प्रचलसमीरण प्रतिगतं व्यासं यत् नीरं तत्र प्रकल्पाः प्रकृष्टं कला-
वन्तः ये कुलीराः तैः प्रसृमरः प्रसरणशीलः यः मीरः समुद्रः तस्य
श्रितजलं जलवत् यत् तीरं तत्र प्रकटा ये पटीराः तैः व्यासाः ये
कुटीराः तेषु निवसन्तः ये क्षितिपकरीराः नुपवंशीयाः तेषां प्रबल-
शरीरेषु प्रणिहितानि दत्तानि चीराणि चारादिद्वारा येन ॥

२६ ध्वनितगभीर

ध्वनितेन गभीर । गम्भीरध्वन्याश्रय ॥

२७ स्फुटकरवीरच्छिविकर

स्फुटा करवीरस्य इव श्रुतिः ययोः सादृशौ करौ यस्य ॥

२८ वीरक्षितिपतिहीर

वीरा: ये क्षितिपतयः तेषु हीरः इव ॥

२९ प्रघृणितभीर

प्रघृणिताः अनुकम्पिताः भीराः भयशीलाः येन ॥

३० प्रतिकृतसीरध्वज

प्रतिकृतः अनुकृतः सीरध्वजः येन ॥

३१ वरकीरस्वनुकृतनास

वरकीरवत् सुष्टु अनुकृता नासा यस्य ॥

३२ स्फुरदणुहास

स्फुरन् अणुहासः मन्दहासः यस्य ॥

३३ प्रेमनिवास

स्नेहस्थान ॥

३४ प्रियविश्वास

प्रियः विश्वासः प्रत्ययः यस्य ॥

३५ ब्रणितपलाश

ब्रणः संजातो येषां ते ब्रणिताः। पलं मांसं ये अश्वन्ति ते
पलाशाः व्याघ्रादयः। ब्रणिताः मारिताः पलाशाः येन। मृगयाप्रिय-
त्वात् ॥

३६ प्रहतखलाश

दुष्टाशानिहन्ता ॥

३७ प्रजितदशाश

प्रजिताः दथसंख्याकाः आशाः दिणः येन ॥;

३८ प्रकटितरासप्रकरविलास

रासप्रकरः कीडासमूहः । तस्य विकासः उज्ज्वासः । प्रकटितः
रासप्रकरविलासः येन ॥

३९ प्रणयितदास

प्रणयं प्रापिताः दासाः येन ॥

४० द्युसदधिवास

दिवि सीदन्ति इति द्युसदः देवाः । तेषु अधिवासः यस्य ॥

४१ द्विजगणभास

द्विजगणान् भासयति तेषु भासते इति चा ॥

४२ व्यपगतनाश

व्यपगतः नाशः यस्य ॥

४३ च्युतपरिहास

च्युतः परिहासो यस्य ॥

४४ प्रतिसभकाश

प्रतिसभं काशते इति ॥

४५ स्थलदवकाश

स्थलन् तिष्ठन् ददारगुणानां अवकाशः यस्मिन् ॥

४६ प्रहुतहुताश

प्रहुतः यथोक्तविधिना हुतः हुताशः येन ॥

४७ प्रचितसमास

प्रचितः समासः एकार्थीभावः येन ॥

४८ प्लुतरिपुचण्ड

प्लुताः पलायिताः रिपुषु चरडाः यस्मात् ॥

४९ श्विद्यदचण्ड

श्विद्यतां स्त्निहतां अचण्डः शान्तः ॥

५० प्रणुदितचण्ड

प्रणुदिताः चरडाः यमदासाः येन । सर्वप्राणिनां स्वर्गगामित्वात् ॥

५१ भ्रंशितचण्ड

भ्रंशिताः चण्डाः कोपाः येन ।

चरडो दैत्यान्तरे तीव्रे चण्डो दासे यमस्य च ।

चण्डा धनहरीशब्दपुण्योश्चरडोऽतिकोपने ॥

इति विश्वः ॥

५२ स्फुरत्प्रचण्ड

स्फुरत् शोभमानं प्रचण्डं उदरं यस्य । सामुद्रिकलच्छणोपेतत्थात् ।

प्रचरण्डमुदरे विद्यात् पशोरवयवेऽपि च ।

प्रचरण्डो दुर्वद्वे श्वेतकरवीरे प्रतापिनि ॥

इति विश्वः ॥

५३ श्रीभुजदण्डश्रयिकोदण्डग्राहितदण्ड

श्रीः सरलद्रुमः । तद्वाकारो यो भुजदण्डः तं श्रयति । ईहरो यः
कोदण्डः तेन ग्राहितः प्रापितः दण्डः करः येन ।

श्रीवैष्णवचना शोभा भारती सरलद्रुमः ।

इति विश्वः ॥

५४ प्रवलितदण्ड

प्रवलितः संजातप्रकर्षवक्तः दण्डः सैन्यं यस्य ॥

५५ नुतमाहिदण्ड

नुताः प्राताः महाः पृथिव्याः दण्डाः कोणाः येन ।
 दरडो यमे मानसेदे लगुडे यमसैन्ययोः ।
 व्यूहमेदे प्रकारडेऽश्वे कोणमन्थानयोरपि ॥
 इति विश्वः ॥

५६ स्थितजगदण्ड

स्थितं जगदरडं ब्रह्मारडं यस्मिन् ॥

५७ द्रवदहृदण्ड

द्रवन्ति द्रवीभवन्ति अहृदां शत्रूणां अण्डानि मुष्काः यस्मात् ॥

५८ प्रबलदुदण्ड

प्रकर्षेण बलत् धूभवत् उत्कृष्टं अराडं वीर्यं पराक्रमः यस्य ।
 अराडं खड्गादिकोशे स्यान्मुखे वीर्येऽपि च क्वचित् ।
 इति ।

५९ श्रितनवखण्ड

श्रिताः आश्रिताः नवावयवाः खण्डाः भारताद्यः यम् ॥

६० प्रगलितखण्डस्फिरमणिखण्डप्रविहितगण्ड

प्रकर्षेण गलितः गतः खण्डः मणिदोषः येषां ते । ईद्वयः स्फिराः
 सफाराश्च ते मणयः च । तेषां खण्डः समूहः । तेन प्रविहितः कृतः
 गण्डः अश्वभूषणं येन ॥

स्यात् खण्डः शक्ले चेत्तुविकारमणिदोषयोः ।
 खण्डं पद्मादिसंघाते खण्डः स्यात् पुंसि गोपतौ ॥
 गण्डः प्रवीरे चिह्ने स्यादश्वभूषणाबुद्भुदे ।
 इति च विश्वः ॥

६१ द्युतखलखण्ड

द्युतः अभिगतः खलानां खलकर्मणां खण्डः खण्डनं येन ॥

६२ त्रिजगदखण्ड

त्रिजगति अरण्डः । अप्रतिहतशासनत्वात् ॥

६३ श्लथरपुगण्ड

श्लथाः रिपूणां गरण्डाः अश्वाः यस्मात् ॥

६४ प्रविजितगण्ड

प्रकर्षेण विजिताः गरण्डाः खड्गनो येन ।

गरण्डः स्यात् पुंसि खड्गनि ।

ग्रहयोगप्रमेदेऽपि वीथ्यङ्गे पिटकेऽपि च ॥

चिह्नवीरकपोलेषु हयभूषणाद्बुद्धुदे

इति मेदिनी ॥

६५ त्रिदशभरण्डश्लाघितपण्ड

त्रिदशार्ना ये भरण्डाः स्वामिनः तैः श्लाघिता स्तुता परण्डा
बुद्धिः यस्य ।

परण्डः शुरण्डे वियि स्त्रियाम् ।

इति मेदिनी ॥

६६ त्रस्यदपण्ड

त्रस्यन्तः त्रासं प्राञ्जुवन्तः अपरण्डाः वीराः यस्मात् ॥

६७ प्रमदवरण्ड

प्रमदानां हर्षणां वरण्डः सन्दोहः । तद्रूपः ।

वरण्डोऽभ्यन्तरे वेदौ सन्दोहमुखरोगयोः ।

इति विश्वः ।

वरण्डा सारिकावर्तिखद्गधेनुषु कथ्यते ।

इति मेदिनी ॥

६८ क्षितिसुवरण्ड

क्षितेः सुवरण्डः अभ्यन्तरः । अन्तरा धारक इति यावत् । अथवा
क्षितिरेव शोभना वरण्डा धेनुः यस्य । अथवा क्षितौ शोभना वरण्डाः
धेनवः यस्य ॥

६९ प्रहतवितण्ड

प्रहता दूरीकृता वितण्डा वादविशेषः येन ॥

७० क्षतजलरुण्ड

कृताः जलरुण्डाः सर्पाः तत्तुव्याः ललाः येन ।
जलरुण्डो जलावर्ते पयोरेणी भुजङ्गमे ।
इति विश्वः ॥

७१ प्रवरितकुण्ड

प्रवरितानि प्रकर्षेण भृतानि कुण्डानि अग्न्याशया येन ॥

७२ व्युदसितकुण्ड

व्युदसिताः दूरीकृताः कुण्डाः जारजाः येन । धर्मेण स्वराज्य-
पाक्षनात् ॥

७३ प्रभरितकुण्ड

प्रभरितानि पूरितानि कुण्डानि जलाशयाः येन ।
कुण्डमग्न्यालये मानभेदे देवजलाशये ।
इति मेदिनी ।
कुण्डं देवजलाधारे ।
इति विश्वः ॥

७४ द्विदलितमुण्ड

द्विदलिता मुण्डाः मुण्डसद्वराः येन ॥

७५ प्रगलितशुण्डभ्रमिधरशुण्डप्रसभसशुण्ड-

द्विपवरमुण्ड

प्रगलिताः । शुण्डाः मदनिर्भराः येवा ते च ते भ्रमयः भमणानि ।
तेषां धराः धारकाः शुण्डाः भ्रमराः येषु ताहशाः । प्रकर्षेण भाभिः
सहिताः प्रसभाः । ताहशाः ते च ते । शुण्डाभिः सहिताः सशुण्डाः ।
द्विपेषु वराः श्रेष्ठाः ते च । तेषां मुण्डानि शिरांसि येन । रिपूणा-
मिति भावः ॥

७६ क्षितपरतुण्ड

क्षितानि हतानि परेणां तुण्डानि मुखानि येन ।
वक्ष्वास्ये वदनं तुण्डम् ।
इत्यमरः ॥

७७ त्रिगुणनिदान

त्रयो गुणा यस्मिन् निदानं आदिकारणम् । त्रयाणां गुणानां
समाहारः त्रिगुणम् । तस्य निदानं इति वा ॥

७८ स्तकदुपमान

स्तकन्ति प्रतिघातं प्राप्नुवन्ति उपमानानि सादश्यानि यस्य ॥

७९ श्रुतियुतगान

श्रुतिभिः स्वरारभकावयवैः युतं गानं यस्य ।
प्रथमाच्छ्रूवणाच्छ्रूदः श्रूयते हस्त्वमात्रकः ।
सः श्रुतिः संपरिहेया स्वरावयवलक्षणा ॥

इति ॥

८० ध्वनितपुराण

ध्वनितानि कथितानि पुराणानि येन ॥

८१ प्रथितपुराण

प्रथितो विश्यातः । पुराणः अनादिः । कर्मधारयः ॥

८२ ग्रादितविगान

ग्रादितं मर्दनविषयीभूतं विगानं निन्दा यस्मात् ॥

८३ त्रिपथपुनान

त्रयाणां पर्थां समाहारः त्रिपथम् । तस्य पुनानः ॥

८४ त्रिपुरधुनानप्रत्ययधान

तिसूणां पुरां समाहारः त्रिपुरम् । तस्य धुनानः शिवः । तस्य
प्रत्ययः । तस्य धानः विश्वासाधायकः ।
प्रत्ययः शपथे रन्ध्रे विश्वासाचारहेतुषु ।
इति विश्वः ॥

८५ भ्रमदपदान

भ्रमत् प्रचरत् अपदानं महत् कर्म ।
अपदानं महत् कर्म ।
इत्यमरः ॥

८६ स्वतः प्रमाण

स्वतः स्वस्मादेव । न तु विषयेन्द्रियसञ्चिकर्षादिगुणजन्यत्वा-
दिना । प्रमाणं प्रमितिः यस्मिन् ॥

८७ प्रकृतिवितान

प्रकृतिः पौरवर्गः । तस्य वितानः विस्तारः यस्मात् ।
वितानो यज्ञविस्तारोद्भोचेषु क्रतुकर्मणि ।
इति विश्वः ॥

८८ क्रमजुषमाण

क्रमः शक्तिः । तस्याः जुषमाणः सेवमानः ॥

८९ ग्रन्थिलबाण

ग्रन्थिलाः ग्रन्थसहिताः वाणाः शराः यस्य ।
ग्रन्थिलो ग्रन्थसहितः ।
इत्यमरः ॥

९० द्रमितनिमान

द्रमितं गतं निमानं मूलयं यस्य । द्रमः गतौ ॥

११ प्राशितकृपाण

प्रशितः तीचणीकृतः कृपाणः खड्गः यस्य । शीष् निशाने ॥

१२ व्रजपरमान

व्रजे निवहे परं उत्कृष्टं मानं प्रख्यानं यस्य ।

गोष्ठाव्यनिवहा व्रजाः ।

इत्यमरः ।

मानं प्रमाणप्रयथाने मानश्चित्तोन्नतौ ग्रहे ।

इति विश्वः ॥

१३ ध्रुतपरिमाण

ध्रुतं गतं परिमाणं इयत्ता यस्य ॥

१४ श्रुतबहुमान

श्रुतानि श्रुतौ उक्तानि बहूनि मानानि यस्य ॥

१५ स्यन्दितवान

स्यन्दितानि आद्रीङ्कितानि धानानि शुष्काणि येन ॥

धानं शुष्कफले शुष्के कटे सेवनकर्मणि ।

इति विश्वः ॥

१६ ज्वलदभिधान

ज्वलत् त्रिषु लोकेषु देदीप्यमानं अभिधानं नाम यस्य ॥

१७ प्रणयगृणान

प्रणयस्य प्रेस्णः गृणानः उपदेष्टा ॥

१८ ध्रुवलभमान

ध्रुवाणां शब्द्कूनां यज्ञस्थानां यजमानानां यज्ञकारिणां च प्रति-
लभमानः प्राप्नुषन् । शेषषष्ठ्या समाप्तः ॥

११ त्रिपदविवार

त्रयाणां पदानां समाहारः त्रिपदम् । तत् विवृणोति प्रकाशयति
स्वकीर्तिप्रतापाभ्याम् ॥

१०० स्वभ्यवहार

सुषु अभ्यवहारः भद्रं यस्य ॥

१०१ श्रमपरिहार

श्रमस्य परिहारकर्ता ॥

१०२ स्थितिगतहार

(न व्याश्यातम्)

१०३ द्रुणदभिचार

द्रुणन्तः गच्छन्तः अभिचाराः हिसाकर्माणि यस्मात् ।
हिसाकर्माभिचारः स्यात् ।
इत्यमरः ॥

१०४ कथितविचार

कथितः परिपक्षः विचारः यस्य ॥

१०५ व्यपगतपार

व्यपगतः विशेषेण अपगतः पारः परतटः । अर्थात् संसाराव्येः ॥

१०६ स्मृतवरनार

नराणां समूहः नारम् । वरं च तत् नारं च वरनारम् । स्मृतं
वरनारं येन ॥

१०७ क्षपणकमार

क्षपणकान् बौद्धविशेषान् मारयति इति ॥

१०८ प्रसुतकुमार

प्रसुताः उत्पादिताः कुमाराः युवराजानः येन ॥

१०९ श्रीमदुदार

कर्मधारयः ॥

११० प्रतिभटदार

प्रतिभटान् प्रतिकूलभटान् दारयति इति ॥

१११ प्रभुतागार

प्रभुतायाः अगारं गृहम् ।

११२ क्षयदभिसार

क्षयन् नश्यन् अभिसारः परस्त्रीगमनानुकूलो व्यापारः यस्य ॥

११३ प्रतिसरसार

प्रतिसरो नियोज्यः सारः न्यायः यस्य ॥

११४ स्तृतगुणतार

स्तृताः विस्तृताः गुणा एव ताराः हाराः यस्य ॥

११५ प्रलयकुठार

प्रलयः आपत्तिः । तस्य कुठारः । तस्साम्यात् तन्निवारकः ॥

११६ त्रिभुवनपाल

त्रिभुवनपालकः ॥

११७ प्रगुणकृपाल

प्रगुणां भूयसीं कृपां लाति आदते । अर्थात् स्वीयेषु ॥

११८ प्रसरदरालप्रसुचितवाल

प्रसरन्तः अराक्षाः कुटिक्षाः प्रसुचिताः शोभिताः वाक्षाः केशाः यस्य ॥

११९ प्रभवरबाल

प्रकृष्टा भा यस्य इति प्रभः । वरः उत्कृष्टः । बालः शिशुः यस्य ॥

१२० कलुतकरवालध्वनितविदाल

कलुद् गतौ । कलुतः प्राप्तः यः करवाकः खड्गः तेन ध्वनिताः
विदालाः विदलनानि येन ॥

१२१ द्विजपतिभाल

द्विजपतिः भाले यस्य । द्विजपतिवत् भालं यस्य इति वा । द्विज
पतिभां लाति इति वा ॥

१२२ प्रतिहतकाल

प्रतिहतः तिरस्कृतः कालः मृत्युः येन । पूर्णायुषत्वात् ॥

१२३ क्षरदघजाल

स्पष्टम् ॥

१२४ प्रमुखकरालद्विहिणविडालप्रखरतमाल

प्रमुखाः श्रेष्ठाः करालाः भयानकाः द्विहिणाः शत्रवः । तेषां विडालः
भक्तकः प्रकरः तीक्ष्णः तमालः खड्गः यस्य ॥

१२५ ज्वलितपलालच्छविकलिकाल

ज्वलितः पलालच्छविः कलिकालः येन ॥

१२६ प्रतिमठतालप्रभृतिविशाल

प्रतिमठसंशकः यः तालः तत्प्रभृतीन् विशालयति विस्तारयति
इति ।

तालः करतलेऽद्गुण्डमध्यमार्घ्यां च सम्मिते ।

गीतकालकियामाने करास्फाले द्रुमान्तरे ।

वाद्यभारेडे च कांस्यस्य त्सरौ ताल्यजटौषधौ

क्लीवं तु हरिताले स्यात् ।

इति भैदिनी ॥

APPENDIX II.

जगद्विजयचतुर्थः

बृहत् मूलम्

[Variants in reading found in the manuscript with the text alone are given in the foot-notes. The figures there refer to the line numbers above. The figures on the left of the column refer to the section number in the body of the book and those in the right of the column refer to the lines].

खण्ड १.

१	जय जय चण्ड		ध्रुमिकोदण्ड	
	द्युतिजयचण्ड		द्रुतकोदण्ड	
	प्लुतरिपुचण्ड		प्रवलितदण्ड	
	अंगितचण्ड	४	प्रोहितदण्ड	२०
	प्रलुदितचण्ड		त्रासितदण्ड	
	क्षोभितचण्ड		स्वीकृतदण्ड	
	व्यासितचण्ड		क्षमातलदण्ड	
	क्षिवद्यदचण्ड	५	स्कन्दनदण्ड	२४
	स्फुरत्प्रचण्ड		प्रोद्धुरदण्ड	
	शुटन्प्रचण्ड		प्रुतमहिदण्ड	
११	क्षमाप्रचण्ड	२१	प्रोद्धुटदण्ड	
	श्वसत्प्रचण्ड	१२	म्लार्यितदण्ड	२८
	श्रुवप्रचण्ड		स्तिमिजलदण्ड	
	श्रीमुजदण्ड		द्रावकदण्ड	
	श्रयिकोदण्ड		क्षितिमार्तण्ड	
	श्राहितदण्ड	१९	स्तुतमार्तण्ड	३२

	स्थितजगदरण्ड		भ्रस्तसररण्ड
	द्रवदद्वरण्ड		द्वेषिसररण्ड
	प्रवलदुदरण्ड		क्षुरण्णसररण्ड
	श्रितनवखण्ड	३६	म्लान्नितमण्ड
	प्रगलितखण्ड		स्वर्दितमण्ड
	स्फरमणिषण्ड		व्यञ्जनमण्ड
	प्रविहितगण्ड		प्रपीतमण्ड
३१	द्युतस्वलखण्ड	४०	व्यञ्जनमण्ड
	स्वादितखण्ड	६१	भ्राशिरिखण्ड
	त्रिजगदखण्ड		त्रखितशिखण्ड
	स्फुरितगुणौघ		प्रियतमररण्ड
	श्रीभीखण्ड	४४	स्वलदेरण्ड
	व्यवसितपरण्ड		दुमसमवैरि
	क्षितपाखण्ड		प्रसुदितरण्ड
	स्तावकगण्ड		क्षारितरण्ड
	भ्राजितगण्ड	४८	क्षोशिग्वरण्ड
	स्तोचितगण्ड		प्रमदवरण्ड
	व्यापृतगण्ड		श्लिष्टप्रत्यण्ड
	श्लथरिपुगण्ड		स्तुपत्यण्ड
४१	श्वसनितगण्ड	५२	प्रगाङ्गवररण्ड
	द्रावितगण्ड		प्रशितवररण्ड
	ह्रादकगण्ड	७१	ज्ञातवररण्ड
	प्रविजितगण्ड		प्रेषुवररण्ड
	क्षोदितगण्ड	५६	स्थेष्ठतरण्ड
	क्षितपोगण्ड		म्लाशितफरण्ड
	क्षितपोगण्ड		व्यापत्तटिनी
	क्षितपोगण्ड		प्रौढतरण्ड
	श्रिदशभररण्ड	६०	प्रहतवितरण्ड
	श्लाघितपरण्ड		न्यस्तवितरण्ड
	त्रस्यदपरण्ड		अस्तवितरण्ड
५१	त्वक्षितभरण्ड	६४	अस्तिवितण्ड
	न्यक्षुतभरण्ड		श्रिग्मार्तण्ड

१२७ स्मयितसुधर्म

स्मयिता स्मयं विस्मयं ईषद्वासं वा प्रापिता सुधर्मा देवसभा येन ।

स्यात् सुधर्मा देवसभा ।

इत्यमरः ॥

१२८ प्रविहितधर्म

प्रविहिताः धर्माः पुण्यानि येन ।

धर्मः पुण्यमन्यायस्वभावाचारसोमपाः ।

इति विश्वः ।

धर्मोऽस्त्री पुण्य आचारे स्वभावोपमयोः क्रतौ ।

अहिंसोपनिषदन्याये ना धनुर्यमसोमपाः ।

इति मेदिनी च ॥

१२९ त्रिदशसधर्म

त्रिदशैः देवैः सधर्मा तुल्यः ॥

१३० प्रविदितमर्म

प्रविदितानि मर्माणि रहस्यानि येन ॥

१३१ प्रचरदधर्मप्रमथनकर्म

प्रचरन्तः ये अधर्माः तत्प्रमथनानि कर्माणि यस्य ॥

१३२ ध्रुवकृतकर्म

ध्रुवाणि नित्यानि कृतानि कर्माणि येन । क्रियते इति कर्म । कृजो भावे कर्माणि च मनिन् ।

कर्म व्याख्ये क्रियायां च पुनर्पुंसकयोर्मतम् ।

इति रुद्धः ॥

१३३ द्विपतिचर्मश्रायिपरिकर्मक्षणगणनर्म

द्विपतिचर्मश्रायी महादेवः । तत्परिकर्म सेवा । तत्र यः क्षणः

उत्सवः तस्य गणः समूहः । तत्र नर्म क्रिया यस्य ।

परिकर्माङ्गसंस्कारः ।

इत्यमरः ॥

१३४ क्षितिलवर्म

भूतलकवच ॥

१३५ श्रुतिशतशार्मप्रद

श्रुतिशतानां शर्मप्रदः कस्याग्णप्रदः ॥

१३६ शुभभर्मप्रवितरघर्मक्षयकर

शुभं भर्म सुवर्णम् ।

तपनीयं शातकुम्भं गङ्गेन्यं भर्म कर्वुरम् ।

इत्यमरः । तस्य प्रवितरः प्रवितरणम् । घञ्चर्थे कविधानमिति कः ।

तेन धर्मस्य तापस्य च्छयकरः यान्तिकरः ॥

१३७ पाहि स्वकजनमेतं भक्तिसमेतम् ॥

	सुक्ष्मप्रक्षात्		ब्रजपरमान्
	श्रीप्रक्षात्		स्वरसन्ध्यान्
१५१	प्रणयाद्वान्		क्रियाविधान्
	श्रेयःस्थान	५२	त्रिपुरामान्
	प्रकृतिस्थान		स्तंसनभान्
	प्रकृतिवितान्	१८१	द्रविणस्थान्
	प्राप्तवितान्		द्रविणस्थान्
	चौत्रवितान्	५६	ध्वस्तविगान्
	त्रिदिववितान्		द्रमितनिमान्
	चीरवितान्		क्रमसंस्त्यान्
	ज्ञासवितान्		धुतपरिमाण
	स्तोत्रवितान्	६०	श्रुतवहुमान्
१६१	प्रोदिसतान्		प्रणतत्राण
	त्वगविष्टान्		स्यन्दितवान्
	प्रपदत्राण		प्रात्तविषाण
	ग्रहगृहणान्	६४	प्यायितपान्
	व्यवहितकाण		ध्वजनिःशान्
	प्रोथद्वगाण		भ्यसकुद्ध्वान्
	क्रमजुषमाण		स्तोमितगाण
	द्रविपाणाण	६८	ज्वलदभिधान
	श्रममुष्णान्		द्वलदभिमान्
	श्रमपुष्णान्		मुम्भिर्वाण
	ग्रहसंस्त्यान्		क्रमितश्राण
१७१	द्रवविद्राण	७२	क्षरितद्राण
	श्रेयःख्यान		द्वेडप्सान्
	ग्रन्थिलवाण		स्पृहितध्यान
	द्रवनिर्माण		स्थिरसापान
	स्फायितवाण	७६	व्यानसमान
	ध्वनदालान		स्कुडितोदान
	द्रवपूर्ण्यान		आजिप्राण
	प्रशितकृपाण	२०१	ज्ञेयप्राण
	द्वेदितवाण	८०	श्लोणविदान

क्षमनिस्वान		व्याचक्षाण	११२
स्वरुपनिर्माण	२२१	त्रिःपवमान	
स्मयविश्वाण		प्रसंस्तवान	
ख्यापितदान	११६	ध्रुवजरसान	
इमदभिमान		स्वव्यवधान	११६
त्रखदभिमान		प्रतिसन्धान	
स्पृहाभिमान		स्वारभमाण	
अहाभिमान	१२०	क्षमशब्दसान	
स्तोकखण्डान		प्रणायगृणान	१४०
२११ ध्रुवसन्तान		प्रणायवुधान	
ध्रुवसन्तान		प्रणायवरान	
ध्रुवविदधान	१२४	प्रप्लवमान	
ध्रुवपचमान		प्रकममाण	१४४
ध्रुवज्ञुद्धारण		ध्रुवयजमान	
ध्रुववृद्धसान		प्रतिलभमान	
स्वमञ्जसान	१२८	प्रसमिन्धान	
ध्रुवसहस्रान		प्रमन्दसान	१४५
ध्रुवयुज्ञान		व्याजुद्धान	
ध्रुवमीशान		द्रुघणयुधान	१५०

SECTION II.

३. स्तोचितयान instead.
१५. ध्रसदुपमान instead.
१७. स्फिरगीवर्गाण instead.
१८. श्रुतिकृतगान
२०. omitted
२४. स्वलदद्धान
३०. द्युमपरिभानश्लथितविमान instead.
३३. त्रिदशदधान instead.
५६. स्तम्भवितान
- ६६, ६७. प्लीहदकाणद्वन्द्वज्ञाण instead.
६६. अमणमुषाण
७०. प्रीतिपुषाण instead.

	श्लिष्टमार्तण्ड	प्रदलितमुण्ड	११२
८१	प्रभुभेषण्ड	प्रमथनरौद्र	
	स्तुद्वेषण्ड	प्रक्षरशुरण्ड	
	पुड्डभेषण्ड	भ्रमिधरशुरण्ड	
	क्षितिवाहरण्ड	प्रसभसशुण्ड	११६
	च्युद्वारुण्ड	द्विपवरमुण्ड	
	प्रियजलशरण्ड	स्मितचामुण्ड	
	क्षितजलशरण्ड	त्याजितशुरण्ड	
	स्वृतजलशरण्ड	प्रीणितशुरण्ड	१२०
	प्रभरितकुण्ड	ग्रापितशुरण्ड	
	प्रपिव सुकुण्ड	क्षितपरतुण्ड	
	व्युदसितकुण्ड	व्यपहतमुण्ड	
९१	प्रवरितकुण्ड	व्युपरतहुण्ड	१२४
	द्वूभृतकुण्ड	द्वचसितमुण्ड	१२५
	प्रद वरशुरण्ड		

SECTION I.

- ६, ७. व्यासितचरण्डकोभितचण्ड
८. भ्राजदचरण्ड instead
१६. स्थितकोदण्ड
२७. म्लायितदरण्डप्रस्तुतदण्ड instead
- ३१, ३२. omitted.
५९. omitted. There is क्षितपोगण्ड repeated only once.
६३. व्यायितभण्ड instead.
६५. ध्वस्तसरण्ड
७२. स्तस्तभरण्डभ्रष्टसरण्ड instead
७३. आजिशिखण्ड
७४. इपितशिखण्डस्फुरदेरण्ड instead
८२. द्विद्वचण्ड
- ८३, ८४. प्रत्वरण्डप्लिद्वत्यण्ड instead
८७. श्रेष्ठवरण्ड
९४. व्ययितवितण्ड instead
- ९५, ९७, ९८. क्षितमार्तण्डस्तुतमार्तण्ड instead

१००. omitted
- १०५, १०६, १०७. चतुर्जलस्त्रणडप्रभरितकुण्डप्रधिवसुकुण्ड instead
१०९. द्राघितकुण्डस्थापितकुण्ड instead
१२२. मृटदरितुएड instead
१२३. व्युपहितमुण्ड instead
१२५. प्रमृदितमुण्ड

खण्ड २.

प्रोन्निद्रागण		स्मृतविज्ञान	
क्षिप्रविमान		स्तरितग्लान	
क्षर्पितयान		स्फुटमम्लान	
ग्रावशयान	४	स्मितपरिधान	२८
दमायितहान		स्फुटदुद्यान	
ब्रह्मसमान	१३१	प्रदितविगान	
प्रभासमान		त्रिपथ्युनान	
व्योमसमान	८	द्विषल्लुनान	३२
१११ त्रिगुणनिदान		त्रिपुरधुनान	
प्रलयितदान		स्वभूदधान	
प्रायितदान		स्वर्गद्वान	
ब्रह्मनिधान	१२	ब्रह्मोद्यान	३६
द्रुमसन्तान		ब्रह्मोद्यान	
विजगत्प्राण		ब्रह्मोत्थान	
स्तकदुपमान		ब्रह्मोत्थान	
स्वरदनुमान	१६	श्रेष्ठोत्थान	४०
स्मयगीर्वाण		स्वव्युत्थान	
श्रुतियुतगान		द्रुडव्युत्थान	
ध्वनितपुराण		व्यूढपिधान	
१२१ प्रथितपुराण	२०	व्यूढनिधान	४४
प्रसिताधान		प्रत्ययधान	
प्रसिताधान		अमदपदान	
त्रिविध्वान		स्वतःप्रमाण	
कथिताक्षान	२४	प्रावनिपान	४८

७१. ग्रहसंस्थान
 ७२. क्षयविद्राण
 ७३. त्रुटदालान
 ८४. श्रेयःस्थान instead.
 ९९, १००. छलदभिमानज्वलदभिमान
 ११७. श्ववदभिमान
 ११८. शुथदभिमान
 १२०. क्षिपदभिमान instead.
 १२१. After this there is स्तोकददान and the section ends. All the other lines are omitted.

खण्ड ३.

व्यपहृतभार		स्वैरविहार
ध्रमसंभार		स्थायुकहार
त्वष्टविकार		द्रुणदभिचार
स्थलितनिकार	४	क्वथितविचार
स्वर्गद्वार		व्यपगतपार
प्रलयस्फार		द्रवसंचार
स्फरदाकार		स्थावरचार
प्रथमोक्तार	५	ध्रज्जितसार
श्वयदधिकार		भ्रीसंसार
छन्दःकार		श्रुतिकासार
स्थितिसंस्कार		व्यक्तिविसार
२४१		स्वरविस्तार
भ्रष्टाहार	१२	स्मृतवरनार
त्विण्णीहार		प्रतिनिस्तार
त्रिपदविवार		क्रत्ववतार
क्षिसोदूरार		प्रतिकान्तार
व्यापृतहार	१६	क्षणिकासार
स्वभ्यवहार		क्षपणकमार
अमपरिहार		प्लोषितमार
क्षेत्रियहार		प्रौढकुमार
क्षाव्यवहार	२०	४०

प्रसुतकुमार		द्विपुरस्कार	
प्रभुतागार		द्वितिरस्कार	
प्रगुश्छार		द्वनमस्कार	
श्रीमदुदार	४४	द्विपुरस्कार	७६
व्योमोदार		स्वकफूत्कार	
द्वमधरधार		द्विविनिष्कार	
क्रीडितदार		प्रसमुत्सार	
स्वस्तविदार	४८	प्रसप्रकार	८०
प्रतिभटदार		द्वलत्रपकार	
प्रमुदिततार		प्रतिहृतशार	
श्रद्धाधार		द्वणगण्याशार	
स्मरदुद्धार	५२	श्वदलंकार	८४
२७१ श्रितजलधार		ध्वदहंकार	
झीवनिवार		ज्ञनिधार	
स्वःप्रावार		द्वुमसहाकार	
वजिततुषार	२६	द्वुमदुवार	८८
प्रोपितजार		श्रीहर्षीकार	
प्रस्त्रिज्वार		क्रीकेकार	
प्रेच्छितवार		द्वरेहरुकार	
स्त्रीगण्याधार	६०	स्वरुपरचार	८२
प्रत्ययहार		त्सरुपरिवार	
द्वयदभिसार		स्वरुपरिवार	
द्वयसंवार		प्रस्तरवार	
२८१ श्रीघनसार	६४	प्रस्तरवार	९६
प्रतिसरसार		स्वरपरिवार	
प्रतिसरसार		श्रीप्रस्तार	
प्रतिसरसार		श्रीदोदार	
प्रतिसरसार	६८	प्रहिलाकार	१००
प्रतिसरसार		स्पृडन्याहार	
प्रतिसरसार		स्तृतगुणतार	
प्रतिसरसार		स्फुरिङ्गततार	
स्वःप्राकार	७३	द्यातिततार	१०४

झमसंतार		प्रदामदार	
क्लेण्डार		प्रदामदार	११२
शन्थितवार	३२१	घोतिकडार	
स्फोडकवार	१०८	प्रदरकुठार	
इतकेदार		प्रदरकुठार	
ज्वलनकडार		स्यादुकुठार	११६

SECTION III.

१. Omitted. This omission is along with the end of the last section.
३. असितविकार instead.
- ४, ५. व्यपहतभार extra between the two.
१५. Omitted
२३. स्वलदभिचार
२४. कृशितविचार
- २४, २५. क्रयदुपचार extra between the two.
२६. स्थितसंचार
२८. स्थापितसार
२९. मुतसंसार instead
- ४८, ४९. प्रतिभट्टदारम्बस्तविदार
५६. प्लविततुषार
५८. ध्रतितज्वार
५९. क्लाधितवार instead
६१. Omitted
- ६२, ६३. क्षिताद्वार extra between the two
६४. शुतिघनसार
६५. Omitted
- १०४, १०५. भाजितद्वार extra between the two.
१०६. The section ends here. All the other lines omitted.

खण्ड ४। -

स्मर्भितदास		कूरजास	
स्थितिकैलास		श्यायितकास	३२
स्मर्भितदास		ब्रदितश्वास	
प्रेमनिवास	४	स्यमिताश्वास	
ओटितपाश		ग्रस्तोज्जास	
व्यथितहास		स्वादितघास	३६
फान्तविवास		स्वतनुम्लास	
३३१		त्रौकितमास	
झमिकीनाश	५	श्वेतितवास	
कथनविलास		परप्रकाश	४०
झलदन्यास		स्वपत्रकाश	
स्फूर्च्छितरास	३६१	त्विड्जितकाश	
द्राडितवाश	१२	क्रथितायास	
स्थलदवकाश		स्तुथद्वास	४४
भ्रेषिनिकाश		द्विरुक्कलास	
स्थायितभास		ध्रूव्यत्यास	
कोशितभास	१६	त्रपितव्यास	
झरणाश		त्रुकितव्यास	४८
म्नातन्यास		स्तरणहास	
३४१		प्रियविश्वास	
म्हुरसइकाश		व्यग्नितपलाश	
स्मरितप्रास	२०	छन्नपलाश	
स्थायिश्वास		प्रेषितकाश	५२
ध्यातविकाश	३७१	ओण पलाश	
स्नातविभास		व्यग्नितव्याश	
स्थापितवास	२४	स्तनितखलाश	
भ्मातइताश	२००	द्रोहिनिरास	
प्रातबुधास	८१	कूरपरास	
स्वयंनिराश		स्तिंधाभ्यास	५०
प्रायितरास	२८		
४५१			
त्यक्तोच्छास			
स्पर्धिविनाश			

स्तुक् सन्न्यास		युसदधिवास	८०
स्वःपतिशास		ह्रीच्छतदाय	
प्रभाप्रकाश		क्षोटितदाश	
३८१ व्यापदशाश	६४	प्रचितचकास	
द्विष्टदशास	४०१	प्रीणितदास	८४
क्षिष्टदशास		ध्रजितस्पास	
प्रायितलास		ध्वजितस्पाश	
स्वरितविभास	६८	ध्वजितकास	
भ्रेजितनास		द्रवदितिहास	८८
स्लपितविपास		द्युदुर्वासः	
प्रहृतयियास		कुतपरिहास	
स्यूतसमास	७२	प्रकरविलास	
स्लपितविपाश		प्रद्रुतकास	१२
३८२ ह्रसिताकाश		ह्रादकरास	
स्लूकार्पास		प्रफुल्लवास	
ज्युतदुर्वास	७६	व्यंसककास	
क्षुद्रिभ्यास		व्यञ्जकवास	१६
स्वागदग्वास		प्रचरदास	
व्रजदधिवास		प्रसवप्रास	१८

SECTION IV.

- ३. आजितहास instead.
- ५, ६. स्वीकृतपाश extra between the two lines.
- २२. स्लातप्रभास
- २९. त्यजदुच्छवास
- ३१. द्रातत्रास
- ३४, ३५. स्वलदुल्लास extra between the two lines.
- ३५. असितोज्जास
- ३७, ३८. स्तम्भितद्वास extra between the two lines.

५९. ल्लेशपरास
 ६३. स्वयंप्रकाश
 ६६. omitted.
 ६७, ६८. द्वितीयास extra between the two lines.
 ६९, ७०. ब्रह्मविभासक्रमविन्यास extra between the two lines.
 ७४. ब्रह्माभ्यास instead.
 ७६. श्चुतदुर्वास instead.
 ७६, ७७. क्षपनिभासत्यजदधिवास extra between the two lines.
 ८०. omitted.
 ८२, ८३, ८४. ग्लुचितचकासहादकभास instead.
 ८५. ध्वजितस्पाश
 ८७, ८८. स्कन्दितरासक्वचिदितिहास instead.
 ८९, ९०. व्यक्तिदुर्वास extra between the two lines.
 ९१, ९२. प्रबलप्रास extra between the two lines
 ९३, ९४, ९५, ९६. omitted.
 ९८. omitted.

खण्ड ५.

प्रधृतकपाल	४२१	अंसितवाल
त्रिभुवनपाल		प्रभवरवाल
प्रगुणकपाल		आजन्माल
प्रकृततमाल		क्लुतकरवाल
प्रसरदराल		ध्वनितविदाल
प्रखचितवाल		च्युतंजम्बाल
प्रियतमवाल		स्फुटरौचाल
प्रवलितवाल		प्रतिमितवाल
श्वोणितवाल		स्फुलितजटाल

	द्विजपतिभाल		घोतितकाल	४४
	द्युतिनिधिभाल	२०	द्येपितकाल	
	प्रमदकुबाल		शिशुवाचाल	
	प्रतिमठताल		प्रमथकुपाल	
	प्रभृतिविशाल		प्रेषितहाल	४८
४३१	प्रविजितताल	२४	श्रेष्ठितहाल	
	ध्मापितताल		श्यावनिगाल	
	ग्लेवितताल		ज्ञरदघजाल	
	प्रयहिन्ताल		प्रार्धितजाल	५२
	प्रतिपाताल	२८	द्वेवितजाल	
	प्रणिहितज्वाल		म्लासिव्याल	
	म्लक्षपियाल		स्तव्यज्वाल	
	स्थगितज्वाल		व्यातज्वाल	५६
	ध्वंसुरशाल	३२	व्यातकराल	
	द्वुमसुखज्वाल		स्फूर्जज्वाल	
	चपितमृणाल		ज्वलितपलाल	
	छविफणिशाल		छविकलिकाल	६०
४४१	प्रकटशिशाल	३६	प्रखरतमाल	
	प्रथितरसाल		प्रमुखकराल	
	प्रचुररसाल		त्रिशखकराल	
	श्रीफलशाल		प्रमुखदराल	६४
	द्रुहिणविडाल	४०	त्रिशिखकाल	
	प्रतिहृतकाल		प्रीतकराल	
	स्थरतम काल		कौञ्चमराल	
	द्युतिधरकाल		प्रियकशृणाल	६८

SECTION V.

१. प्रणुतकपाल

७. omitted.

१३. द्रुतकरवाल instead.

२५, २६. स्वीकृतताल instead.

२६, ३०. प्रीतशृणाल extra between the two lines.

३६. त्रिदशमराल instead.

४६. द्वातचरडाल instead.
- ४७, ४८. प्रभवाचालस्तुतसंचालच्चवितविचाल extra between the two liens.
४९. omitted.
५०. भाजिनिगाल
- ५१, ५२, ५३. कमडुल्लाल instead.
५४. All lines from this (inclusive) omitted.

खण्ड ६.

	धृतसुखधाम		स्मायककाम	२४
	स्फाटिकधाम		त्र्यक्षरकाम	
	शृतिपतिधाम	४६१	त्रिलोककाम	
	व्यलीकधाम	४	प्रपटितसाम	
	त्रिवर्गधाम		द्विजहृतकाम	२५
४७१	स्वतन्त्रधाम		द्वेषितभाम	
	प्रलयनिराम		द्राघितभाम	
	श्रियाभिराम	=	व्यापितभाम	
	स्वनिहितराम		स्फुनितभाम	३२
	स्नेहाराम		आशितभाम	
	हेषितराम		स्तावितनाम	
	स्नेहितराम	१२	प्लीपरिणाम	
	म्लेवितराम		प्राणायाम	३६
	प्रतिसृतराम		प्रवलक्ष्माम	
	प्रणयितराम	५०१	प्रत्तललाम	
४८१	अद्वितराम	१६	श्वेतललाम	
	स्वक्षविराम		श्वलल्लाम	४०
	द्रावकवाम		स्फीतबल्लाम	
	प्रापितवाम		श्वल्लाम	
	श्चयोतितवाम	२०	द्वरल्लाम	
	स्फेटितवाम		स्थलितबल्लाम	४४
	स्मैटितवाम		द्वेषललाम	
	स्फेटिकाम		स्वभूललाम	

	प्रेजिललाम		स्तापितदाम	
५११	स्त्रयज्जलाम	४८	स्वर्णग्राम	५६
	व्यायितयाम		प्रकुलग्राम	
	ओपितयाम		प्रभवद्ग्राम	
	व्याघ्रस्थाम		प्रसंग्राम	
	चोभणशाम	५२	स्वपत्प्रणाम	६०
	प्रेरितसाम		स्वःशुभदाम	६१
	ह्यदुदाम			

SECTION VI.

The variants are so many part 7 have to give this section as found in the manuscript.

धूव उखधाम	क्षतविनाम
स्फाटिकधाम	स्त्रवितनाम
घुतिपतिवाम	श्लिकपरिणाम
प्रलयनिराम	सुटपरिणाम
स्नेहितराम	प्राणायाम
हेपितराम	प्रवलक्ष्याम
ग्लेवितराम	प्रेरितसाम
प्रतिस्तुतराम	प्रेरितसाम
प्रसरितराम	प्रत्तलसाम
श्रियाभिराम	ह्यदुदाम
स्वनिहितराम	स्तापितदाम
स्नेहागाम	त्रिपःग्राम
श्लेषितवाम	क्षणसंग्राम
स्फेटितवाम	क्षुण्णश्याम
श्वर्तितवाम	क्षालिलसाम
इमयितनिकाम	मोटितसाम
प्रमदितकाम	द्वेदितसाम
प्रपठितसाम	स्मयविश्राम
द्विजकृतकाम	द्वेढविचाम
ह्यायितवाम	क्षायितवाम
स्वक्षविराम	प्रथितायान

श्लाघितयाम	स्निहृत्याम
प्रत्तललाम	स्त्रीव्यायाम
श्वेतललाम	ज्ञुतत्रियाम
द्वेषितताम	श्लिष्टश्याम
दधाय्व्रस्थाम	ह्रीचक्रदाम
क्षोभणशाम	द्राढेतगाम
श्वौत्रनिशाम	स्फूर्च्छितदाम
व्राह्मणकम	स्वःसुखराम
थेयस्काम	

APPENDIX III.

जगद्विजयच्छन्दः

लघु मूलम्

खण्ड १.

१	जय जय धीन व्रिजगदधीन प्रतुदितशीन प्रथमनशीन क्षितिधरलीन प्रचकित वीन प्रचुरमशीन स्वमतिनशीन	ध्यनिजितवीण प्रतिहतजीन प्रतिसृतमीन ध्वजसुकुलीन प्रसरदहीन- प्रतिभटपीन- धूमिभुजरीण प्रखलधुरीण	१२ १६
---	---	--	----------

खण्ड २.

११	स्फुरमभिराम धृवसुखधाम द्युतिपितधाम स्वनिहितराम प्रपठितसाम द्विजकृतकाम वृपरतभाम प्रमितललाम स्तुतपरेणाम त्रिभुवनधाम-	प्रविद्वितनाम- त्रिगुणितदाम द्युतिजितकाम प्रियतमवाम प्रशिहितवाम प्रलयितयाम- व्यथ गतकाम- प्रकृति निकाम- स्वलितविनाम	१२ १६ १६ १६
----	---	--	----------------------

खण्ड ३.

	प्रचलसमीर- प्रतिगतमीर- प्रकलकुलीर- प्रस्तुमरमीर-	श्रितजलतीर- प्रकटपर्णीर- छुपितकुटीर- क्षितिपकरीर-	
--	---	--	--

प्रबलशर्तर-		क्षेत्रीकर वीर-
प्रणिहितचीर		क्षितिपति-नीर
प्रमदितधर		प्रधृणितभीर
ध्वनितगभीर	१२	प्रतिकृतसीर
स्फुटकरवार-	३१	ध्वज वरकीर

खण्ड ४.

स्वनुकृतनस		प्रणियतदास
स्फुरदण्डहास		ध्वुसदधिवास
प्रेमनिवास	४१	द्विजगणभास
प्रियविश्वास	४	व्यपगतनारा
प्रणितपलाश		च्युतपरेहास
प्रहृतखलाश		प्रतिसभकाश
प्रनितदशाश		स्थलदवकाश
प्रकटितरास-	८	प्रहृतदृताश
प्रकरविलास		प्रचितसमाश

खण्ड ५.

स्तुतरिपुच्छण्ड		स्फरमणिखण्ड-
द्विवद्यदचण्ड		प्रविहितगण्ड
प्रणुदितचण्ड		ध्वुतखलखण्ड
५१ भ्रंशितचण्ड	४	त्रिजगदखण्ड
ध्वनप्रचण्ड		श्लथरिपुगण्ड
स्फुरप्रचण्ड		प्रविज्ञितगण्ड
श्रीभुजदण्ड-		त्रिदशभरण्ड-
श्रयिकोदण्ड-	८	श्लाघितपण्ड
आहिनदण्ड		अस्यदपण्ड
प्रवलितदण्ड		प्रमदवरण्ड
स्तुतमहिदण्ड		क्षितिसुवरण्ड
स्थितजगदण्ड	१२	प्रहृतवितण्ड
द्रधदहृदण्ड		क्षतजलदण्ड
प्रवलदुदण्ड		प्रवरितकुण्ड
श्रितनवखण्ड	७१	ध्वुदसितकुण्ड
प्रगलितखण्ड-	१६	प्रभरितकुण्ड

द्विदलितमुण्ड		प्रसभसशुरेड	३६
प्रगलितशुण्ड-		द्विपचरमुण्ड	
ध्रमिधरशुरेड		क्षितपरतुण्ड	३८

खण्ड ६.

त्रिगुणनिदान		क्रमजुघमाण	
स्तकदुपमान		गन्थिलवाण	
भृतियुतगान		द्रमितनिमान	
ध्वनितपुराण	४	प्रशितहृपाण	१६
८१ प्रथितपुराण		ब्रह्मपान	
म्रदितविगान		भृतपरिमाण	
त्रिग्रथपुनान		श्रुतवृग्यान	
त्रिपुरभुनान-	८	स्यन्दितवान	२०
प्रत्ययधान		ज्वलदभिधान	
ध्रमदपदान		प्रणयगृणान	
स्वतःप्रमाण		ध्रुवलभमान	२१
प्रकृतिवितान	९२		

खण्ड ७.

त्रिपदविधार		प्रसृतकुमार	
स्वभ्यवहार		श्रीमदुदार	
श्रमपरिदार		प्रतिभटदार	१२
स्थितिगतहार	४	प्रभुनागार	
दुर्लाङ्दिभिचार		क्षयदभिसार	
क्षयितविचार		प्रतिसरसार	
व्यपेगतपार		स्तृतगुणतार	१६
स्मृतवरनार	८	प्रलयकुडार	१७
क्षपणकमार			

खण्ड ८.

त्रिभुवनपाल		प्रभवरवाल	
प्रगुणकृशल		क्लुतकरवाल-	
प्रसरदराल-		ध्वनितविदाल	
प्रसचितवाल	४	द्विजपतिभाल	

प्रतिहतकाल		ज्वलितपलाल-
क्षर दध जाल		छविकलिकाल
प्रमुखकराल		प्रतिमठताल
द्वूहिणविडाल,	१२	प्रभृतिविशाल
प्रखरतमाल		

खण्ड ९.

स्मयितसुधर्म		क्षणगणनम्
प्रविहितधर्म		क्षितितलवर्म
प्रिदशसधर्म		श्रुनिशतशर्म-
प्रविदितमर्म	४	प्रद शुभमर्म-
१३१ प्रचरदधर्म		प्रवितर घर्म
प्रमथनकर्म		क्षयकर पाहि
धुवकृतकर्म		स्वकज्जनमेतम्
द्विपततिचर्म-	८	१६
थ्रियपरेकर्म-		भक्तसमेतम् ॥ १७

Variants in the manuscript with the text alone:

1. In the third section, the line प्रसदितधीर (L. 11), and in the fifth section, the line धुवप्रचण्ड (L. 5) and in the ninth section the final portion पाहि स्वकज्जनमेतं भक्तसमेतम् are found only in this manuscript.

2. In the sixth section, all the lines from प्रशित-कृपाण (L. 16) to the end and in the seventh section all the lines except the last, प्रलयकुठार are missing in this manuscript.

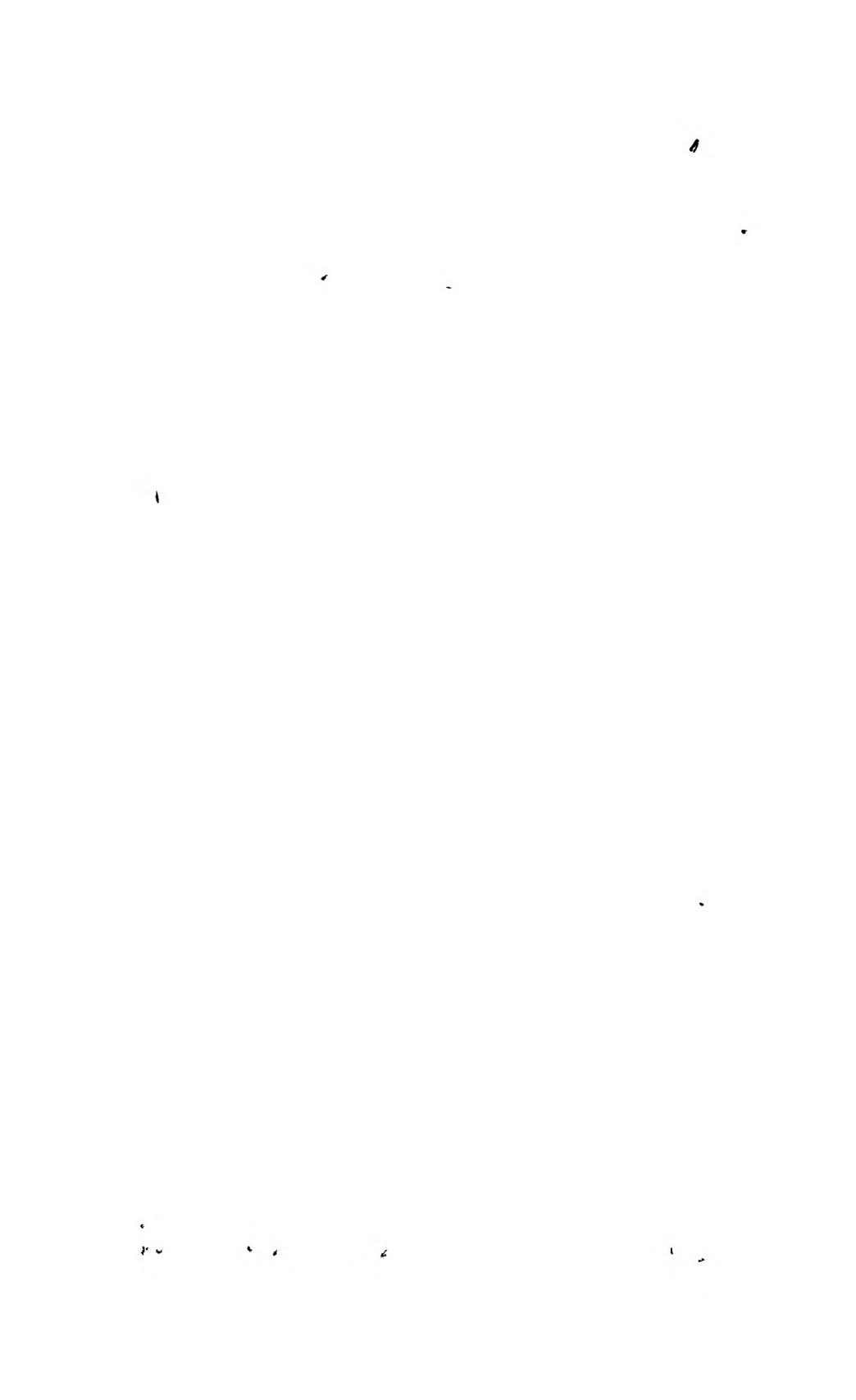
APPENDIX IV.

Common Passages.

(a) Identical

बृहत्	लघु	बृहत्	लघु	बृहत्	लघु
१५४	४८	१५४	८७	४५६	१२३
५१	५१	१६६	८८	४४५, ४६२,	१२
५०	५०	१७३	८९	४६३	११
४९	४९	१७७	९१	४६६	१३
५२	५२	१७९	९२	४७४	१२
५३	५३	१८४	९०	४८६	१४
५४	५४	१८६	९३	४९२	
५५	५५	१८७	९४		
५६	५६	१८९	९५		
५७	५७	१९४	९६		
५८	५८	२२६	९७		
५९	५९	२४३	९९		
६०	६०	२४५	१००, १०१		
६१	६१	२५०	१०३	१६	५४
६२	६२	२५१	१०४	२०	५५
६३	६३	२५२	१०५	२३	६२
६४	६४	२६१	१०७	१४	७५
६५	६५	२६४	१११	११९	७९
६६	६६	२७१	११२	२३०	९८
६७	६७	२७९	११३	२५८	१०८
६८	६८	२८४	११४	२६३	१०८
६९	६९	३१२	११५	२६६	१०९
७०	७०	३२७	११६	२६९	११०
७१	७१	३२४	११७	३४७	११०
७२	७२	३६९	११८	३८१	३७
७३	७३	३७०	११९	४१८	११८
७४	७४	३९७	१२०	४६१	१२५
७५	७५	४१५	१२१	४७३	१०
७६	७६	४१६	१२२	४८६	२०
७७	७७	४२४	१२३	४८७	२१
७८	७८	४२७	१२४	४८८	१९
७९	७९	४२९	१२५	५०४	१६
८०	८०	४३०	१२६		
८१	८१	४४६	१२७		

(b) Similar

INDEX.

अखण्ड	३३ ४०० खण्ड	अभ्यास	पैनःपुन्य ३३३;
आगार	गृह २६४		संमुखोपवेशन
अघ	पाप ४५६		३७७
अङ्गार	३१६	अग्र	अग्रति गच्छति
अचण्ड	शान्त द see चण्ड		इति ३९०
अज्ञान	अविद्या १२५	अग्लान	हृष्ट १२८
अण्ड	२६ see जगदण्ड; मुष्क २७; वीर्य, पर क्रम २८ see उदण्ड	अग्लाल	कुटिल ४१८; सम- ददन्ती ४६४
अधिकार	२३९	अग्ल	४१७ see प्रकृत- तमाल
अभ्यास	धूपत्रादिभिः सं- स्कार ३९६ see वास; निवास ३९७	अलंकार	२९७
अधिष्ठान	स्थान १६२	अवकाश	आकाश ३३५
अनुमान	११८	अवगार	२५९
अपण्ड	वीर ५०	अरा	शः श्रेष्ठः। तद्विद्धः ३७६ see शः
अपदान	मःत् कर्म १४६	अस	न विद्यते सः वोपः ३७७ see सः
अपान	२०० see सापान		३८३ see दरासः; ४१० see व्यंस- षकास; ४१३
अभिचार	हिसाकर्म २५०		see प्रवरप्रास
अभिधान	नाम १९२; हिंसा १९५, २०७; गर्व २०६; ज्ञान २०८; प्रणय २०९	अद्विकार	४१३
अभिराम	मनोहर ४७३	अहृत्	थनु २७
अभिलार	परस्त्रीगमनानुकृ- लव्यापार २७९		
अभ्यवहार	२४५ see स्वभ्य- वहार	आशार	२३८; इद्वित ३११;
		आशार	३९१
		आणा	१६१ see अग्नाण
		आत्त	५९० see प्रात्त

आधान	स्थान १२२; अ-	उद्सित	९० see व्युहसित
	गत्याधानादि १२३; उदान		२००
आन	२१० see स्वगान	उदार	महान् २६६; दाता
आम	४७२ see निराम		२६६; दक्षिण ३१०
आयास	परिश्रम ३६३	उदित	१६१ see प्रोदित
आरभमाण	२२४ see स्वारभ- माण	उदगार	फूत्कार २४४
आराम	उपवन ४७५	उद्घार	उद्घट ५१५
आलान	गजबन्धन १७६	उद्यान	उपवन १३०; नि-
आय	आं ब्रह्माण्डं श्यति- तनूकरांति इति		स्सरणा १३७; उ-
	४७५ see श्य	उक्षिदाण्ण	देश्य १३८;
आया	३४८ see बुधारा;		१०३ see प्रोक्षि-
	३४९ see निराया;	उपमान	द्राण
	३८१ see दयाया	उपरत	साहश्य ११७
आश्वास	व्यसन ३५५	उपहृत	१०१ see व्युपहृत
आसार	प्रसार २६०		१०० see व्युपहृत
आहार	२४१	ऋगाण	ऋचां आण ऋक्-
आह्वान	आकरण १५१		प्राणभूत वेदान्त-
इत	३८५ see स्वरित		समूह १६५ see
इतिहास	पुरावृत्त ४०५;	ऋत	आण
ईप्सित	३७३ see प्रेप्सित	परणद्रुम	८८ see स्वृत
ईशान	२२०	ओकार	६४ see द्रुम
उच्छृंगास	निश्वास ३५१	कडार	पिङ्गल ३१९; दास
उज्जास	३५६ see ग्रस्तो- ज्जास	कपाढ	३२४;
उत्थान	तन्त्र १३९; उद्यम १४०; पौष्टि १४१	करवाढ	४२४ स्वदृग्
उद्देश	उत्थष्टाएड २८ see अण्ड	कराष	भीषणा ४६१, ४६४;
	अण्ड		ब्रज, तुङ्ग ४६३;
			दन्तुर ४६५

कलिकाल	कलि कलहं काल-		१०; अन्यालय
	यति नायथति		११; मानमेद१२;
	इति ४६१ see		राजा ४५२
	काल	कुपाल	पृथिव्यां मायति
काण	शब्द १६५	कुपार	दुष्टान् इनि २६३;
कान्तार	२६० see प्रतिका-		स्वामिकार्तिकेय
	न्तार		२६३;
काम	कामदेव धृद; रेतः	कुलाख	कुभकार (निर्मि-
	धृदः; कामयते		ता) ४२९
	इति ४११; अभि-	कुक्लास	सरट ३६५
	लाष ४१२;	कुत्	१९२ see भ्यस-
कार	२३१ see छन्द-		कुत्
	स्कार	कुत	४०६, ४५२
कार्पास	वस्त्र ३१२	कुपाण	खद्ग १७७
काल	सूत्यु ४४६; श्या-	कुपाल	कुपां लाति आदचे
	मल ४४८; महा-		इति ४१६ see ल
	काल ४४९; यम	केदार	पर्वत ३१८
	४५०; समय ४५१,	कैज्ञास	३२५
	४६१ see कलि-	कोदण्ड	कामुक १४; भूनता
	काल		१५; देशमेद १५;
काय	तृणविशेष ३६२;	कतु	यज्ञ २५९
	काश्यां भव लोक	कथन	हिसन ३३२
	३७३;	क्रथित	नायित १२५; दूरी-
कास	रोगविशेष ३५३;	क्रम	कृत ३६३
	कुत्सितशब्द ४०४;		राक्त १६६; परि-
	शासन ४०७	क्रमित	पाठी १५४
कासार	सरसी २५६	क्रान्त	प्रवर्तित १९७
कीनाय	यम ३३१	क्रिया	प्राप्त ३३०
कुटार	कपट ३२२; छेदन-	क्रीकेकार	१८०
	कारि अस्त्रविशेष	क्रीडित	३०२ see केंकार
	३२२; मैथुन ३२३	कूर	विहारयुक्त कृत
कुण्ड	पिठर द्व, द१ see		२६८
	सुकुण्ड; जारज		३७७

कूरत्रास	वूरान् नुशंसान् त्रासयति इति ३५२ see त्रास	क्षिति	विशिष्ट ४८; ना- शित ८७; हत ९९ पृथिवी २४; निवा- स ८४
केंकार	३०२ ९०६ कैंकार	क्षिति	२४४
कोशित	आहापित ३३८	क्षिति	शीघ्रगामी १०४
कौञ्च	पक्षिविशेष ४६५	क्षीर	१५८
झम	हर्षक्षय ३१५	कुण्डा	अभ्यस्त ५५
झमिन्	ग्लानियुक्त ३३१	ज्ञार	शस्त्रविशेष ३४१
झिए	झगयुक्त ३८३	ज्ञेत्र	शरीर १५६
झाष	अपौरुष २७२	ज्ञेत्रिय-	अमाध्यव्याधि २४६
कलुत	प्राप्त ४२४	ज्ञेपित	गमित ४५१
क्लेश	पञ्चलेशा अविद्या- स्मितागद्वेषमो- हरूपाः ३१६	ज्ञेवित	नि सित ४५८
क्षधित	परिपक्व २५१	ज्ञाटित	ज्ञित ३९९
क्ष	वृः २९१; राक्षस २९२	ज्ञोणी	पृथिवी ६६
क्षण	व्यापारस्थिति २९६	ज्ञोदिन	संपेषित ४५
क्षणिक	२६०	ज्ञोभण	ज्ञोभकारक ५१३
क्षपणक	बौद्धविशेष २६१	ज्ञामित	ज्ञोभयुक्त कृत ६
क्षपित	तिरस्कृत ४४०	ज्ञणूत्	उत्तेजयित ३९४
क्षम	समर्थ २०२; हित २२५;	ज्ञमातल	पृथ्वीतल १८
क्षमा	पृथ्वी ११	ज्ञमाधर	ज्ञमायाः पृथिव्याः
क्षय	रोग २८०	ज्ञायित	धराः धारकाः
क्षयत्	नश्यत् २७९	ज्ञिवृत्	शेषाद्यः २६७
क्षरत्	दृग्भवत् ४५६	ज्ञवेड	see धर
क्षरित	गलित १९८	ज्ञवेदित	विधूनित १०७
क्षाम	५००	ज्ञवेलित	स्निह्यत् ८
क्षारित	दृग्भृत ६५	खगान्	विष १९९
क्षित	क्षयं प्राप्त ३५; नि- वासं प्राप्त ४६; गत ४७; ऐश्वर्य-		मोचित १७८
			गमित ४९३

खण्ड	भारतादयः २९, see नवखण्ड; मणि- दोष ३०; खण्डन ३१; राकीरा ३२; ३३ see अखण्ड	गृहणान्	गृहणीते अनगृह- णीते इति १६४
खल	खलकर्मन् ३१; दुष्ट ३७६	ग्रन्थित	ग्रन्थयुक्त १७३
खाल	खलसमूह ४३५	ग्रसित	गृहीत ७६
ख्यान	प्रथम १७२	ग्रस्त	भक्षित ७८
ख्यापित	प्रसिद्धीकृत २०५	ग्रस्तोज्ञास	ग्रस्तान् व्याध्या- दिना उज्जासय-
		ग्रह	ति मंचयति इति ३५६ see उज्जास
		ग्रहिल	सूर्यादि १६४; आ- नुग्रह १७०; रणो- धम २०६
गण	संमूह २७७ see वारस्त्रांगणः २९६	ग्राम	निर्वन्धवत् ३११
गण्ड	भूषण ३०; प्रवीर ३६; कपोल ३७; चिह्न ३८; योग- भेद ३९; अध्य४० see रिपुगण्ड; बुद्बुद (शा०१- श्यकारणीभूतसां- ख्यप्रसिद्ध) ४१; रोगविशेष ४२; नदविशेष ४३; खड्गी ४४; प्रति कूलग्रह ४५	ग्रावन्	नगा ५१६; समूह ५१६; नन्दग्रा- मादि ५१७
		ग्रास	पर्वत १०६; पापा- ण १४८
		ग्राहित	३२९ see द्वरण- ग्रास
		ग्लापित	ग्रापित १४
		ग्लानि	ग्लानि ग्रापित ३८७
		ग्लेचित	ग्लानि १२७
		घनसार	सेवित ४३३
गत्	११६ see त्रिजगत्	कर्पूरसद्वरा २८१	
गाण	प्रमथसमूह १९३	३२७ see स्वादि- तघास	
गान	गीत ११९	घुण्ड	भ्रमर ९४
गीर्वाणा	देव ११९	घ्राजिन्	गत २७६
गुण	३१२	घ्रणितव्य	वाच्य ३७५
गुणीघ	गुणसमूह ३८	घ्रापित	घ्राणिविषयकारि- त ९८
गृणान्	उपदेष्टा २२६ ..		

चक्रास	दीपि ४००	जलधारा	गङ्गाप्रवाह २७१
चण्ड	तीव्र २; दैत्य ३; यमदास ४; को- पन ६, ८ see अचण्ड	जलरुण्ड	सर्प ८६; पयोरेणु ८७; जलप्रवाह ८८
चण्डयुति	सूर्य २	जार	जरणं जीर्णता यस्य २७५
चण्डा	शड्कपुष्पी ५; ध- नहरी ७	जाल	समूह ४५६; कद- म्बवृक्ष ४५७;
चामुण्डा	देवी ९५	जित	दम्भ भृष्ट
चार	२५४	जित	३६२
च्युत	च्यवते इति ८५	जुषमाण	सेवमान १६६
च्युत	गत ४२५	जुहुराण	२१५
च्योतित	आसिक्त ४८४	जुहान	२३१ see व्याजुहान
<hr/>		ज्ञात	ज्ञापित १५६
छ	निर्मल २८८; तर- ल २८९; छेदक २९०	ज्ञाति	ज्ञान ११४
छन्दःकार	छन्दांसि करोति २३९	ज्ञा	बुद्धि २४७
छन्द	अपवारित ३७१	ज्ञान	१२४
छर्पित	संदीप १०५	ज्ञेय	२०१
छलत्	छलमिवाचरति इ- ति २९५	ज्युत	गत ३९३
छवि	दीपि ४४०, ४६१	ज्ययत्	अभिभवत् ५११
छात	(छिन्न) ३७२	ज्वलत् ज्वलन	देवीष्यमान १९४ आङ्ग ३१९
<hr/>		ज्वलित	उड्डीप ४६१
जगदण्ड	ब्रह्माण्ड २६ see भण्ड	ज्वार	रोग २७६
जटाल	जटालहित ४२६	ज्वाला	४३७; शिखा ४६१
जम्बाल	कर्दम ४२५	<hr/>	
जय	१, २	तटिनी	नदी ७५
जरसान	पुरुष, आत्मा २२३	तनु	३५७ see स्वतनु
जब	२३	तमाल	खड्ग ४६२
		तरण्ड	भद्रवस्तु ७३; नौ
		तान	७५
			१६१

तार	अत्युच्चैःस्वर २७०;	त्रिदिव	स्वर्ग १५७
	हार ३१२; रजत	त्रिपथ	त्रयाणां पथां स-
	३१३; नक्षत्र ३१४		माहार १३२
	३१५ see संतार	त्रिपद	त्रयाणां पदानां स-
ताल	४३०; तालवृक्ष	त्रिपुर	माहार २४३
	४३१; वाद्यवि-		त्रयाणां पुरा स-
	शेष ४३२; करा-		माहार १३४
	स्फाकन ४३३	त्रिपुरा	देवा १८०
तिरस्कार	दूरं करोति इति	त्रिभुवन	त्रयाणां भुवनानां
	२८९		समाहार ४१५
तुण्ड	मुख १९	त्रिलोक	त्यच्यव लोक ४११
तुषार	हिम २७४	त्रिवर्ण	सत्वरजस्तमांसि
त्यक्त	३५१		४७०
त्यजित	त्यागविषयीकारित	त्रिविध	भूतभविष्यद्वर्तमान-
	५६		वस्तुविषयक १२४
त्रस्रत्	गच्छत् २०७	त्रिशिख	त्रिशू ४६३; (र-
त्रस्रित	प्राप्त ६२		घस) ४६४
त्रपित	लज्जित ३६६	त्रुट्टक	द्विज १०
त्रस्यत्	त्रासं प्राप्नुवत् ५०	त्रुमित	नाशित ३६७
त्राणा	रक्षण १६६; रक्षित	त्रोट्टित	छेदित ३२८
	१८८	त्रोपित	नाशित ५१३
त्रात	रक्षित ७१	त्रौकित	गांमत ३८८
त्रास	३५२ see क्रूरत्रास	त्र्यक्षरक	त्रीणि अक्षराणि
त्रासित	१६		यस्मिन् ४६०
त्रिः	वारक्षयम् २२१	त्वक्ष	१६२
त्रिगुणा	त्रयो गुणाः त्रया-	त्वक्षित	तनूकृत ५१
	णां गुणानां स-		तनूकृत २३५
	माहारो वा १११	त्वष्ट	२४२, ३६२
त्रिज्ञगत्	३३; त्रिभ्यो जायन्ते	त्वद्	खड्गमुष्टि ३०४
	इति त्रिजाः । तान्	तस्र	—
	गच्छति इति ११६	द	३१० see श्रीद
	see गत्	दुष्ट	क.र १४२ see
त्रिदिव	देव ४६		मुजवृण्ड, सैन्य,

व्युहभेद;	यम १६३; संयम १७; प्रशस्त १८; अ- भिमानि १६; अ- श्व, कोण २०३; लगुड २१; च- रडांशोः पारिपा- थिक २२; मन्था- न, कलापरिमाण- भेद २३ ^२	द्विध्यासा दुर्वार दुर्वास दुर्वासस् दृशान द्युत् द्युति द्युतिनिधि द्युतिपति द्युपत् द्योतित	ध्यानेच्छा ३९४. अन्वार्य ३०१ दुष्ट वास वापना ३६३ see वास (ऋषि) ४०६ लोकपाल २२८ अभिगत ४०६ अभिगत ३१ शोभा ४४८ सूर्य ४२८ सूर्य ४६८ देव ३९७ प्रकाशित ३१४; शोभित ४५० द्यानः आस्ति / प्र- काशिन) ३२१
ददान	दत्तं असौ (दाता) १३६		
दधान	धत्तं असौ (धारक) १३५		
दशाराः	दशसंख्याका दिशः ३८१ see आरा	द्योरिन्	
दशास	शशादिदशाः स्य- ति नाशयति ३८३ see अप	द्रमत् द्रमित	गच्छत् २०६
दा	५१९ see स्वः शु- भदा	द्रव	गति १७१; सुख- रूप २५३
दान	खण्डन ११२; वि- त्ताणि ११३ शु- द्धि २०५	द्रवत्	द्रवीभवत २७; प्र- चात् ४०५
दाम	रजनु ५१५		
दार	दारयति इति २६६		
दाराः	(पार्वत) २६८		
दारा	दाता ३९८; कवर्त ३९९	द्रविन्	परिचरणं प्रस १०२
दास	३२४; दानपात्र ४०१	द्राघिन	काश्चन १८१; प- राक्रम १८२
दिग्वाप	दिग्ग वस्ते आ- च्छादयति ३६५ see वास	द्राघित द्राण द्रावक द्रावित	द्रव अस्य अरित १६७ स्मर्थ ४९४ शुक ३३४ कुसा ११८ क्षोभक २३; विद- ग्ध ४८८ गमित (नाशित) ४२

INDEX

हिन्दू

द्रुगण	द्रुः संसारवृक्षः हन्ते अनेन इति २२	धारा	२६७, २७० २७१ see ज्ञान
द्रुद्	द्रोही १४२	धुनान	धारा १३४
द्रुण्ट्	गच्छत् २५०	ध्मात	कृपनकारी १३४
द्रुत	प्राप्त १५	ध्मापित	प्रज्वालित ३४७
द्रुम	६४ see प॒ एडद्रुम म; वृक्ष ११५, ३००, ४३९; सर्व ३०१	ध्यात	शब्दापित ४३२
द्रूहिण	व्रह्मा ४४५	ध्यान	ध्यान ३४४
द्रू	किं पय ९२	धृति	१९९
द्रोहिन्	शत्रु ३१६	धृति	गत ४०२
द्रय	प्रपञ्च १७४	धृति	प्रापित २५४
द्रत्	संवृणवत् ५०६	धृत	गत १८६
द्वार	अभ्युपाय २३७	धुव	मरणरहित १३; विष्णु २११; यांग २१२; वसुमेद २१३; निश्चय २१४; ख २१५; तित्य २१६; ओत्तानपादि
द्विज	४९२	धृति	२१८ अजस्त्र २१९; तर्क २२०; हर २२३; शशकु २३०; निश्चल ४३८; स्थिर ४६६
द्विजपति	चन्द्र ४२७	ध्वज	खडग १९२
द्विद्	शत्रु ३६५	ध्वजित	गन ४०३
द्विप	हस्ती ९४, १७६	ध्वजित	गत ४०४
द्विषत्	शत्रु १३३	ध्वत्	नष्ट २९८
द्विषद्	द्विघान् द्यति ख- एडयनि ३२२	ध्वनत्	१७६
द्वेषी	अग्रिय ५४	ध्वनित	कथित १२०, ४२४
धर	धारक ९४, २६७ see द्वारधर, ४४८	ध्वस्त	अधरीभूत १८२
धान	पोषण १३५	ध्वान	शश १९३
धाम	स्थान ४६६; गृह ४६७; किंग ४६८; जन्म ४६९; देह ४७०; प्रभाव ४७१	नमस्कार	२९०
		नववरण्ड	नवावयवाः खरण्डाः २९ see खण्ड

नाम	४९८	न्यस्त	दुरीकृत ५७
नार	नराणां समूह २५८	न्यास	मातृकादिन्यास
नारा	ठार धैर्यदारु ३८६		३४०, ३७८ see संन्यास
निकार	परिचार २३६		
निकारा	उपमा ३३६		
निगल	गलोदेश ४५५	पचमान	पाचक २१४
निदान	घेदन २०२; आदि- का ण १११	पण्डा	बुद्धि ४९
निधान	तिथि ११४, १४४	पत्	५९० see स्वपत्
निपान	आहाव १४८	पद	१६३ see प्रपद
निमान	मूःय १८४	पर	शत्रु १९; उत्कृष्ट
निराम	निगतः आम रे ग- यस्मात् ४७२ see आम		१७९, ३६०; अन्य ३७७
निराय	इच्छारहित ३४६ see आशा	परिणाम	४९९
निराप	निराकरण ३७६	परिधान	आच्छादन १२९
निधारि	निश्चय २९९	परिमाण	इथता १८६
निर्माण	निर्मिति १७४; सार- २०३	परिवार	परिःन ३०४; प- रिच्छद् ३०५; काश ३०८
निर्विगु	अस्तगमन १९६	परिदार	२४५
निवार	निवायति प्रजक- त्वेन न अङ्गीक- रति २७२	परिःस	४०६
निवास	स्थान ३२७	पलाल	तृणविशेष ४६१
निःशान	नीदणी करण १९२	पलाश	व्याघ्रादि ३७०;
निस्तार	२५८ see प्रतिनि- स्तार	पवमान	राक्षस ३७१; पत्र ३७२; व्रह्मवृत्त
निस्त्रान	शन्द २०२	पाखण्ड	३७४
निहित	४७४	पाताल	पवने इति २२१
नीहार	तुहिन २४२	पान	दाम्भिक ३५
न्यकृत	तिरस्कृत ५२	पार	४३५ see प्रतिपा-
		पाज	ताज
		पाय	रक्षण १९१
			परतट २५२
			४१५
			वन्धन ३२८

पाषाण	(चन्द्रकाल्त) मणि १६७	प्रक्तर	प्रकर्षेण चरति १५
विधान	आच्छादन (अपवृत्तिमात्रक) १४३	प्रखर	तीक्ष्णा ४६२
विपासा	पातुमिच्छा ३८७	प्रगळत	प्रकर्षेण गत ३०
वियाल	पियालस्य राजा-दनवृक्षस्य फल ४३६	प्रगुण	राजा २६५
पुनान्	पुनीत असौ १३२	प्रगुणण	भूयस् ४१६
पुस्तकार	अङ्गीकार २८८; संस्कार २२१	प्रचण्ड	उद्द० ९; पश्ववयव १०; दुर्घट ११; श्वेतकर्वार १२; प्रतापी १३
पुगण	१२०; अनादि १२१	प्रचार्	४१२
पुष्णान्	१३९	प्रचित	संचित ४००
पोगण्ड	भीरु ४६; विकला-ज्ञ ४७; राजसुनु ४८	प्रचुर	भूयस् ४४३
प्यायित	वर्धित १९१	प्रहान्	बुद्धि १४९; चिह्न ६५०
प्रकट	४४१	प्रणट्	प्रकर्षेण नश्यति ३८ ६९
प्रकर	समूह ४०६	प्रणात	१८८
प्रकार	२९४ see प्रसप्रकार; प्रकृष्ट कृति २९५	प्रणाय	प्रसाद १५१; प्रेम २२६; याच्चा २२७; विश्रम्भ २२८
प्रकाय	प्रहास ३६०; आतप ३६१, ३८०	प्रणयित	संजातप्रणय ४८०
प्रकुल	सुन्दरकार ५१६	प्रणाम	५१९
प्रकृततमाल	अनिशयेन प्रकरण-विवरीकृत अल्पि भूषयति ४१७ see आज	प्रणिहित	प्रेषित ४३५
प्रकृति	गुणसाम्य १५३; पौरवर्ग १५४	प्रकृदत	प्रणेणा उपादेत ५
प्रकम्मण	प्राभमाण २३०	प्रतिकान्तार	प्रतिवन २६० see वान्तार
		प्रतिनिस्तार	निर्वाह २५८ see निस्तार
		प्रतिपाताल	४३५ see पाताल
		प्रतिभट	प्रतिकूलभट २६९
		प्रतिमठ	(ताल) ४३०
		प्रतिमित	सहशीकृत ४२५

प्रतिलभमान	प्राप्तुवन् २३० see लभमान	प्रसवमान	प्रवर्षेण मूवते स· वैत्र २२९ see
प्रतिसन्धान	स्मरण २२४		मूवमान
प्रतिसर	मन्त्र २८२; मात्य २८३; नियाज्य २८४; कडकणा २८५; चमूपृष्ठ, मण्डल, करसूत्र २८६ ^३	प्रकुञ्ज प्रथल प्रथलित प्रभ प्रभरित	विकसित ४०२ ५०० प्रथल १६ प्रकृष्टा भाः यस्य ४२२ प्रथरित (पू· र्ण) दद see भरित
प्रतिसृत	अनुसृत ४७९		प्रकर्षेण भवत् ५१७
प्रतिहत	तिरस्कृत ४४६	प्रभत्	३८०
प्रतिहत	२९५	प्रभा	राजा ८१
प्रत्त	प्रकर्षेण दत्त ५०१	प्रभु	ऐश्वर्य २६४
प्रत्यरुद्ध	गन्धसीट, गन्ध- मृग ६८ ^३ .	प्रभुता	४२०
प्रत्यय	प्रथितत्व १४५; म न्त्र २७८	प्रभृति	गण ४५२
प्रथम	२३९	प्रमथ	प्रमथनति इनि ९४
प्रथित	विख्यात १२१, ४४२	प्रमद	हर्ष ६७, ४२९
प्रह	दाता ९२	प्रमन्दसान	प्रकृष्टमन्दसान अ- ग्नि २३१ see
प्रदर	वेश ३१९; भज्ञ ३२०; वाण ३२२; नारी· रुक् ३२२	प्रमा	मन्दसान
प्रदलित	९४	प्रमाण	यथार्थ ज्ञान १०९
प्रदृत	प्रचलित ४०७	प्रदुख	प्रमिति १४७
प्रधृत	४१४	प्रसुखत्	थ्रेषु ४६३
प्रपठित	श्रधीत ४९२	प्रसुदित	प्रसुखः प्रथम इवा· चरति इति ४६४
प्रपद	प्रकृष्टं पदं स्थानं येषाम् (इन्द्राद- यः) १६३ see पद	प्रसुचित	प्रहृष्ट २७० see
प्रपित्र	प्रकर्षेण पित्रिति ८८	प्रहृदित	मुदित
प्रपोत्	५९.	प्रलय	शोभन ४१८
			प्रकर्षेण रुदित रो- दनवत् ६४
			प्रलयकाल २३८, ४७२

INDEX

६३६

प्रलयित	नाशित ११२	प्रसित	प्रकर्षण सित इते॒त
प्रवरप्रास	उत्कृष्टान् प्रासयति विस्तारयति ४१३ see अस and प्रास		१२२; प्रवर्षण सित वद्ध १२३; see सित
प्रवरित	प्रकर्षण वरित भृ- त ९१ see वरित	प्रसुत	उत्पादित २६३
प्रवल्लत्	प्रकर्षण वहूभवत् २८	प्रस्तर	यज्ञ ३०६, पाषाण (मणि) ३०७
प्रवल्लित	प्रवृद्ध ४१९	प्रस्तार	प्रस्तारयति ३०९
प्रविज्ञित	४४, ४११	प्रहृत	दूरीकृत ७६, ३८८
प्रविद्वित	कृत ३०	प्राकार	आवृति २८७
प्रशित	प्रकर्षण यित ती- क्षणीकृत ५०, १७७ see शित	प्राण	११६, २००, २०१
प्रसंस्तवान	प्रकर्षण संस्तवान वाग्मी २२२ see संस्तवान	प्राणायाम	योगाङ्गविशेष ५००
प्रस	विस्तारयुक्त ५१८	प्रात	पूर्णाङ्गृत ३४८
प्रसप्रकार	प्रकर्षण प्रकार भेदाः देवतिर्य ङ्गमनुष्यादि । तैः सहित २९४ see	प्रात्त	प्रकर्षण आत्त गृ- हीत १९० etc आत्त
प्रसम	प्रकर्षण भासि: सति ९४	प्राप्त	१५५
प्रसमिन्धान	प्रकर्षण सम्यक् इन्धे असौ २३१	प्रायत	प्रातिविषयीकारित ११३; प्रातिविष- यीकृत ३५०; प्र-
प्रसमुत्सार	प्रकर्षण समुत्सार- यति सर्वान् २९३ see समुत्सार	प्राप्ति	कर्षण अयित प्राप्त ३८४
प्रसरद्	४१८	प्राप्तित	प्रवाप्तित ४५७
		प्राप्तिपत	४८४
		प्राप्तार	उत्तरासङ्ग २७३
		प्राप्ति	कुन्त ३५२; ४१३ see प्रवरप्रास and अस
		प्रिय	हृद्यदद, ३६९, ४३४
		प्रियक	चित्रसृग ४६५
		प्रियतम्	६३, ४१८
		प्राणित	तंषित ९७; तर्पित ४०१

प्रीत	तुष्ट ४६५	प्लोवित	दाहित २६२
पुर्	पुष्णाति इनि (स्नेह्युक) ८३	प्सान	१९९
पुत्	गत १९६	फण्ण	(शेष । ४४०
पुन	प्राप्त २०	फरंड	उदर ७४
प्रेक्षित	दृष्ट २७७	फूल्कार	२९२
प्रेनि	प्रकर्षेण शोभते इति ५१०	घटुमान	(वहूनि मानानि) १८७
प्रेप्सित	३७३ see ईप्सित	बाण	शर १७३; असुर-विशेष १७५; काण्डावयव १७८;
प्रेम	स्नेह ३२७	बाल	मूर्ख ४२१; शिशु ४२२
प्रेरित	५१४	बाला	स्त्री ४१८
प्रेष्ठ	अतिशयेन प्रिय ७२	बुधान	बोद्धा २२७;
प्रेष्ठत	अतिशयेन प्रियकृत ४५३	बुधारा	बुधाना परिडता-नामारा इच्छा ३४८ see आशा
प्रोथन्	पय नुवन् १६५	ब्रह्म	शुद्ध चंतन्यम् १०८; वेद १३७; तपस् १३८; विप्र १३९; प्रजापति १४०
प्रोदित	प्रकर्षेण उदित उक्त १६१ see उदित	भर्ड	बृद्धनाभि ५१; पामरजानि ५२
प्रोद्भुर	प्रचण्ड २०	भरण्ड	स्वामी ४९
प्रोद्भुट	२१	भरित	द८ see प्रभरित
प्रोन्निद्राण	प्रकर्षेण उच्चिद्राण जाग्रक १०३ see उच्चिद्राण	भान	शोभा १८०
प्रोपित	प्रवासं प्राप्त २७५	भाम	सूर्य ४४३; क्रोध ४१४; दीपि ४१५;
प्रोहित	प्रकर्षेण ऊहित तक्ति १६		नगर ४१६; घट्ट और घरट ४१७
प्रौढ	उत्कृष्ट ७५; श्रेष्ठ २६३		
प्लवमान	२२९ see प्रप्लव-मान		
प्ली	गत ४१९		
प्लुत	गत ३		

भार	२३४	मरड	शाकविशेष ५६८
भाल	मस्तक ४२७; ते- जस् ४२८	मदार	सार ५८; पक्कभ- क्कजल ५९; भु-
भास	दीप्ति ३३७; गृध्र ३३८	मण्डा	षण ६०
भुजदण्ड	१४ see दण्ड	मदार	धात्री ५७
भूत	पुर्ण ९२	मन्दसान	हस्ती ३२०; धूर्ते ३२०
भेदण्ड	भंगमर्दीन ८१; दे- वताविशेष ८२	मराल	मन्दसान २३१ see प्रमन्द-
भेदडा	यक्त्र्यांविशेष ८३	मही	सान ४६५
भ्यसकृत्	भयकृत् १९२ see कृत्	मान	पृथिवी २०
भ्रंशित	नाशित ४	मार	प्रख्यान १७९, १८०
भ्रंसत	दूरीकृत ४२१	माल	२६६; कन्दर्प २६२
भ्रम	अज्ञान २३४	मार्तण्ड	जन ४२३
भ्रमत्	प्रचर्त १४६	मास	सूर्य २४, ८०; ओड
भ्रमि	१५; भ्रमण ९४	मुण्ड	२५, ८०;
भ्रष्ट	गत २४१	मुलमेद	वैत्य ९४ ^२ ; राहु
भ्रस्त	उध पतित ५३	मुरड	१००; संन्यासी
भ्राजत्	शोभमान ४२३	मुद्रित	१०२
भ्राजत	शोभन ३७	मुप्पान	२७० see प्रमुद्रित
भ्राजिन्	दीप्ति २००	मृगल	नाशनशील १६८
भ्रांगि	श भमान ६१	मृनात	बिस ४४०
भ्रांशित	दं त ४२७	मृद्रित	अभ्यस्त ३४०
भ्रा	भयवान् २५५	मृद्दनविषयीभूत	१३१; नाशित ३५४
भ्रूव्यत्यास	३६६ see व्यत्यास	मृत्तित	भ्रांकृत ५६
भ्रे-जत	शोभित ३८६	मृत्त्व्य	भ्रव्य ४३६
भ्रेपि	गच्छत्	मृत्त्वित	मृत्तानि प्रापित २२
म	शिव ५२०	मृदाशित	शोभित ७४
मञ्जसान	मेघ २१७	मृत्तास	मृत्तासयति दीपयति
मणि	३०	इति	इति ३५७

म्लालि म्लेच्छित	दीतिमत् ४५९ सेवित ४७८	रुन्धन रौद्र	रोधनकर्ता १७६ ९४
यज्ञमान	यज्ञकारी २३०	ल	४१६ see कृपाल
यान	गति १०५	लभमान	२३० see प्रतिल-
याम	प्रहर ५१२; रोग-	ललाम	भमान
	विशेष ५१३		भूषण ५०१; पुण्ड्र-
यियासा	यातुमिच्छा ३८८		५०२; वेतु ५०३;
युज्ञान	यांगं कुर्वाणा २१९		प्रधान ५०४, ५०९,
युन	११६		वाणा ५०५; प्रभाव
युधान	यंद्वा २३३		५०६; शृङ्ग ५०७;
			घार्ता ५०८; वा-
रण्डा	मूषिकपर्णी (ओष-		लधि ५१०; ल-
	धि वशेष) ६३;		दम ५११
	विधवा ६४; पां-	लास	नृथ ३८४
	सुला, स्वैरिण ६५	लुनान	लुनाते असौ १३३
रसाल	इत्तु ४४२; जिह्वा		
	४४३	बर	उत्कृष्ट ९३, २५८
राम	परं द्रव्य ४७४; पर-		४२२; श्रेष्ठ ४४,
	शुराम ४७६; म-		३०३
	नोह जन ४७७;	बरण्ड	अभ्यन्तर ६६; स-
	दारापि ४७८; ह-		मूढ ६७; मुखरे ग
	लायुध ४७९; (स-		६९; खड्ग ७०;
	तासित) ४८०; प-		सारेका ७१; धेनु
	क्षिविशेष and		७२
	पशुविशेष ४८१	बरित	९१ see प्रवरित
रास	कीडा ३३३; स्वाद	बाचाल	बक्ता ४५२
	३५०; ध्वनि ४०८;	बान	शुक १८९
	भाषाप्रवन्ध ४१२	बाम	हर ४८३; द्रविणा,
पियु	शत्रु २		समुद्र ४८४; मे-
पियुगण्डा	४० see गण्ड		घ ४८५; प्रतीष
रुदित	६४ see प्ररुदित		४८७

वामा	पार्वती ४८६	वितर्णा	कथाविशेष ७६;
वार	समूह ३०३; संभ- क्ति ३०६; द्वार ३०७; अवसर ३१६; हार ३१७	वितान	करवीरी ७७; शा- कविशेष ७८;
चारस्त्रीगण	वारस्त्रीगणां गणि- कानां नर्तकीनां गणः समूहः २७७ see गणा	विद्धान	शिला ७९
वारुण	सेकपात्र ८४; हृ- कर्कण्मल ८५	विद्धान	विस्तार १५४; य- ज्ञ १५५; तुच्छ १५६; उज्जोच (र- क्षक) १५७; क्रतुं कर्म १५८; वृत्त- भेद १५९; अव- सर १६०
वात	केश ४१८, ४२५; बल ४१९; वेग ४२०	विद्धार	कर्ता २१३
वारा	इच्छा ३३४	विदाल	रण २६९
वास	द्यवस्था ३४६, ३९२ see दुर्वास; ३९५ see दिग्वा- स; ३९६ see दि- ग्वास; आटरूप- क ४०९; गृह ४११	विद्राण	विदलन ४२४
वासस्	वस्त्र ३५९	विधान	पलायन १७१
विकार	२३५	विनाश	यन्त्र १८०
विकाश	प्रकाश ३४४	विनिष्कार	३५१
विगान	निन्दा १३१; विशि- ष्टं गन्धर्वदीनां गानम् १८३	विपाशा	निराकरण २९२
विचार	२५१	विभास	(नदी) ३००
विज्ञान	शिल्पादिविषयक ज्ञान १२६	विवाह	तीर्थविशेष ३४५;
विडाल	मार्जार (भक्त) ४८५	विमान	विशेषण भासः
		विराम	यति इति ३८५
		विलास	व्योमयान १०४
		विवास	अन्त ४८२
		विशाल	भाव ३३२; लीला ४०६
			विवृणोति त्रिवि- क्रमावतारेण वि- स्तारयति इति २४३
			समाप्ति ३३०
			विशालयति वि- स्तारयति इति ४३०

विश्राण	विशिष्ट श्राण पाक	व्यान	२००
	२०४ see श्राण	व्यापत्	विशिष्टा आपत् ७५
विश्वास	प्रत्यय ३६९	व्यापित	व्यापितं प्रापित ४९५
विषाण	शृङ्ग १९०	व्यापृत	लोके प्रसिद्ध ३९;
विसार	मत्स्य २५६	व्याप्त	व्याप्त २४४
विस्तार	२५७	व्याप्त	३८१
विहार	क्रीडा २४८	व्याधित	व्ययं प्रापित ५१२
वृथसान	मानव २१६	व्याल	सर्प ४५९; झूर, दु-
वैरि	६४	व्यास	षट्क्षती, शठ, श्वा-
व्यंसककास	व्यंसककान् धूर्तान् अस्यति क्षिपति इति ४१० see अस	(मुनि) ३६६; वि-	पद ४०६
व्यक्त	स्फुट २५६	व्यासित	स्तार ३६७
व्यञ्जक	विशेषण कान्ति- युक्त ४११	व्याहार	विक्षेपित ७
व्यञ्जन	अवयव ४८; श्मशु ६०	व्युदसित	उक्ति ३११
व्यत्यास	चालन ३६६ see भ्रूव्यत्यास	व्युपहृत	विशेषण उदसित-
व्यथित	भीत ३२९		दुरीकृत ९० see
व्यपगत	२५२		उदसित
व्यपहृत	नाशित २३४ see हृत	व्युपरत	विशेषण उपहृत ताडित १०० see
व्यलीक	अनृत ४६९		उपहृत
व्यवधान	विस्मरण २२४	व्युत्थान	विशेषण उपरत न-
व्यवसित	व्यवसायं प्राप्त ३४		ष्ट १०१ see उप-
व्यवहार	२४७		रत
व्यवहित	दूरस्थ १६५		प्रतिरोध (तिर-
व्याघ्र	५१३	व्योम	स्कार) or स्व-
व्याचक्षण	व्याख्यानकारी २२०		तन्त्रता १४२; वि-
व्याज्ञान	विशेषण समान्तात् ज्ञुहते इति २३१ ६०० ज्ञुहान	व्यूढ	रोधाचरण १४२
		व्रज	आकाश ११०; ज-
			ल २६०
			विन्यस्त १४३; पृ-
			थुतर १४४
			निवद १७९

INDEX

१३५

ब्रजत्	गच्छत् ३९६	शेवाल	४२५
ब्रजित्	प्राप्त २७४	श्रच्योतित	क्षारित ४८५
ब्रणित्	ब्रणः संजाता	श्यायित	गमित ३५२
	यस्य ३७०	श्याव	श्याम ४८५
—	—	श्रद्धा	भास्त्र २७०
श	३७५ see आरा	श्रद्धित	श्रद्धां प्राप्त ४८१
शयान	शेते असौ १०६	श्रन्थित	शिथिलित ३१६
शवसान्	पन्था २२५	श्रम	खेद १६८; तपः
शाम	आलोचन ५१३	श्रयि	क्रिया १६६, २४५
शार	वायु २९५; शबल	श्राण	१४
	मिश्रित २९६		दान १९७, २०४
शाल	प्राकार ४३८, ४२९	श्रिद्	see विश्राण
	see सुखशाल;	श्रित	दाहक ८०
	शालते शोभते	श्रिया	आश्रित २९, २७१
	हृति ४४०	धी	४७३ see श्री
शाला	श्रागारैकदेश ४४४		सरलद्रुम १४; शो-
शास	३७९ see स्वःपति·		भा ३३; लक्ष्मी
	शास; खड्ग ३८२		१५०; वैष २८१,
शिखण्ड	चूडा ६१; मयूर-		३०२; सरस्वती
	पिच्छ ६२		३०९; विभूति
शिखाल	चूडा अग्निशिखा		४७३ see श्रिया;
	वा अस्ति अस्य		स्वर्गसंपत् ३१०
	४४१	श्रीखण्ड	see श्रीद
शित	७०, १७७ see प्र-	श्रीद	चन्दन ३३
	शित		श्रियं स्वर्गसंपत्
शुण्ड	मदनिर्भर ९४		ददाति हृति ३१०
शुण्डा	जलहस्तिनी ९३;	श्रीफल	see श्री
	मदिरा ९६; वार-	श्रीमत्	मालूरवृक्ष ४४४
	योषित् ९७; न-	श्रुत	बुद्धिमत् २६६
	लिनी ६८	श्रुति	श्रुतौ उक्त १८७
शृगाल	जग्मुक ४६५		स्वरारम्भकावयव-
शृङ्घार	शोभादायक २६५		शब्दविशेष ११९,
			२५६

श्रेयस्	मुक्ति १५२; अति- प्रसिद्ध १७२	संस्तवान्	२२२ see प्रसंस्त- वान्
श्रेष्ठ	अतिशयेन प्रशस्य स्तुत्य १४१	संस्त्यान्	सम्यग्घनता १७०; वेदादिशब्द १८५
श्रेष्ठित	श्रेष्ठः कृतः ४५४	सङ्काशा	सद्वरा ३४१
श्रोण्	संघात ३७३	सङ्ग्राम	आहव ५१८ see प्रससङ्ग्राम
श्लथ	शिथिल ४०, ३६४	संचार	प्रचार २५३
श्लाघित	स्तुत ४९	सन्तान	अपत्य २११; स- न्तति २१२; क-
श्लिङ्कु	भृत्य ४५२		लपवृक्ष ११५
श्लिङ्क्	शिल्प्यति सः ६८; दाहक ८०	संतार	सम्यक् तरणम् ३१५ see तार
श्लोणा	संघात २०२	सन्धान	संघटन १८०, २२४ see प्रतिसंधान
श्लोणित	संघीभूत ४२०	सन्न्यास	सतः साधून् नित- रां आ समन्ता-
श्वयन्	वर्धमान २३९		द्वावेन असति
श्वलत्	शीघ्रं गच्छत् ५०३	सम	स्वीयत्वेन आद-
श्वल्ल	आशुगामी ५०५	समान	ते ३७८ see न्यास
श्वसत्	जीवत् १२		६४
श्वसनित	श्वसनं संज्ञातं यस्य ४१		सम १०८; एक (अद्वितीय) १०९
श्वास	३४३; रोगविशेष ३५४		सन् ११०, २००
श्वित्	वर्धमान २९७	समास	संक्षेप ३८९
श्वेत	शुभ्र ५०२	समुत्सार	२९३ See प्रसमु- त्सार
श्वेतित	श्वेत ३५९		धूर्त ५३; भूषणान्तर ५४; पन्था ५५
षण्ड	समूह ३०; गोपति ३४		शुरुडाभिः सहित ९४
स	३७७ see अस	सरण्ड	आपवृक्ष ३००
संचार	संवृणोति नाश यति इति २८०	सशुरण्ड	यह २१८
संसार	समूह २३४, २५५	सहकार	
संस्कार	संस्करण्ति इति २४०	सहसान्	

सापान	अपानेन सहित २०० see अपान	रतावित	स्तुतिविषयीका- रित ४९८
साम	वेदविशेष ४६२; सामप्रयोग ५१४	रितमि	समुद्र २३
सार	स्थिरांश २५४; बल २८२, २८६; धन २८६; न्याय्य २८४; वर (श्रेष्ठ) २८५; मज्जन् जन २८६ ^२	स्तुक्	स्तोचति प्रसीदति इति ३७७
सित	१२२, १२३ see प्रसित	स्तुत्	स्तौति इति ८२
सुकुण्ड	सुषु कुण्डानि देव- जलाशया यस्य ८९ see कुण्ड	स्तुत	स्तुतिविषयीकृत २५
सुख	४६६	स्तोक	विस्तृत ३१२
सुखशाल	सुखं शालयति ग- मयति ४३६ see शाल	स्तोचित	अल्प २१०
सुर	४३८	स्तोमित	प्रसन्न ३८
स्कन्दन	शोषणा १९	स्त्रोत्र	श्लाघित १९३
स्कुन्दित	उद्धृत ४६६	स्त्यायित	स्तुतिकरणीभूत १६०
स्खलत	नश्यत् ६४	स्थगित	संघातं प्रापित ३३७
स्खलित	भ्रष्ट २३६	स्थलत्	संवृत ४३७
स्तकत्	प्रतिघातं प्राप्नुवत् ११७	स्थलित	तिष्ठत् ३३५
स्तनित	शब्दयुक्त ३७६	स्थान	स्थलीकृत ५०७
स्तव्य	रुद्ध ४६०	स्थायित	सन्निवेश १५२;
स्तरण	आच्छादन ३६८	स्थाम	स्थीयते अत्र (स्थिति) १५८;
स्तरित	आच्छादित १२७	स्थायिन्	साहश्य १८१;
स्तापित	वेष्टित ५१५	स्थायुक	अवकाश १८२
स्तावक	स्तुतिकारक ३८	स्थावर	३४६
		स्थित	बल ५१३
		स्थिति	३४३
		स्थानमात्र २४०;	स्थितिशील २४९
		स्थियते अस्मि-	स्थितिशील २५३
		न्निति ३२५	२६

स्थिर	निश्चल २००	स्फुरिट	परिहसित ३१३
स्थिरतम्	अतिशयेन स्थिर (मोक्ष) ४४७	स्फुरत्	शोभमान ९
स्थेष्ठ	अतिशयेन स्थिर ७३	स्फुरित	देदीप्यमान ३३
स्नापित	स्नानप्रयोजको व्या- पारो यस्य ३६०	स्फुलित	ज्ञानविषय ४२६
स्नात	स्नातमस्मिन्निति ३४५	स्फूर्चित	विस्तारित ३३३
स्निग्ध	स्नेहयुक्त ३७७	स्फूर्जंत्	देदीप्यमान ४६१
स्तु	सातु ६८	स्फेदित	स्निग्ध ४८६
स्तू	गत ३९२	स्फेहित	हत ४८८
स्तेह	४७५	स्फोडक	संवरणकारक ३१७
स्नेहित	स्नेहविषयीकृत४७७	स्मय	गायन ११९ अद्भुत २०४
स्वधिन्	शत्रु ३५१	स्मरत्	२७०
स्पाश	बाधा ४०२; चार ४०३	स्मायक	विस्मयकारक ४८९
स्पृद्	स्पृशति इति ३११	स्मित	ईषद्वास्ययुक्त ९५ अनाहत १२९
स्पृदा	इच्छा २०८	स्मृत	स्मृतिविषयीकृत or स्मृति १२६
स्पृहित	स्पृदाविषयीकृत १९९	स्मेरित	स्मरण २५८
स्फरत्	स्फुरत् २३८	स्यमित	अनाहत ४८७
स्फाटिक	स्फटिकरचित् ४६७	स्यन्दित	तर्क प्रापित ३५५
स्फायित	बृद्धि प्रापित १७५	स्यूत	आद्रीकृत १८९
स्फार	विकट २३८	संसन	मिलित ३८९
स्फार	स्फार ३०	सत्	च्युति १८०
स्फोत	प्रवृद्ध ५०४	सम्भित	३९५
स्फुट	प्रव्यक्त १२८; वि- शरणशील ४२५	सवित	गत २९९
स्फुट्	विकासं प्राणुवद् १३०	स्वस्त	विश्वासित ३२४; प्रमादित ३२६
स्फुडित	संवृत २००	स्तुक्	स्ववः स्वरण सं- जातं यस्य ३४२ गत २६९ यज्ञपात्रविशेष १४९

स्व	आत्मा or स्वीय १४२; धन २१७; आत्मा २२४, ४७४	स्वर्ण	५१६
स्वः	स्वर्ग २७३; सुख- विशेष २८७	स्वदित	आस्वादित ५७
स्वःपतिशास	इन्द्रं शास्ति इति ३७९ see शास	स्वशुभदा	परलोककल्याण द- दाति इति ५१९
स्वक	आत्मीय २९२	स्वादित	हचिविपर्यीकारित ३२
स्वक्त	व्यक्त ४८२	स्वादितघास	स्वादितः घासः तृणविशेषः येन
स्वतः	स्वस्मादेव १४७		सः वलीवर्दः (नन्दी) ३५७ see
स्वतन्त्र	स्वस्य शरीर ३५७ see तनु		घास
स्वतन्त्र	अनन्याधीन ४७१	स्वादु	प्रिय ३२३
स्वपत्र	स्वपति इति ३६१; स्वस्य पादः ५६० see पत्	स्वारमण	सुतरां आरभते २२४
स्वभू	ब्रह्मा १३५; गोवि- न्द ५०९	स्वीकृत	अङ्गीकृत १७
स्वभ्यवहार	सुरु अभ्यवहार भव्य २४५ see अभ्यवहार	स्वृत	सुतरां ऋत गत दद see ऋत
स्वयम्	आत्मना ३४९	स्वैरम्	स्वैच्छया २४८
स्वर	निषादादि १८०; मन्त्र २५७; उदा- क्तादि ३०८	हान	हानि १०७
स्वरत्	शब्दायमान ११८	हार	हरीणां सर्पणां समूह २४४; हर-
स्वरित	स्वः स्वर्ग इति शास ३८५ see इति		ति इति २४६; मु-
स्वरु	वज्र २०३; याणा ३०३; यूपखरड ३०५	हाल	कावलि २४९;
स्वर्ग	१३६, २३७	हाला	माल्यविशेष २७७;
		हास	क्षेत्र २७८
		हिन्ताल	नृपतिविशेष ४५४
		हुरड	सुरा ४५३
		हुत	३२६
		हुतारा	बृक्षविशेष ४३३
			संघात १०१
			अपनीत ३१८
			अग्नि ३४७

हृत	२३४ see व्यपहृत;	हेपित	जज्ञां प्रापित ४७६
	२९५ see प्रतिहृत	हेष	शब्दायमान ५०८
हृलास	रोगविशेष ३६४	हादक	सुखद ४३; सुख-
हृलत्	चलत् ३२३	हृयत्	कर ४०८
हृसित	हस्तीकृत ३९१	हृरणग्रास	स्पर्धमान ५१५
हृस	चंण्य ३२९; चय		हृरणं कोटिल्यं ग्र-
	३६८		सति भत्तयति
हृंकार	३०२		इति ३२९ see
हृंच्छित	लज्जित ३९८		ग्रास
हृंकार	३०२ see हृंहुंकार	हृलत्	गच्छत् १९५
हृंहुंकार	३०२ see हृंकार		— — —

NOTES.

Introductory. The commentary begins श्रीगणेशाय नमः. Then follows the verse. It is intact up to विरचय. The ए mark of the next letter is clear. The letter must evidently be ते. Then there is a big hole in the leaf. After a short space for one letter, bits of two letters are seen on a projection on the top of the hole. The first of them must have an ई mark above and in the next letter there must be a न or व; only a part of the leaf is seen. Then after another break for about two letters a small part of ए and the greater part of चि are seen. The ते that follows is intact. I re-constructed the passage as विरचयते कशीन्द्रचार्याचिते. The last पाद of the verse is written as जगद्विजयिदरडके and the इ mark in चि is removed by some colouring matter.

1. Com. After शिववाचकेत there is a v mark above the line to mark an insertion and on the top margin of the leaf there is the letter न followed by the figure 2. This indicates the insertion of न instead of the last letter त. The figure 2 indicates that the correction is to be made in the second line. There is म हे शिव. Then the big hole takes away a few letters up to ण वर्तस्व. Before ण the letter ष is seen. The portion is re-constructed as जय जय सर्वोत्कषणा. The missing portion must be about 8 letters.

2. Text. चण्डुति. Com. After तस्य जये च two letters are torn. The passage is re-constructed as चण्डः तीव्रः. The letters च and व्रः are intact. A part of न in संबोधनम्, the whole of एवम् and the ए mark in

ग्रे taken up in the big hole and lost. The bottom of एवम् is seen. The ms. has कत्ससंबोधनम् instead of तस्य संबोधनम्.

4. Com. भ्रुु.
5. Com. read चण्डा शङ्खपुष्पी. Ms. reads so.
7. Com. चण्डा before धनहरी missing in ms.
8. Com. Initial जि in जिद्विदा missing in ms. The second line in the ms. शङ्खपुष्पोश्चरड़ अतिकोपने. The correct reading is अतिकोपने and printed edition too reads so.
9. द्रिक्ल in com. eaten by white ants; can be made out.
10. In com. after नन्दि the letters ना and दु eaten by white ants.
11. Text completely eaten by white ants except the letter क्. Com. The sutra is सह सुपा.
12. After the text, about seven letters are eaten by white ants. What begins the commentary is संतो जीवन्तः। What is missing must be the root श्वस् and its meaning; perhaps to read श्वस प्राणे श्वसन्तः. That the break is for so many letters was noted only after printing the portion, when the ms. was more closely examined and so the root and its meaning were not given there.
13. After the text, the white ants have eaten about seven letters. It must be the meaning of ध्रुवः. This break too was noticed only after printing the portion and hence not indicated there. The missing portion may be ध्रुवः मरणरहिनः. In the quotation from विश्व the letters after प्रचण्डो in second line and before पिनि eaten by white ants. The printed edition has

प्रचण्डो दुर्वै हे etc. as the first line and in the other, which is the second, the beginning is पिचण्डमुद्रे.

14. Com. After सरलद्रुमः । तत् all letters before मध्यमाद् eaten by white ants. The passage is re-constructed from the commentary of the लघुञ्जग्नाद्वज्यच्छन्दः given as Appendix I, section 53. प्रा in प्राप्तिः eaten by white ants; similarly रः येन also eaten by white ants. व्याडि not identified. Printed edition of विश्व has सरलद्रवे and ms. has मतविति विश्वः

21. After the text, all letters before टः दण्डः eaten by white ants. The passage only a conjecture from the context.

22. Com. After चरणंशोः about eight letters are eaten by white ants. पा is intact. The portion must be पारिपाश्चिकाः यस्य which must be added to the Com.

23. Com. द्रावकः eaten by white ants. It is re-constructed from the context. In the quotation from विश्व the portion योरपि eaten by white ants. Printed edition reads दयडी यसे and दमसैःयोः and this latter is the correct reading.

24. Com. The portion थयां मार्तण्डः सूर्य eaten by white ants. फ portion of थि is intact. Re-constructed from context. Printed edition of विश्व reads स्थानमावैपि च क्षितिः

25. Com. the portion विषयीकृतः अ eaten by white ants ; the bottom of कृ and ता in तो (तोर्थात् must be the ms. reading) seen. The passage is re-constructed from context.

30. Com. first quotation from विश्व first line ; ms. reads तेज्जुविकारः second quotation, printed edition reads स्त्रगडः स्याद्गोपतावपि । Ms. गांपताविति विति विश्व. Then the first विति removed by some colouring matter.

31. खलर्कमेकः for खलर्कमेणां in com. in ms.
33. In the text all letters after त्रिज्ञग and before तगुणौघ eaten by white ants. Com. the letters मूहाः श्री eaten by white ants. ऊ mark of मू is seen. For quotation see त्रिकारडशेष. 2. 6. 40 (p. 55). Correct into विभागात्.
34. Com. व्यव in व्यवसितः eaten by white ants. खरड for षरड in ms.
35. Com. च्यं प्राप्ताः eaten by white ants; only a conjecture. Then पा partly seen.
38. Com. प्र in प्रसादे looks more like घ or घ्व.
42. Com. रोगविशेषेन. Then a v mark above शे and in the top margin written षो with the figure 1 following, to show that the insertion is in the first line.
45. Com. correct into चुदिर. In the मेदिनी quotation second line ms. reads विडके. Printed edition has अहयोगप्रभेदे च.
47. Ms. reads text चतुर्पोगरड. Com. गाः in विकलांगाः eaten by white ants. Correct into शरणार्थं.
48. Com. धानुराठ has only क्ति क्तये (1-255) क्ति हिसायाम् (5-30) क्ति निवासगत्योः (6-114) and क्तिष् हिसायाम् (9-35). Perhaps 1-255 is what is meant here. In the quotation from विश्व ms. reads पोगडो शिशुके. The अनुस्वार above ग for गंडो and ए mark above डा eaten by white ants. This is given in ms. as from मेदिनी. The passage in मेदिनी (43-38) is अपोगरडस्तु बलिभे विकलाङ्ग (ङ्गे) शिशावपि. In विश्व there is अपोगरडस्तु शिशुके विकलाङ्गेऽतिभीरुके. In अमरकोश it occurs as 2-6-46. Ms. reads विगजांगस्तु. The metre shows that the word is पोगरड and not अपोगरड here.

49. Text. Ms. reads श्लाघिता. Com. Printed edition of मेदिनी has पण्डः षाण्डे. Ms. reads शंडे for शैण्डे.

52. Com. पाम in पामरजातयो broken off. Printed edition of विश्व has गौडः पामरजातो च.

55. Com. In the quotation from विश्व second line ms. has सरण्डे for सरण्डो द्वे. The printed edition reads the second line मारुण्डोऽरादे भुजङ्गीनाम् for the first half.

58. Com. In the quotation from विष्व there is लेमने for मेदने. This is the ms. reading. Read so.

61. Com. Only भाष्टु for द्विभाष्टु.

65. Com. In the quotation from विश्व correct into मूषिकपण्या॑। The printed edition has रण्डा॑ मूषिकपण्या॑ च रण्डा॑ विधव्योषिति॑। The printed edition of मेदनी॑ has रण्डा॑ त् पांसुलायां॑ स्त्री॑।

68. Com. Printed edition of विश्व has पूर्यण्डो for प्रत्यरुद्धो. In अमर it occurs as 2-3-5.

70. Com. Correct into खड़ा:

72. Com. Printed edition of विश्व has वरण्डोऽप्यन्त-
रावेदौ for first half and printed edition of मेदिनी has
वरण्डा सारिकावतिरस्त्रमेते च योषिति. In the quotation
from मेदिनी correct into खड.

73. Com. स्थेष्ठाः missing in ms.; added by me.
Printed edition of विश्व has वदिशीसूत्रबद्ध for वदिशीसूत्रे
भद्र and मेलके for मेलके! Perhaps this is the correct form.

74. Com. दूस्ताश्टु not seen in धातपाड़.

75. Note that there is no rhyme in the first part व्यापत्तिनी in the Text. Com. विशिष्टा या आपत्। Then वि and the loop portion of प and the mark व. But no insertion is made in the margin. It is the

word व्यापत् that must have been meant here. Read विशिष्टा या आपत् for विशिष्टा आपत्.

81. Com. Correct into पापिताम्.

83. Com. Printed edition of विश्वं has भेषण्डो for भेषण्डा in second line and पक्षिणो भिदि for यार्क्षणमिदि; correct here into यक्षिणी.

86. Com. चेति विश्व for चेति विश्वः। Printed edition of विश्व has प्रियो धवे सौहृद्ये च which is evidently a printing slip.

88. Com. Ms. has ऋणु गतौ. There is repetition of जलस्त्रणाः before जलप्राहाहाः in ms.

92. Text. In the initial द्र only a part is seen. Paper eaten by white ants. Printed edition of विश्व has पिठेऽथ for पिटके च and सुतेऽपि च for सुते पुमान्.

94. Com. तावशानं extra between पचायच् and शुरुण्डाः in line 3 in ms. The word रौद्रः is not explained in com.

98. Com. घाणविशीकारिता in ms.

99. Com. Only मुनि for मुखानि in ms. The quotation from अमर comes as 2-6-89.

102. Com. द्रवरु does not occur in धातुगठ. This section ends the rhyme in रड। The ms. marks this as 121 rhyme units or lines.

104. Com. Correct into शीघ्रगामी. The अमर passage occurs as 1-1-48. The ms. reads चिमानोऽस्य.

105. Com. Printed edition of विश्व reads वाहनेऽपि.

106. Com. The अमर passage occurs as 3-3-106.

110. Com. The printed edition of मेदिनी has ऋत्विग्यात्र. This is the correct reading. The अमर passage occurs as 3-3-126. The ms. सत्यमैके.

117. Com. Read प्रतीघातं.
119. Com. In the second line of the quotation the ms. has सा श्रुतिः instead of स श्रुतिः। Both are correct. The quotation is not traced.
121. Com. For कर्तरि क्तः see. आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च (P. 3-4-71)
129. Com. In the अमर quotation परिधानान्यवौशुके has the ए mark above धो removed by some colouring matter in the ms. The अमर passage occurs as 2-6-117.
130. Com. The अमर passage occurs as 2-4-3.
132. Com. For शेषपष्ट्या see षष्ठी शेषे (P. 2-3-50).
134. Com. After ऋक्षपूर् read इत्यप्रत्ययः or इत्यः. The termination is only अ.
138. Com. The अमर passage occurs as 3-3-117.
139. Com. Ms. has विश्व passage, second line as अंगणे द्वाम and printed edition has अङ्गनोद्यम and मक्षवे-गेऽपि.
141. Com. Ms. omits अतिरथेन before स्तुत्यं उत्थानं. The विश्व passage occurs as 94-116.
142. Com. First written विरेधारणं; then a mark व above the line between धा and र and in the top margin there is च followed by the figure 3 to make the insertion in the third line. त्रिकाण्डशेष passage appears as 3-3-259.
143. Com. The first अमर passage occurs as 3-3-45. The second is व्यूढौ विन्यस्तसंहतौ in all editions. The second अमर passage occurs as 3-3-125. The edition of क्षीरस्त्रामिन् has संविधानं which is perhaps a printing error. The धरणिकोश is not available now.
144. Com. In धरणि passage correct into ख्यातो. The धरणिकोश is not available.

145. Com. printed edition of विश्व has प्रथितत्वे सनादौ चाप्यधीन in the second line.

146. Both in text and com. the ms. has अवदान and अवदानं respectively. The अमर passage is seen in printed editions as अवदानं कर्म बृत्तम् ३-२-३ (2256). Some commentators give अपदान as a variant reading. It is printed as अपदान since that is a better known word in this sense.

147. Com. First written प्रमणं प्रमितिः Then a vertical line after प्रम and the आ mark given below the line.

148. Com. The अमर passage occurs as 1. 10. 26 in भानुदीक्षित and as 1. 9. 26. in क्षीरस्वामिन् since the latter combines व्योम and दिग्बर्ग into one. Correct into दुष्कूप.

149. Com. The two अमर passages occur as 2.7.25 and 3-3-122. Correct into सुत्रो.

151. Com. Printed edition of विश्व has याच्जाप्रस-रयोरपि as the second half. The अमर passage occurs as 1. 5. 8 in क्षीरस्वामिन् and as 1. 6. 8 in भानुदीक्षित. In क्षीरस्वामिन् व्योम and दिग्बर्ग form one section.

152. Com. Printed edition of मेदिनी has घर्मे for धर्मे which is perhaps a printing mistake. The विश्व passage first written सन्निवेशावकाशयौरिनि विश्व and the second of the two ए marks above in यौ removed by some colouring matter.

156. Com. अमर passage read असारं. It occurs as 3. 1. 56.

161. Com. Correct into सङ्गी। The quotation is नारदशिक्षा I. ii. 4.

163. Com. First written प्रकृष्टं पदं येषां। Then above the line between पदं and येषां there is the v mark and in the bottom margin स्थानं is written with the figure 1 after it. This correction is in the last line. The अमर quotation occurs as 3.3.93.

165. Com. प्रं थृ पर्याप्तौ in ms. The श्रति passage is Tait. Up 2.4.1.

166. Com. Since क्रम is masculine, what follows must be तस्य. But ms. reads तस्याः referring to राक्षः:

168. Com. Join up इत्यनेकार्थध्वनिमञ्चरि.

173. Com. Correct into ग्रन्थिसहितः. This अमर passage is not seen in the printed editions. There the reading is ग्रन्थिसो व्याघ्रपादपि 2.4.38 (723) and करवीरे करिरे तु करग्रन्थिजावुमौ 2-4-77 (802). The quotation is from विश्व and should read ग्रन्थिलो ग्रन्थिसहिते (156-88). The ms. reads सहित इत्यमरः:

179. Com. The अमर passage occurs as 3.3.30. The printed edition of विश्व has मानं प्रमाणे प्रस्थादौ.

180. Com. In the printed edition of विश्व the first passage occurs as स्वरोऽकारादिमःत्रासु; the second passage occurs as संघटनेऽपि च; the third passage is not seen in the printed edition.

181. Com. The printed edition of विश्व has द्रविणं च पराक्रमे.

184. Com. द्रम गतौ repeated in ms.

185. Com. धातुपाठ has only ष्णै (स्तै ष्टै) वेष्टने (शोभायां च) 1970.

187. Text श्रुतबद्दुमान repeated and separately numbered in ms. But there is only one interpretation.

188. Com. रक्षिताः यं for रक्षिताः येन. The printed edition of विश्व has आणा तु which looks like being the correct reading.

189. Com. Remove अनुस्वार above द्री। The printed edition of विश्व has कटे सीचनकर्मणि. This is the right reading.

190. Com. Printed edition of विश्व has परोः शृङ्गे.

192. Com. Correct चिइति into इति. The printed edition of विश्व reads शौः गुडकशेफयोः। and खद्वाङ्गे च. Correct श्विहे into चिहे. The ms. reads ध्वजश्विहे.

193. Com. Printed edition of विश्व has प्रथमे for प्रमये.

194. Com. नाम after अभिधानं missing in MS.

195. Com. Printed edition of विश्व has वर्गे for गर्वे; perhaps a printing mistake.

196. Com. After निर्वाणमस्तगमने the word यस्मात् is repeated and then निर्वाणमस्तगमने is also repeated and the rest of the quotation follows. The printed edition of विश्व has निर्वृतौ गजमज्जने for the second half of the first line. Perhaps the reading should be गजमज्जनयोरपि.

200. The Text भाजिप्राण ends the last but one line on the page. There is a cross mark after this in the right hand side margin and another cross mark on the left hand side margin before the next line. Then the commentary upto स्फुड संवरणे। स्फु. After this there is another cross mark and the figure 1. Then space for about eight more letters left blank. The whole of this line must have been originally left out and then inserted later. In the first quotation from विश्व correct into शालपरयां।

202. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 142.

204. Com. In the quotation from विश्व the reading is वानव्ये for गानव्ये. There is some mark above वा in this वानव्ये. It looks like the first half of ग. Perhaps is a correction of वा into गा.

208. Com. The verse is quoted from महाभाष्य 5. 2 94.

216. Com. Printed edition of मेदिनी has फ्रीबं निश्चिततकयोः as second half of second line. The fourth line is not seen in the printed edition.

217. Com. Ms has मञ्जसानानोमेध इव. The अमर passage occurs as 3.3.212.

218. Com. सद्वसो for सद्वसानः. The end of the Com. on this section ends a page and the space for about eight syllables remaining is filled up with some signs.

220. Com. Correct into भुवं तर्कै. This is how ms. reads. Perhaps भुवं तर्क है ईशान is a better reading.

223. Com. सांख्यज्ञः.

226. Com. गृ निगरणे is धा. पा. 6. 117.

229. Com. प्रकर्षं पुचते.

230. Com. Correct into भुवाणं. The ms. reads ध्रुवाणं.

233. Com. युधिष्ठिराः किञ्च is उणादि 2.87. There are various readings of this sutra. किञ्चते ends the last line. Then there is the v mark, and in the bottom margin is added त्यान् च with the figure 1 after it to indicate that the insertion is to be made in the first line from bottom. Here the rhyme आन ends. The ms. notes 151 lines in this section.

234. Com. व्यभृता for व्यग्हृता in ms. Printed edition of विश्व has कुन्दाख्ये शिलिपयन्त्रके as the second half.

235. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 15.

236. Com. The printed edition of विश्व has ध.न्य-स्योर्त्करणेऽपि च as the second half.

237. Com. The printed edition of विश्व has वारं पुनर्निर्गमनेऽप्युपाये.

238 Text. Read स्फरतकार for स्फुरदाकार. Com. The printed edition of विश्व has वनकादेश्च for शफरादेश्च. The अमर passage occurs as 3.3. 163.

239. Text प्रथमोकारटश्वयदधिकार.

240. Text. क्षितिसंस्कार.

244. Com. The quotation from अनेकार्थ not traced.

246. Com. Printed edition of विश्व has चिकित्स्ये च for चिकित्साहै

249. Com. The अमर passage occurs as 2. 6. 105. Correct figure into 1283.

250. Com. हुणन्तोऽभिवाराः Then there is the v mark above न्तोऽ and against this line in the left hand side margin गच्छन्तो is added; unlike previous corrections this one is in a different ink and different hand. The अमर passage occurs as 3.2. 19.

251. Com. कथे निष्पाको कथितः। धा. पा. gives the root as कथे.

252. Com. The printed edition of विश्व has पां परनटे प्रान्ते पारी पात्रीतडागयोः. Correct पोत्रोपरागयोः into पात्रीपरागयोः The ms. has पारः पातटे प्रासे पात्रोपरागयोः. Then between प्रासे and पात्री there is the v mark above the line and against this line in the left hand side margin is added पारः with the figure 2 after it to indicate that this insertion is in the second line. The correction is in the same ink and hand as the one noted in section 250.

254. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 172.

255. Com. Read भ्रीणाति.

256. Com. तस्या for तस्यां. The अमर passage occurs as 1.10.17 in भानुदीक्षित and 1.9.17 in क्षीरस्वामिन्। The latter takes व्योम and दिक् as a single वर्ग. Hence the difference in numbering. The printed edition of विश्व has व्यक्तम् for व्यक्तः.

257. Com. The printed edition of विश्व has स्वरो-
अकागदिमात्रासु as the first half of the first line.

258. Text. Only स्मृतवर. The letters नार missing. The ms. has लिंग for विज्ञ and कश्मीरजे for काश्मीरजे.

260. Com. अत इति ठ. The next letter is corrected with some colouring matter and then is the v mark above. It is meant to be corrected into ना. Then विति ठन् follows. Above ठन् there is a mark which looks like the figure 3. Then सोत्सवव आसारः follows. There are two व letters. The first विश्व quotation is given as from अमर. The अमर passage occurs as 3.3. 47.

266. Com. The printed edition of विश्व has दक्षिणे-
पृथ्यभिधेयवत् as the second half.

270. Com. The printed edition of विश्व has रजतेऽ-
न्युच्च for रजतेऽन्युच्च.

272. Text. Read क्लीबनिवार; ms. also reads thus.

273. Com. The अमर passage occurs as 2.6. 117.

278. Com. The printed edition of विश्व has the second line प्रथितत्वे सनादौ चाप्यर्थानशानयोरपि.

279. Com. अभिचारः for अभिसारः

282. Text. Correct into प्रतिसरसार. Com. Read in the first मेदिनी passage चमूष्टे together. Ms. has मण्डले for मण्डने and this is the correct reading; cf. section 286. But printed edition of मेदिनी has मण्डन. Ms. reads the second half of the third line as नियोज्ये-
त्यन्यजिंगकः and the printed edition has नियोज्ये-त्वन्य-

लिङ्गकः । The ms. gives this quotation as from विश्व । Cf. विश्व 144-232. In the second मेदिनी quotation, read मञ्जिज्ञ. Ms. reads it as मञ्जि perhaps for मञ्ज्ञ.

286. Com. Read मज्जानः for मञ्जानः. The ms. reads मञ्जानः । Correct into अश्वायच्. The printed edition has धने for जने; ms. reads जने; धने is the correct reading; cf. section 283.

287. Com. The ms. reads. स्वः सुखविशेषस्य प्राकार आवरक इति यावत् । प्राकार आवृत्तिः

290. Com. The quotation is given in ms. as from अनेकार्थध्वनिमञ्जरी.

291. Com. परिष्कारः for पुरस्कारः । This quotation is not in विश्व.

292. Com. In the quotation, ms. has युधैः for बुधैः । The printed edition has वक्षसि for रजसि. The reading should evidently be रक्षसि.

294. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 163.

295. Com. छलत् and प्रकारः should be taken as separate words.

300. Com. The quotation may be compared with printed edition द्रुमो वृक्षेषु शैलेषु (209).

303. Com. In the विश्व quotation after द्वारे the letter that follows looks like an अवग्रह and not like दि. Perhaps what is meant is वारोऽवसरवृन्दयोः which is the reading in the printed edition. The printed edition has ह्वर्वर्वां द्वारे for हरे वारो वारं.

304. Com. After यस्य a letter written and removed with colouring matter and मध्यम etc. follows. The अमर passage occurs as 2. 8. 91. धरणिकोश is not available.

306. Com. The ms. reads प्रस्तराणां यज्ञानां वारः संभक्षः यस्मिन् वृद्धं संभक्तिः यस्मिन् वृद्धं संभक्तौ. The printed edition of विश्व has संस्तराध्वरयोरपि as the second half of the first line.

309. Com. Read वर्णमात्रारूपां. ms. reads so

311. Text. Correct into स्पृद्व्याहार. Com. the अमर passage occurs as 1. 6. 1 in भानुदीक्षित and 1. 5. 1 in क्षीरस्वामिन्. The latter takes व्योम and दिक् as a single वर्ण and hence the difference in numbering.

313. Com. स्फुडि (स्फुटि, स्फुडि, स्फटि) परिहासे 10. 4. The root must be स्फुर्णिट, as the metre shows; but that root does not have this meaning.

317. Com. Ms. reads वारे हरः

318. Com. The root is not found in the घातुपाठ.

319. Com. The ms. reads अथवा उचलनः अभिरूपः । प्रदाराः पिङ्गलाः कडाराः केचपाशाः यस्येति पृथक् in the second line.

320. Com. व. हिंसायाम् appears in घातुपाठ as 5. 34. Read ऋदोरण्.

321. Com. Read the number in the अमर passage as 213. It appears as 1. 3. 35 in भानुदीक्षित and as 1. 2. 35 in क्षीरस्वामिन्. In the latter व्योम and दिक् form a single section.

323. Com. Read प्रदर instead of प्रदार in the विश्व passage. Ms. had प्रदार; but the आ mark of द is removed by some colouring matter. The first line of this passage is not in विश्व, where there is प्रदरो रोगभेदे स्यात् प्रदरः शरभङ्गयोः (cf. 134. 111). The reference given is only for the second line. The printed edition of विश्व has कुटार for कुठार in both places and केवलेऽपि च for कपटेऽपि च. The first line appears in मेदिनी as प्रदरो

रोगमेरे स्यात् (135. 178). Here the rhyme आर ends. The manuscript notes 116 lines in this section.

328. Com. The quotation is not from अमर. It is from विश्व (168. 6).

331. Com. In the printed edition of विश्व there is कर्षये for कर्षके.

332. Text. Ms. has only कथविलास.

333. Com. Read स्फूच्छ्रुतः. The ms. gives the root also as स्फूच्छा. The root रास कीडायाम does not appear in the धातुपाठ. The root appears only in other meanings.

334. Com. The roots द्राढ़ ध्राढ़ विशरणे appear as 1. 307, 308; but the root does not appear in this meaning.

335. Com. Ms. gives the root as ष्टल; but धातुपाठ gives it as ष्ट्यल.

336. Com. Read भ्रेषृ. First written ईन्; then long mark above इ crossed.

338. Com. Read आह्वापिता: Ms. reads गोष्टकुकुटगृध्रयोः

343. Com. Ms. has अह्वादित्वाणि निः

349. Text. Read स्वयं निराश as separate words.

351. Com. Read निश्वासः for विनासः

352. Com. First written त्रासयतिति; then the first ति removed with colouring matter.

353. Com. Read श्येष्व correctly.

362. Com. Ms. reads काश्यपेति विश्वः. Read काश्यपि इति

364. Text. Ms. reads श्लथहृलासा; then the full stop also follows. Com. After श्ल, the first half of थ written and scored; then थ follows.

366. Com. Read चालनेन between व्यत्यासेन and त्रपितः । Ms. has this word.

367. Com. Ms. has त्रुपितः for त्रुफितः

370. Com. Ms. has मृगयाप्रियत्वात् immediately after मारिताः in the previous lines. It appears more appropriate at the end of the explanation, as printed.

372. Com. Add छिन्नानि after छातानि. The ms. has this word also.

375. Com. Ms. has घण शब्दो. The root does not appear in धातुपाठ. There is only घृणु दीप्तौ 8. 7. One एकाद्वरकोश has आकारस्तु पितामहः (first line in the edition).

376. Com. Read श्रेष्ठे. This citation has not been traced. It should be in एकाद्वरकोश.

377. Com. The ms. has the passage as असा न विद्यते सः कोपो येषां ते. Ms. has संमुखोपवेशनेन, which is the better reading. Read स्तोचते. The ms. reads स्तोचते. Ms. has षुच ; but धातुपाठ has षुच । अनेकार्थ is a mistake for एकाद्वरकोश. The passage appears in it.

378. Text. Read सन्न्यास for संन्यास.

382. Com. First written तादृशासः । Then विसर्ग put above श in तादृश.

384. Com. After ग्रास there is a letter which appears as रे, removed with colouring matter. There is the ए mark above in tact ; what follows is लास ; but विसर्ग in ग्रास is missing. It may be that what was written was ग्राप्तो and what was removed was the ओ । But why should it have been removed ?

385. Com. स्वः स्वर्गमिता प्राप्तास्तान् ; the विसर्ग of इताः and the word स्वरिताः missing.

387. Com. The roots from घट (1. 800) are मित्, according to the 'sutra' घटाद्यो मितः found in धातुपाठ before 1. 800. According to पाणिनि 6. 4. 92 (read 92 instead of 12 in the book) मितां हस्तः, there is no lengthening of the vowel in the causative; hence ग्लापित् and not ग्लापित.

390. Com. स्नपितेत्यराआद्यच्.

392. Com. ज्वरत्वेत्यूठौ स्नीव्यतीति. Read स्नीव्यति and स्त्रः correctly.

396. Com. The printed edition of विश्व has घृपकादिभिः

399. Text and Com. The ms. has च्व instead of च्न in क्षोटित् and क्षोट्. Com. Read घञ्। Read भषे for छषे. च after वाणा missing in ms. Read वाणा.

403. Com. The अमर passage appears as 2. 8. 13.

406. Com. यः परिद्वासस्य प्रकरः This reading is enough.

407. Com. Read शासनं; ms. has शातनं and also गतिशातनयोः. But धातुपाठ gives it as गतिशासनयोः.

408. Com. Ms. has सुखकारकः. This too is correct.

409. Com. The printed edition of विश्व has वासो गेहेऽप्यवस्थाने वासा स्यादाटरूपके.

410. Text. Read व्यंसककास. Ms. has वास and not कास। Com. Read व्यंसका एव व्यंसककाः

413. Com. Ms. has प्रस विस्तारे; to be read so; this is the धातुपाठ reading also.

414. Com. Printed edition of विश्व has घटादिशकले together. Ms. has घटादेः शकटे.

415. Com. According to द्विगोः (पा. 4. 1. 21) त्रि + भुवन should have the ई (ङ्गेप्) termination. But

in महाभाष्य under द्विगुश्च (पा. 2. 1. 23) there is the statement द्विगुश्च समासो न पुस्कलिङ्गो भवति । And there is also the वार्तिक under the same: अकरान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियाम् । Thus त्रि + भुवन should have स्त्रीप्रत्यय according to पा. (4. 1. 21.) As an exception there is the statement पात्रादिभ्यः प्रतिषेधः and we have त्रिभुवन.

417. Com. अतिशये for अतिशयेन. Then the word प्रकरणविषयीकृतः comes after the word प्रकृततमः

418. Text. Read प्रखचित for परचित.

419. Com. The printed edition of अनेकार्थध्वनिमञ्जरी has बालाः केरो जर्लं बालम् (87).

420. Com. The passage from अनेकार्थ is from अनेकार्थध्वनिमञ्जरी (87).

429. Com. प्रमदसंमदो. The printed edition of विश्व has कुकुमे for कुडुमे.

430. Com. Read तस्तद्गुष्ठ ; करस्फाले । Ms. has only करस्फाले । The ms. has तालीजटौषधौ । The Ms. gives it as इति विश्वमेदिन्यौ. But the whole passage is found in मेदिनी. The first line and half of the second line appear in विश्व also (150. 16).

431. Com. उच्चत्वेन तालो वृक्षो येन.

432. Com. शब्दापितः repeated.

433. Com. करस्फालनं.

436. Com. पियालः extra again after फलं । The अमर passage appears as 2. 4. 35.

437. Com. स्थग संवृत्तौ.

438. Com. The अमर passage occurs as 2. 2. 3.

439. Com. Read figure after शुक्त गतौ as 1. 519, 582.

440. Text. Read मृणालच्छवि. Com. Read त्वै क्षये।
Ms. too reads so.

441. Com. In the विश्व passage read लाङ्गल्याश्चापि and शिखगिडनः । Ms. reads लाङ्गल्यां चापि and शिखगिडनः

443. Com. In the विश्व passage, ms. reads मूर्चा for दूर्चा. Read रसाल. Printed edition and ms. read वोले for चाले.

444. Com. The printed edition of अमर reads मालू-रश्रीफलाचपि. The passage occurs as 2. 4. 32. The printed edition of विश्व has शाला गृहे तस्स्कन्धशालागारै-कदेशयोः.

448. Com. Read असिताङ्गमैरव.

450. Com. Ms. reads all the four words द्योतित etc. in plural as द्योतिताः etc.

452. Text. Ms. has कुलाल for कुपाल. Com. So also in the first place, but कुपाल at the end.

454. Com. तावक्तातो हालः

455. Com. The अमर passage appears as 2. 8. 49. Edition with क्षीरस्वामिन् reads गतोद्दिशे.

457, 458. The passage from Com. on 457 after क्षधु दृद्धौ and before शिजन्तः in the Com. on 458 along with the text of 458 omitted at first and inserted later in the lower margin.

458. Com. Printed edition of विश्व has दन्त for दम्म.

459. Com. Read दीप्तौ.

460. Text. Read स्तब्ध.

461. Com. Printed edition of विश्व has कुठेरके in the first line and करालोद्भूनतैलैटपि in the second line. नाशयति repeated. Ms. has only हेतुम शिच्.

462. Com. Printed edition of विश्व has वरणद्वुमे.

463. Com. Ms. has कपालः instead of करालः. It appears as though something is left out. प्रमुखकराल must qualify त्रिशिखकराल. Perhaps to read प्रमुखं शेषं करालं तुङ्गं यस्य सः प्रमुखकरालः । तादृशः त्रिशिखानां etc. The printed edition of विश्व has the second passage as त्रिशिखं शिखे विद्याखीलेखारात्रसान्तरे.

464. Com. प्रमुखन् missing.

465. Com. Only पक्षिविशेष in ms. The printed edition of विश्व has पीतशाले.

469. Com. The अमर passage appears as 3. 3. 12. The printed edition has पीडार्थेऽपि व्यलीकं स्याइलीकं त्वप्रिये इन्नते. Perhaps the reading meant in this Com. is व्यलीकं त्वप्रिये इन्नते. What is printed must be revised.

471. Com. Read प्रभावः. The ms. gives the मेदिनी quotation as from विश्व.

472. Com. Printed edition of विश्व has आमो रोगे तद्विशेषे आमो ऽपवे च वाच्यवत्.

473. Com. The passage is from रामतापन्युपनिषद् 286.

475. Com. The अमर passage occurs as 2. 4. 2.

480. Text. Ms. gives only प्रणयित.

481. Com. The first passage is in अनेकार्थधनि-मञ्जरी (60). The printed edition has रामः पशुविशेषश्च. Read दशरथात्मजः at the end. The printed edition of विश्व has राघवे चासितभेतमनोऽप्तु च वाच्यवत्.

482. Text. MS. reads स्वस्तविराम.

483. Com. The printed edition of विश्व has मोषके for धोषके.

485. Com. Read मेधा for मेधा.

487. Com. MS. had द्रविणो in the विश्व passage; then the line after ये removed with colouring matter. In the second line, MS. reads वामापि for वामापिच.

488. Text and Com. Read स्फेद्धित.

492. Com. Printed edition of विश्व has रेतोनि-कामयोः

496. Com. Read उद्धताः

497. Com. The विश्व passage is not seen in the printed edition.

500. Text and Com. Read प्रबल.

501. Com. Add लक्षामानि before भूषणानि.

503. Read the figure before the text as 503 instead of 403.

504. Com. Read स्फीतः प्रवृद्धः The MS. has स्फीतं प्रवृद्धं.

511. Com. Read ज्यन्ति । The root लट वात्ये is 1. 320 in the धातुपाठ. Read लट for लठ । The ms. has लक्षमसति लक्षाम for लडामसेव लक्षामम् । The रुद्रकोश is not available. The अमर passage occurs as 3. 3. 143. According to the कोश the word लक्षाम is neuter and लक्षामन् is an alternative form. But in section 503, 504, 506 and 508, it is used by the commentator as masculine.

515. Com. Read त्तै वेष्टने. MS. reads ई वेष्टने.

516. Com. The second passage from विश्व is not in the printed edition.

518. Com. The अमर passage occurs as 2. 8. 107.

519. Text. MS. reads स्वःशुभदाम and म is again given as a separate section. The long दा must be प्लुत at the end of the last संस्कृति. Com. Read तं ये as two words.

520. Com. The printed edition of विश्व has मतम् for पदम्.

The colophon is not in the MS. The MS. ends in the first line on the first page of folio 43. It ends with इति विश्वः
